Odtlačok z časopisu Slovenská reč XXI, 3–4

OBSAH

Štúrovské jubileum, E. J. — — — — — — — — — — — — — — 129
Jóna E., Účasť Ľudovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny — — — 131
Blanár V., Ľudovít Štúr ako jazykovedec — — — — — — — — — 146
Stanislav J., Historické korene Štúrovej spisovnej slovenčiny — — — 168
Pauliny E., Spoločenské funkcie strednej slovenčiny pred Štúrom — — — 174
Tóbik Š., Pramene Štúrovej jazykovej a pravopisnej normy — — — — 187
Garaj J., Vzťah Ľudovíta Štúra k bernolákovcom — — — — — — — 207
Habovštiak A., Ľudovít Štúr a slovenské nárečia — — — — — — 218
Dujčíková V., Štúrova gramatická terminológia — — — — — — — 232
Horecký J., Obrazné prvky v publicistickom štýle Ľ. Štúra — — — — 238
Habovštiaková K., Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra — — — — — — — — — — — — — — — — — 241
Ondrus P., Ľudovít Štúr a jazyková kultúra — — — — — — — — 254
Horák G., Za účinnejšie zapojenie Štúrovho jazykovedného odkazu do výchovy na vysokých školách — — — — — — — — — — — — — — 257
Ambruš J., Niekoľko poznámok o Štúrovi jazykovedcovi — — — — — 258

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXI ČÍSLO 3—4

ŠTÚROVSKÉ JUBILEUM

pre jazykovedcov je podnetom a novou príležitosťou nakresliť obraz činnosti Ľudovíta Štúra (28. X. 1815 — 12. I. 1856) v odbore jazykovedy, objasniť jeho účasť pri konštituovaní a formovaní spisovnej slovenčiny, analyzovať jeho všeobecné jazykovedné náhľady, jeho náhľady na celkovú štruktúru i jednotlivé prvky slovenského jazyka, na pomer slovenčiny k ostatným slovanským jazykom, najmä k češtine, a zhodnotiť tento úsek jeho tvorby.

Štúrovo jazykovedné dielo nemožno izolovať od jeho ostatnej činnosti učiteľskej, organizačnej, redaktorskej, literárnej, vedeckej, politickej a vôbec národnobuditeľskej. Pri hodnotení Štúra ako jazykovedca bolo sa treba opierať o výsledky štúdia Štúrovej doby, celej jeho osobnosti a celého diela. Preto bolo správne, že Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied spolu s príslušnými katedrami slovenských vysokých škôl usporiadal v dňoch 16.—17. I. 1956 konferenciu o Štúrovi ako jazykovedcovi a kodifikátorovi spisovnej slovenčiny až po širšie založenej konferencii Historického ústavu SAV (5.—7. XII. 1955).

Základné referáty hodnotili účasť Ľudovíta Štúra na utváraní spisovnej slovenčiny (doc. E. Jóna) a Štúra ako jazykovedca so širokým rozhľadom a seriózznou vedeckou prípravou (doc. V. Blanár). V diskusných príspevkoch sa predovšetkým široko osvetlil historický proces formovania slovenského jazyka od najstarších čias (v diskusných príspevkoch prof. J. Stanislava a prof. E. Paulinyho, doc. Š. Tóbika a i.). Presvedčivo sa dokázalo, že stredná slovenčina už pred Štúrom mala nadnárečové funkcie, že už dávnejšie bola jadrom, okolo ktorého sa koncentrovali ostatné slovenské nárečia. Stavbu tohto nadnárečového útvaru („interdialektu", „koiné", „kultúrneho jazyka") doteraz málo poznáme, preto aj pri porovnávaní štúrovskej normy a jej základu musíme vychádzať z výskumov modernej dialektológie, nie priamo z výskumov histórie jazyka. O tom diskutovali Ľ. Ďurovič a A. Habovštiak. Diskutovalo sa ďalej o bezprostredných príčinách vystúpenia štúrovcov so spisovnou slovenčinou, najmä o úlohe novín pri rozhodovaní o spisovnej slovenčine (Š. Peciar, E. Jóna). Je nesporné, že prípravy na noviny len urýchlili vystúpenie štúrovcov s novým spisovným jazykom, ale neboli jeho prvou a pravou príčinou. Štúr so svojimi spolupracovníkmi správne vybadal, že Slováci v daných hospodárskych, politických a kultúrnych pomeroch ako formujúci sa národ nevyhnutne potrebujú osobitný dorozumievací prostriedok — svoj celonárodný spisovný jazyk. Štúrovo dielo pokúšame sa hodnotiť z nového metodického i svetonázorového hľadiska, ako povedal V. Blanár vo svojom príspevku. Vývin slovenského jazyka išiel na jednej strane spolu s vývinom spoločnosti, ktorej slúžil, t. j. s vývinom slovenskej národnosti, na druhej strane — vo svojej vnútornej stavbe — podľa svojich vnútorných zákonov. Jednotlivec alebo skupina ľudí mohli tento objektívny proces urýchľovať alebo spomaľovať. Ľudovít Štúr v zhode so svojím demokratickým presvedčením i v o-

tázke reči postavil sa na stranu ľudu, ľud chcel pozdvihnúť na vyššiu úroveň sociálnu a kultúrnu. Spisovná slovenčina pri tomto úsilí bola vhodným prostriedkom. Preto sa Štúr s celou váhou svojej osobnosti postavil za slovenčinu: študoval jej stavbu, skúmal jej vnútorné zákony, kodifikoval jej pravidlá vo svojej gramatike, uviedol spisovnú slovenčinu do praxe, propagoval a bránil ju až do konca svojho života. Na úlohu kodifikátora nového spisovného jazyka Ľ. Štúr bol výborne pripravený. Jeho jazykovedné náhľady a výskumy vo svojom jadre ostávajú ako základ a príklad i súčasným bádateľom (porov. referát doc. V. Blanára).

V tomto dvojčísle časopisu Slovenská reč vychodia všetky referáty, koreferáty a pripravené diskusné príspevky zo spomínanej jazykovednej konferencie ako sborník, ktorým slovenskí jazykovedci chcú prispieť k osvetleniu veľkej Štúrovej osobnosti a k ucteniu jeho jasnej pamiatky.

E. J.

ÚČASŤ ĽUDOVÍTA ŠTÚRA PRI UTVÁRANÍ SPISOVNEJ SLOVENČINY

Eugen Jóna

I.

Vývin spisovného jazyka Slovákov pred Štúrom

Štúrove teoretické práce z odboru jazykovedy i jeho praktickú činnosť v oblasti jazykovej politiky a kultúry reči chápeme ako významný úsek dejín našej jazykovedy a dôležité obdobie dejín spisovnej slovenčiny. V tomto referáte chceme sledovať konštituovanie spisovnej slovenčiny stredoslovenského typu a Štúrovu účasť pri jej kodifikovaní v historickom procese utvárania slovenského národného jazyka.[1]

Naša buržoázna veda zhromaždila bohatý historický a literárnohistorický materiál o Ľ. Štúrovi a spisovnej slovenčine,[2] ale pri jeho interpretácii vychodila alebo z nesprávnej ideológie „československého národa" (Milan Hodža, Albert Pražák a i.), alebo z pozícií slovenského buržoázneho nacionalizmu (Henrich Bartek a i.). Marxistická veda je dokonale vyzbrojená ideologicky a metodologicky presným vypracovaním pojmov národnosť, národ, jazyk, nárečie atď., novým hodnotením úlohy osobnosti v dejinách, novou teóriou vývinu jazyka, pomeru jazyka a spoločnosti atď. v prácach klasikov marxizmu-leninizmu, preto môže i Štúra a jeho dobu osvetliť jasnejšie a presnejšie.

V dejinách slovenského spisovného jazyka štyridsiate roky a začiatok päťdesiatych rokov XIX. storočia sú nerozlučne spojené s menom Ľudovíta Štúra, takže ich oprávnene možno nazvať dobou Štúrovou. V týchto rokoch sa pod jeho vedením utváral nový spisovný jazyk, ktorý sa stal významným spojivom formujúceho sa slovenského národa. Táto doba je, pravda, len jednou z najdôležitejších etáp vo vývine spisovnej slovenčiny: spisovný jazyk Slovákov prešiel dlhú cestu od staroslovienčiny (popri latinčine) cez spisovnú češtinu a jej slovakizovanú podobu až k spisovnej slovenčine západoslovenského typu (k bernoláčtine).

Vývin nášho spisovného jazyka tesne súvisí s rozvojom slovenskej národnosti. Dlhá doba feudalizmu, keď územie Slovenska bolo rozdrobené na jednotlivé panstvá a stolice (komitáty) vo feudálnom, viacnárodnostnom uhorskom štáte a keď jazykom verejnej správy, cirkvi, vedy atď. bola širším vrstvám nezrozumiteľná, cudzia latinčina, nebola priaznivá pre rozvoj slovenskej národnosti. Ľ. Štúr ozna-

---

[1] Zhodnotiť jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra je úlohou práce doc. dr. V. Blanára (porov. tu str. 146 n.). Obe práce sa vzájomne dopĺňajú a majú podať celkový obraz o Ľ. Štúrovi ako jazykovedcovi a kodifikátorovi spisovnej slovenčiny.

[2] Po staršej práci J. M. Hurbana *Ľ. Štúr* (v SP od r. 1881 a osobitne v Spisoch J. M. Hurbana od r. 1928), kde sa citovali aj práce M. Dohnányho, V. Paulinyho-Tótha a i., po knihe H. Turcerovej *Louis Stúr* (Paris 1913) — okrem *Dejin literatúry slovenskej* J. Vlčka z r. 1890, v 2. vydaní 1923 atď. — po prvej svetovej vojne vyšli tieto väčšie práce: Milan Hodža, *Československý rozkol.* Príspevok k dejinám slovenčiny. Martin 1920; Jozef Škultéty, *Sto dvadsať päť rokov zo slovenského života.* Martin 1920; Albert Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu.* Praha 1922; S. Št. Osuský, *Štúrova filozofia.* Myjava 1926; Daniel Rapant, *Slovenské povstanie roku 1848—49. Dejiny a dokumenty.* Martin 1937; Henrich Bartek, *Ľ. Štúr a slovenčina* v knihe Nárečie slovenské, Martin 1943.

čuje túto dobu obrazne ako časy sna, storočia hlivenia.[3] Okrem latinčiny u Slovákov sa udomácnila čeština ako vypestovaný jazyk literárny a diplomatický, ktorý sa používal popri latinčine, nemčine a neskoršie i maďarčine u zemianstva i v mestách v niektorých štýloch ako vyššia forma jazyka slovenskej národnosti. S príchodom reformácie postavenie češtiny v podobe tzv. bibličtiny sa upevnilo, pretože práve reformácia kládla dôraz na hovorené i písané slovo ľudu zrozumiteľné. Keďže vlastný dorozumievací prostriedok slovenskej národnosti bol rozdrobený na nárečia, z ktorých ani jedno nemalo dominantné postavenie (hoci dovedna tvorili celok s rovnakým základným slovným fondom a gramatickou stavbou — jazyk slovenskej národnosti),[4] aj reformácia prijala iba hotový spisovný jazyk český, nezaviedla osobitný spisovný jazyk slovenský, ako sa to stalo u iných národností. Po bitke na Bielej hore politický a kultúrny vplyv Čiech oslabol, čeština doma prežívala obdobie úpadku a ťažisko česky písanej literatúry sa prenieslo za hranice Čiech a Moravy, najmä na Slovensko. Ale u slovenských katolíkov najprv z praktických príčin i z odporu proti „kacírskej" češtine, neskoršie z uvedomenia si osobitnosti slovenskej národnosti, ktorej jednotnosť za priaznivejších hospodárskych a politických podmienok sa zosilňovala, vznikajú predovšetkým v cirkevnom a vôbec kultúrnom centre trnavskom pokusy o osobitný spisovný jazyk slovenský. Vyvrcholením týchto snáh bolo uzákonenie spisovnej slovenčiny u Antona Bernoláka, ktorý so svojimi spolupracovníkmi uvedomele uviedol do literatúry úzus trnavských vzdelancov upravený do premysleného systému. Od Bernolákových čias uvádza sa slovenčina ako jeden zo slovanských jazykov u J. Dobrovského, P. J. Šafárika a i., hoci nie jednoznačne. V tridsiatych a štyridsiatych rokoch XIX. storočia Bernolákova škola ožila v peštianskom Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej, ktorý vydával almanach Zora a spisy Jána Hollého, uctievaného a oslavovaného u štúrovskej mládeže. Bernoláčtina žila teda i v prvej polovici XIX. stor., ale nemala sily stať sa celonárodným spisovným jazykom Slovákov: chýbal jej už širší spoločenský základ.

U slovenských evanjelikov v prvej polovici XIX. storočia spis. čeština pokladala sa za kultivovaný („vypulerovaný") jazyk Slovákov. V ústnych prejavoch v každodennom živote používala sa všeobecne slovenčina, a to často v podobe interdialektu stredoslovenského, východoslovenského a západoslovenského bez čisto miestnych prvkov. Z rozličných príčin, predovšetkým z neznalosti spisovnej normy, ale i vedome a úmyselne zo snahy reformovať, poslovenčovať spisovný jazyk, prenikala slovenčina i do literatúry osnovanej česky (Ján Kollár, mladý P. J. Šafárik, Michal Godra a i.).

Kým úradnou („diplomatickou") rečou v Uhorsku bola prevažne latinčina, národnostné rozdiely sa nepociťovali v takej ostrej forme, ako sa pociťovali po uzákonení maďarčiny namiesto latinčiny, keď sa v Uhorsku začala maďarizácia,

---

[3] „Dlho ako vjeťe, braťja, ležalo vo sňe Slovenstvo, roďina naša, ňepohnutuo, prirazenuo k zemi víchricou hroznou dávnich časou, i bolo omračenuo ňou, straťilo a opusťilo samo seba" *(Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí.* Bratislava 1846, 5).

„Dlhje a dlhje stoleťja prešli, čo mi Slováci alebo žjadne alebo len chatrnje a rjedke dávali sme znaki života, ale, poďakovať Bohu, čas ten hliveňja národa nášho už prestáva... *(Nárečja slovenskuo.* Bratislava 1846, 9).

[4] Porov. podrobnejšie v mojom článku *Vznik spisovnej slovenčiny,* Sovětská věda — Jazykověda III, 1953, 499—507.

zostrená na začiatku štyridsiatych rokov, a to v politickom, kultúrnom a osobitne v cirkevnom živote.

Taká bola situácia v rečovej otázke na Slovensku koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov XIX. storočia, keď začal svoje verejné účinkovanie Ľudovít Štúr.

II.

Štúrova jazyková a jazykovedná príprava

V rodisku Uhrovci osvojil si Ľ. Štúr nárečie z prechodnej oblasti stredoslovensko-západoslovenskej (bez *ľ*, bez *ä*, ale s dvojhláskami *ia, ie,* bez dvojhlásky *uo (ô),* s odvodzovacou príponou slovies *-uvať: banuvať, kupuvať* atď.); niektoré prvky z rodného nárečia chcel neskoršie uzákoniť v Nauke a ustáliť v praxi.[5]

Na štúdiách v Bratislave stal sa Štúr žiakom ev. lýcea a venoval sa štúdiu latinčiny a gréčtiny, neskoršie i filozofie, teológie a cudzích jazykov, ale najmä slovanských dejín, slovanských jazykov a literatúr pod vplyvom prác J. Dobrovského, J. Palkoviča, P. J. Šafárika, J. Kollára, J. Hollého a i. Školské štúdium doplňal si horlivou účasťou na prácach v študentskej slovenskej spoločnosti, kde kráčal po stopách staršieho brata Karola. V spoločnosti stal sa v šk. roku 1834/35 tajomníkom, r. 1835/36 podpredsedom (predsedom bol prof. Ševrlay). Keď študentské spoločnosti v Uhorsku (20. septembra 1836) boli zakázané, samovzdelávacia činnosť slovenských študentov preniesla sa do Ústavu řeči a literatury československé. Ľ. Štúr ako 21 ročný mladý človek stal sa námestníkom starého profesora J. Palkoviča (už 67 ročného). Viedol mládež na verejných prednáškach a cvičeniach i na súkromných schôdzkach, kde okrem československej gramatiky prednášal dejiny literatúry, dejiny všeobecné a slovanské, čítal Kollárovu Slávy dceru a Hollého básne, prekladal Homéra a i. Svoje odušcvnenie prenášal na mládež s takým úspechom, že bola na život a na smrť oddaná jemu osobne i národnej veci. Štúr bol mimoriadne nadaný a usilovný, mal znamenitý rečnícky dar a najmä schopnosť získavať mladých ľudí pre svoje idey: dával im program pre každodenný život i pre budúce účinkovanie v národe.

V Ústave pôvodne sa mali pripravovať a cvičiť v bohoslužobnej reči, v „bibličtine" budúci kňazi a učitelia, ale hlavne pod vplyvom Ľ. Štúra a jeho predchodcov formovali sa tu i budúci národní pracovníci, spisovatelia, básnici, vedci, politici.

Na začiatku svojej verejnej činnosti v literárnych prácach vydaných tlačou aj v rukopisoch Ľ. Štúr pridržiaval sa tradičnej spisovnej češtiny. Ako vidno zo zachovaných listov, spočiatku prijímal reformné návrhy a úzus J. Kollára, ktorý chcel češtinu urobiť ľubozvučnejšou a Slovákom bližšou. V liste Františkovi Palackému[6] Ľ. Štúr vyslovil nádej, že Kollárova reč bude pre bernolákovcov mostom k spisovnej češtine. V najstarších Štúrových prejavoch nachodia sa predovšetkým kollárovské úpravy, tzv. vokalizovanie slabičného *r, l* (sardečně, pervé a pod.), ale aj iné, často neúmyselné odchýlky nielen od normy novej češtiny, ale i od pravidiel klasickej češtiny, zachovávanej na Slovensku u Jura Palkoviča a i. U samého Štúra znalosť českej spisovnej normy sa postupne rozširuje a upevňuje.

---

[5] V. Vážný, *Spisovný jazyk slovenský,* Čsl. vlastivěda, Řada II, Praha 1936, 163 n.

[6] Jozef Ambruš, *Listy Ľudovíta Štúra I,* 1834—1843, Bratislava 1954, str. 47—49.

Keď v inom liste (z r. 1836) Fr. Palackému opisuje rozvoj literárnych prác, Ľ. Štúr vyjadruje i svoje problémy a obavy vo veci spisovného jazyka. „My sme v pravém očistci, píšíce zajisté pouze česky, lidu našemu zvláště katolickému z větší částky nepřístupnými se stáváme, vycházíme-li pak na divadlo v slovenském našem nářečí, od Čechů se odtrhujeme, na což přivoliti nemůžeme. Kýž by Čechové ne jen slova naše přijali původní slovenská, ale i v dobách mluvnických jen něco ustoupili, odtudto-by ne jen názvem ale i samou věcí řeč Československá vyšla . . ."[7] V tom istom roku Fr. Palackému Štúr oznámil, že sa odriekli (t. j. on a jeho spolupracovníci) všetkého vokalizovania, a že sa Čechov nespustia, ale „soud p. Chmelenského o našem Kolláru velice rozjitřil Slováky, a jest se obávati konečného odtrhnutí."[8]

Pri príprave „Plodov" r. 1835 mladí bratislavskí Slováci stáli pred problémom, akou rečou ich majú vydať. Niektorí z nich, ako napr. C. Zoch, boli za slovenčinu, niektorí váhali (zo starších napr. i M. M. Hodža[9]). Spisovná reč u Štúra a jeho spolupracovníkov už v tom čase bola by asi stredoslovenského typu, t. j. reč používaná u nich v konverzačnej funkcii. Stredoslovenské prvky v hojnej miere prenikli aj do listu Jánovi Hollému, ktorý koncipoval pravdepodobne Štúr so Zochom (Cochiusom) v *bernoláčtine*.[10]

Svojich radikálnejších priateľov vo veci spisovnej reči Štúr teda miernil. Ctibohovi Zochovi ešte r. 1837 písal: „Slyšel sem, že jakovési pojednání jednáš o napravení řeči písemné: prosím Tě, ponechej ještě toho, věř mi, to se nedá razem: vidíš pak, co Kollár vykonal? Češi již sami ustupují, a ustupovati budou".[11]

---

[7] *Listy I,* str. 61.

[8] *Listy I,* str. 93.

[9] Porov. A. Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu,* 298 n.

[10] Uložený je v archíve Slovenského národného múzea (ASNM) v Martine. V Listári je nadpis: List V tý. Welebnému a Wys. uč. p. Janovi Hollému Kňazovi Cirkwe rimskokatol. w Madunicách u Nitr. atd. Pre jeho dokumentárnu cenu pre dejiny slovenčiny uverejňujem ho tu celý (k jeho rozboru sa vrátim inde):

Něch ráčá odpustiť, že sme sa osmelili G. Welebnosť tímto listom naščíwiť. Srdce naše radosťú sa naplňuge keď sa misel u dómiselních spisoch G. W. kochá. Wrelé citi a žádosti srdca našeho za dlhotrwanlivé zdrawá G. W. wiléwame ó bi ich dobré něbo wislišat chcelo! abi nam swetlo to, kerím nás G. W. ako denica oswecuge čim nagdlkší swjeťiť mohlo! Trikrať ščastní sme mi mladí sini Sláwi že sme G. W. srděčně zamilowať, a za hodní príklad k nasledowaňú si wiwoliť mohli. Z Cirillo-Methodiadi nám p. Kollár několko wítisków poslať slúbil, on ale, ako sme sa dozweděli išel do Německa a preto sme ej ešče nedostali dichtiwe hu očakáwagjce.

Spoločnost naša zo 47 údow záležegícá od 6 mesáca žarí swoge seděňá držať počala pod predstatstwom W. U. p. Matěga Šewrlai — s radosťú wiznať musíme že každoročně nělen w duchu národním ale i u známosti reči a historie slowanské wačé pokroki robiť príležitosť máme a počeť odrodilców u nás už rednauť počíná. Kebi len i w Akademii někdo našich bratów do národneg školi uwjesť chcel abi celkom na seba nezabudli! poněwač u nich sotwa geden Slowák sa nagde ktoribi sa nehanbil za swau maťerčinu tak ďaleko sa už odnárodněni! —

„Plody" naše len o tri tídně tlačit dáme pre taú príčinu že některé práce hodné tisku i čtěňá sme něskorši dostali a krom toho predplatitelóu sa len as 80 nachádzá ostatních ešče čakáme. Pokorně tedi prosíme G. W. kebi nám též predplatitelów sbjerať a gestli možno čím skór poslať ráčili. S tým atd. Dáno w Prešporku dne 3. Řjgna 1835 od Spolku učenců reči Československé. Ctiboh Czochius ř. Tagem. Ludewjt Štúr ř M. přednosta. Daniel Bořjk m. Tagemnjk. Daniel Krnúch ř Knihownjk.

[11] *Listy I,* 102.

Nielen Palkovičova Tatranka, ale aj Kuzmányho Hronka (od r. 1836) a práce mládeže v bratislavskom sborníku Plody sboru učenců řeči československé prešporského (1836) a v levočskom sborníku Jitřenka (1840), ba i Hurbanova Nitra I (1842) vyšli po česky.

Ako funkcionár Spoločnosti a námestník profesora J. Palkoviča Ľ. Štúr nadviazal rozsiahle písomné styky s poprednými spisovateľmi a národovcami doma, v Čechách a iných krajinách.

Jeho životným cieľom bolo dať sa úplne do služieb národnej veci, národu chcel obetovať i svoje osobné šťastie. Po skončení štúdií v Bratislave neodchádzal od svojich skromne honorovaných povinností učiteľa a vodcu mládeže za výnosnejším povolaním, iba ak za ďalším vzdelaním. Keď (v sept. 1838) išiel zavŕšiť svoje štúdiá na univerzitu do Halle cez Prahu, dostal od P. J. Šafárika[12] odporúčanie na profesora A. Fr. Potta s tým, že je vyhliadnutý za nástupcu profesora J. Palkoviča na ev. lýceu v Bratislave.

Za svojho dvojročného pobytu v Halle venoval sa Ľ. Štúr okrem iných disciplín i štúdiu filológie a Heglovej filozofie.[13] Pre jeho neskoršie práce značný význam mali prednášky a diela profesora Augusta Fr. Potta, u ktorého sa zoznámil so súčasnou indoeuropeistikou.

III.

Prvé jazykovedné práce a prednášky

Z Halle (v jeseni 1840) vrátil sa Štúr domov cez Prahu a Hradec Králové dokonale pripravený na svoje budúce úlohy s pevným úmyslom i podľa uznesenia „naších nejproslulejších mužů" dosiahnuť katedru po Palkovičovi. V Prahe na poradách s poprednými vlastencami sa dohodol, že po dosiahnutí profesúry bude vydávať časopis alebo skôr noviny s prílohou.[14]

Profesúra mala byť len základňou pre širokú národnobuditeľskú obrannú činnosť. Pritom si jasne uvedomoval ťažkosti, ktoré ho čakali. Upozorňoval ho na to i Karol Zay, generálny inšpektor ev. cirkvi v Uhorsku a horlivý stúpenec maďarizácie. V liste Jaroslavovi Pospíšilovi začiatkom r. 1841 Štúr vysvetlil, prečo sa musí zriecť osobného šťastia s jeho sestrou Máriou takto: „Mezi námi a Maďary hrozný boj nastává: oni nám jej vypověděli výslovně na život a na smrt. Fanatizm maďarský každým dnem roste, kterýž jednou nalezne své nástroje. Všecko posud byly jen přípravy. Já sem jim trn v očích . . ."[15]

Popri prácach v Ústave Štúr sa zapojil do obranných akcií, ktoré chystali starší vodcovia Slovákov: Ján Kollár, Pavel Jozeffy a iní a ktoré vyvrcholili tzv. prestolným prosbopisom 1842.[16]

Po návrate z Halle vo svojich prednáškach a cvičeniach išiel Štúr do šírky aj do hĺbky, a to systematicky a cieľavedome tak, aby sa ukázali vývinové perspektívy Slovanstva. Z prednášok a cvičení jazykových nezachovalo sa veľa, kým iné Štúrove prednášky (z filozofie dejín, z estetiky, o dejinách Slovanov, o básnictve

---

[12] D. Čiževskij, *Štúrova filozofia života,* Bratislava 1941, 112.

[13] D. Čiževskij, l. c. 112 n.

[14] *Listy I,* str. 250.

[15] *Listy I,* 210.

[16] Daniel Rapant, *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842,* Liptovský Mikuláš 1943. Tu sú vyložené i akcie, ktoré viedol K. Zay (str. 28 n.).

Slovanov) zachovali sa v niekoľkých odpisoch. Máme v rukopisoch zlomky prednášky z r. 1842 (Filosofie řečí indoeuropských),[17] kde podával poznatky zo všeobecnej jazykovedy a porovnávacie výklady z indoeurópskej, najmä slovanskej jazykovedy.

V týchto časoch Štúr vydal v Tatranke (II, 4, 1842) článok *O rozboru jména přídavného p. Jozefa Chmely (ČČM XVI, 3, 362 atd.)*, kde okrem kritiky Chmelovho článku nachádzame i pozoruhodné úvahy o všeobecných jazykových otázkach.

Rozbor jazyka podľa Štúra nemá podávať len stav jazyka, ale „čím a jak se jazyk ve svém skladě řídí", t. j. vystihnúť vnútorné zákonitosti jazyka. Správne zdôrazňuje, že nové slová sa netvoria z tvarov, ale od pňa (= kmeňa) slov. Zaujíma triezve stanovisko k otázke purizmu: s cudzími pojmami (myšlienkami) máme prijímať slová, ktoré sú majetkom všetkých vzdelaných národov, takže sú s vecou akoby zrastené. Inak súhlasí s J. Chmelom, že sa máme chrániť cudzoty tam, kde „krásny náš jazyk výborne vec vyjadruje".

Štúrove prednášky a jazykovedné články svedčia, že ich pôvodca si osvojil dialektickú metódu i výsledky súčasných jazykovedných výskumov a že ich vedel samostatne využiť vo vlastnej bádateľskej práci. Lenže Štúr v ďalšom svojom účinkovaní nemohol sa špecializovať na jazykovedné výskumy: boli to prípravné práce na kodifikáciu spisovnej slovenčiny.

IV.

Začiatky celonárodného spisovného jazyka slovenského

Štúrova národnobuditeľská činnosť do r. 1842 mala celkove ráz slovanský a československý, a to vedome a programove. Zavrhoval, prípadne miernil všetky snahy odstúpiť od spisovnej češtiny v nádeji, že slovenské slová a tvary postupne sa dostanú do spisovnej češtiny a že sa takýto jazyk stane spoločným jazykom všetkých Slovákov. No českí redaktori a kritici slovenských prác odmietali slovakizmy ďalej, slovenské príspevky opravovali tak, že sa často menil zmysel a narúšala účinnosť básnického obrazu v poézii (napr. *stařina* sa zmenilo nenáležite na *stařena* a pod.)[18]. Štúrove nádeje sa v tomto smere nesplnili. Spisovná čeština nestala sa spisovnou rečou slovenských katolíkov a vyvíjala sa podľa potrieb českej spoločnosti bez ohľadu na Slovákov. Medzitým proces formovania slovenskej národnosti v buržoázny národ postupoval podľa zákonitostí spoločenského vývinu. Uvedomovacia práca národných buditeľov a maďarizačný tlak pohýbali mysľami slovenských vzdelancov, mešťanov, drobných zemanov i pospolitého ľudu. Ukazovala sa potreba spoločných akcií bez rozdielov konfesijných: zakladať spolky, vydávať noviny atď. Najmä pri chystaní novín vznikala otázka, v akej reči sa majú vydávať. Pre bernolákovcov čeština nebola vítaná, pre evanjelikov bernoláčtina nebola prijateľná. Sám Štúr bol náchylný ku kompromisu: v chystaných novinách bol ochotný uverejňovať popri sebe články české i slovenské, bernolákovské, ako sa to robilo v Hamuljakovom almanachu Zora (I, 1835; II, 1836; III, 1839; IV, 1840).

Úmysel vydávať noviny mal Štúr už r. 1840, keď sa vracal zo štúdií v Halle; radil sa o nich s priateľmi v Prahe. Ale žiadosť o povolenie vydávať „Slovenské

[17] Uložené sú v ASNM a v archíve Matice slovenskej (AMS).

[18] *Nárečja slovenskuo*, str. 32.

Národní Noviny" s prílohou „Orel Tatránsky" podal až v máji 1842.[19] Mali vychodiť vo vtedajšej spisovnej reči ev. Slovákov, t. j. po česky, ako vidno z uvedeného pôvodného názvu. V odporúčaní ev. superintendenta Pavla Jozeffyho v zhode so Štúrovým odôvodnením sa zdôrazňuje, že slovenským potrebám nemôžu vyhovieť pražské noviny, písané „českým nárečím", nezrozumiteľným pre mnohých. Keď nedostával nijakú odpoveď ani na urgencie a nové žiadosti, Štúr podal žiadosť 21. II. 1843 (v poradí už štvrtú) a názov časopisu uvádza tu po slovensky „Slovenskje Národňje Novini". V žiadosti sa o zmene reči nehovorí, pretože sa už v prvej žiadosti spomínal časopis v reči Slovákov. Noviny boli povolené rozhodnutím panovníka až r. 1845. Ako vidno z uvedených dát, myšlienka uviesť do literatúry, predovšetkým do novín nový spisovný jazyk slovenský vykryštalizovala sa na rozhraní r. 1842/43. V korešpondencii Štúrovej, Hodžovej a Hurbanovej málo sa písalo o tomto rozhodnutí, viacej sa nechávalo na ústne rozhovory. Štúr postupoval tu opatrne a takticky. Myšlienkou zaoberal sa od viacej rokov. Cieľom mu bolo „rozviťja duchovnjeho života roda nášho Slovenskjeho" vlastným naším nárečím.[20] Bližšie údaje o Štúrovom rozhodnutí nachodíme v korešpondencii jeho blízkych spolupracovníkov. Známy je prípisok S. B. Hroboňa na Štúrov list, datovaný „v Braťislave 1844 dňa 24. 9." Štúr v ňom odporúča Hroboňovi Janka Gábera, poberajúceho sa na štúdium do Nemecka cez Prahu, kde sa Hroboň vtedy zdržiaval. Štúrov list je stručný, lebo Gáber potrebné zprávy mal porozprávať ústne. Podľa tohto rozprávania Hroboň na list pripísal: „Deň skríšeňja slovenčini 14 Unor 1843 mezi 3 a 5 po poludňi: L. Štúr, J. Rimavskí, Janko Vozár, Janko Kalinčjak, Janko Lovinskí, ku koncu Samko Štúr." Prípisok obsahuje dátum, keď Štúr v kruhu najvernejších svojich žiakov prijal definitívne — aspoň pre tento krúžok — rozhodnutie o slovenčine. V zozname prítomných je aj Hroboňov informátor Janko Gáber-Lovinskí.[21]

O vnútorných bojoch, o vážnych úvahách o slovenčine, o dôvodoch pre ňu i proti nej hovoria listy Štúrových žiakov, len neskoršie listy a tlačené práce Štúrove, Hodžove, Hurbanove a i. Na začiatku šk. roku 1842/43 pomocníkom Ľ. Štúra ako námestného profesora stal sa dvadsaťročný Ján Francisci, spisovateľským menom Janko Vratislav Rimavskí.[22] On bol pravou rukou Štúrovou vo všetkých dôležitých prácach v Ústave i v literárnych prácach (pri jazykovej úprave Hurbanovej Nitry II), ako aj neskoršie pri rokovaniach v spolku Tatrín atď. Francisci už v januári r. 1843 v liste A. H. Škultétymu[23] zachytil ideovú atmosféru v Štúrovom okolí. Hovorilo sa tam o Gajovom ilyrizme v tom zmysle, že jednota Ilýrov bola len abstrakcia (ako aj sám Štúr v máji 1843 písal Sreznevskému[24]); ilyrizmus vykonal dosť, keď ustanovil pre Chorvátov „písomnú" reč; tri kmene s troma osobitnými nárečiami „v jedno skováť" by bolo proti prirodzenému behu vecí; ako sa stalo s ilyrizmom (vláda zakázala 11. I. 1843 meno Ilýr), tak sa stane aj s československstvom, čechoslovanstvom; Česi hovoria o Slovákoch ako o Čechoch, ako keby Slováci ani neexistovali; sme Slovania, ale „sme k tomu podstatně co zvlášt-

---

[19] Porov. Daniel Rapant, *Štúrove „Slovenskje Národňje Novini"*. Elán IX, 1938—39, č. 7—8, str. 8—9.

[20] Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej,* VII.

[21] Porov. Sborník Matice slovenskej V, 1927, 132; K. Goláň, Služba VII, 1943, 86 n a 212 n; Daniel Rapant, Služba VIII, 1944, 16 n.

[22] Milan Hodža, *Československý rozkol,* str. 139.

[23] Milan Hodža, l. c. 140; D. Rapant, Služba VIII, 18.

[24] *Listy I,* 353.

ní kmen, i Slováci a těmi i zůstaneme" ... „Náš kmen jest řečí i mravy i úlohou rozdílny od českého a jest podstatně sám pro sebe kmen."

Tieto myšlienky, tlmočené Franciscim ešte v česky písanom liste, oprávnene môžeme privlastniť Štúrovi.

J. Francisci obšírnejšie vyložil A. H. Škultétymu, ktorý sa vyslovil v nezachovanom liste o nemožnosti slovenskej literatúry, dôvody za slovenčinu v slovenskom liste, datovanom v Bratislave „26. února 1843".[25] Škutéty ako bývalý námestník prof. Palkoviča za neprítomnosti Štúrovej bol sa odvolával na schôdzku v Ústave, kde sa o pomere Čechov a Slovákov vraj pekne hovorilo. Škultéty uznával, že „sme dva rozdílnie kmeni, a síce rozdílnie i historiou, i duchom, i rečou, i budúcnosťou", ale neveril ešte v možnosť existencie samostatnej literatúry. Francisci si to vykladá tak, že v tomto bode Škultéty vychodí z bludného Kollárovho princípu o štyroch slovanských literatúrach. A ďalej Francisci dôvodí podobne ako Štúr: Kollárov princíp vzájomnosti zakladá sa na gréckom vzore. Jednotná literatúra ako napr. u Nemcov dopomáha „k vivinuťiu ducha, zvláště, že ho usnadňuje", ale vedie k jednotvárnosti. U nás je jednota v rozmanitosti. Česi neprijímajú slovenské slová a tvary. Zo slovenských kníh sa kupovalo v Čechách asi 50 exemplárov. Slováci udržia literatúru i bez tejto pomoci, lebo sa k slovenčine pridajú katolíci. Či sa slovenský duch necítil pri češtine ako zošnurovaný? A ďalej Francisci dodáva: „Ludevít Novini buďě v tej reči a tou dobropísebnosťou vidávať, jako teráz píšem, tak to chce mat celuo Slovensko i slovom i v skutečnosťou (sic!), tak sa muože úfať odberaťelou, tak muože očekávať viplňenie a do života pozňesenie svojich zámerou. Turčianskich 146 zemanskich podpisau tak chce mať, chce mat orauskuo katolickuo kňazstvo, tak chcú mať všecí. Slováci tedi jak viďíťe chcú biť Slovákmi, a to sa musí stát skuor, pozdejší: najlepšja ale príležitosť je teraz pri novinách".

Francisci tu jasne vraví, ktoré boli posledné ohnivká v reťazi príčin pri rozhodovaní o spisovnej slovenčine. Okrem sebapoznania, uvedomenia si osobitosti slovenskej národnosti a slovenskej reči i poznania nereálnosti československej jednoty národnej a jazykovej v daných historických podmienkach, čo bolo dlhším procesom, bezprostredným popudom bolo volanie zemanov a vzdelancov po slovenských novinách. Štúr chcel pôvodne so slovenčinou vystúpiť v novinách.[26]

Popri nadšení za slovenčinu, ktoré štúrovci našli u Hurbana i u Zocha, aj medzi nimi samými existovali váhaví a skeptickí ľudia. Dlho váhal najmä Hodža, z mladých Eduard Miloslav Škultéty. V liste písanom bratovi A. H. Škultétymu do Tisovca zisťuje: „Ty si se, jak z Tvého i mne i Franciscimu psaného listu vysvítá naší slovenčiny přichytil. Jest toto nová a opravdu krásná myšlenka na Slovensku ... Než docela se od nynějšího způsobu psaní, t. j. od československého oddáliti, neznám či by particularismem ... nepáchlo."[27]

Ľ. Štúr po návrate z Nemecka stal sa hybnou silou slovenského národného pohybu. Pri príprave prosbopisu pred panovníka r. 1842 spolupracuje s vodcami slovenských evanjelikov Jánom Kollárom a Pavlom Jozeffym i v práci na ev. lýceu, na obrane ev. cirkvi proti maďarizácii pracuje v rámci svojej konfesie, ale

---

[25] V ASNM v Martine.

[26] Porov. J. M. Hurban, *E. Štúr II*, 296.

[27] List je podpísaný menom Miloslav. Zo začiatku listu, kde sa spomína pani matka atď., je jasné, že ide o brata Horislavovho. List je v pozostalosti B. Vrchovského v ASNM v Martine.

v príprave novín stáva sa postupne ústrednou postavou celého národného hnutia slovenského, stáva sa jeho vodcom, ku ktorému sa obracajú zraky evanjelikov a katolíkov, inteligencie, meštianstva i drobného zemianstva. A Štúrovou ambíciou je rozhýbať i mysle ľudu. Pre týchto čitateľov chce vydávať noviny a na týchto čitateľov, na ich želania myslel, keď uvažoval o reči novín a keď sa rozhodoval za slovenčinu.

Po rozhodnutí za slovenčinu vo februári 1843 Ľ. Štúr pokračuje opatrne. Sám píše i získaným priateľom ešte po česky (napr. Zochovi 28. júna 1843), jeho spolupracovníci v listoch českých i slovenských zdôrazňujú dôvernosť zpráv o slovenčine. Keď členovia Ústavu nosili už len slovenské práce a keď Štúrov brat Samuel pri prednáške o význame Ústavu pre slovenský národný život zdôrazňoval, že i slovenčina sa zrodila v Ústave, sám Ľudovít Štúr verejne musel hovoriť o význame češtiny pre budúcich farárov a učiteľov. Takto sa Štúr staral, aby predčasne so slovenčinou nenarazil na odpor najmä u staršej generácie (Palkovič, Kollár a i.). Keď pred prázdninami 1843 prišla na Ústav inkvizícia zo strany maďarského vedenia ev. cirkvi, komisia nenašla na Ústave viny. Na konci školského roku oficiálnu „lúčivú" reč J. Francisci predniesol ešte česky, len Janko Gáber sa lúčil už stredoslovensky.

V lete r. 1843 chystala sa nová deputácia do Viedne urgovať vybavenie prosbopisu. Pri tejto príležitosti u J. M. Hurbana v Hlbokom v dňoch 11. až 16. júla 1843[28] konali sa známe porady (Štúr, Hurban, Hodža). Rokovalo sa o najdôležitejších otázkach národného hnutia, ale predovšetkým o slovenčine. Keďže sa odťahovalo povolenie novín, v ktorých sa malo vystúpiť so slovenčinou, Ľ. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža rozhodli sa začať činnosť i bez novín zriadením kultúrneho spolku. Svoje plány predložili pri osobnej návšteve na Dobrej Vode „majstrovi poetov slovenských" Jánovi Hollému. Odôvodnili mu najmä svoj úmysel písať v čistom stredoslovenskom nárečí. Hollý tieto úmysly schválil.[29]

Traja vodcovia mladej slovenskej generácie sa definitívne o slovenčine nedohodli, ako Štúr o tom píše,[30] pravdepodobne pre váhavosť Hodžovu. Rozhodli sa ešte rok počkať. Až po roku — 26.—28. augusta 1844 — v Liptovskom Mikuláši zišli sa spolu s inými priateľmi a spolupracovníkmi na zasadnutie novozaloženého spolku Tatrína, kde slovenčinu jednomyseľne prijali ako úradnú, rokovaciu reč. Tatrín uložil Štúrovi napísať gramatiku spisovnej slovenčiny. Medzitým, pravda, už boli vyšli prvé tlačené prejavy v novom spisovnom jazyku: báseň J. Francisciho *Svojim vrstovníkom na pamiatku* (začiatkom r. 1844) a Hurbanova „Nitra, dar drahím krajanom slovenským obetuvaní" (II. ročník — v júni 1844).

Takto so slovenčinou nevyšli štúrovci najprv v novinách, ako pôvodne zamýšľali, ale v umeleckej literatúre. Priame vzory mali v Kollárových Spievankách a v ľudových rozprávkach. Od ľudovej slovesnosti bol len krok k umelej, ako to bol ukázal už v tridsiatych rokoch Samo Chalupka.

Ale oficiálne slovenčina vstúpila do života ako celonárodný spisovný jazyk vo všetkých štýloch až v ďalších rokoch, keď sa stala rečou spolkov, rečou novín a časopisov, rečou nedeľných škôl, keď ju na základe hovorovej strednej slovenčiny odôvodnil a kodifikoval v osobitných dielach Ľudovít Štúr.

---

[28] Porov. K. Goláň, Služba VII, 1943, 86.
[29] J. M. Hurban, *Ľ. Štúr II*, 296—7.
[30] Ľ. Štúr, *Nárečja slovenskuo*, str. 6—7.

V.

Štúrove dôvody za slovenčinu

Pred konštituovaním, nastolením nového spisovného jazyka a pred jeho kodifikáciou bolo treba riešiť mnoho teoretických a praktických otázok. Svoju teóriu spisovného jazyka i jeho odôvodnenie podal Štúr v osobitnej knihe,[31] ktorá vyšla oneskorene, až začiatkom r. 1846,[32] v niektorých prípadoch i v gramatike[33] a v časopiseckých článkoch.[34]

Spis o potrebe písania v slovenčine bol už z väčšej časti hotový r. 1843. M. M. Hodžovi v liste z 21. apríla 1844 oznamoval, že rukopis o potrebe slovenčiny „ide do cenzúry".[35] Takto aj v iných listoch po celý rok 1844 oznamoval, že spis je pripravený do tlače a koncom roku (14. XII. 1844) v liste A. H. Škultétymu poznamenáva: „Moje pojednaňja o tej veci je celkom už i s predmluvou do ťisku hotovuo a buďe sa skoro ťisknúť, len že čakám na čosi."[36]

Pri odôvodňovaní spisovnej slovenčiny Ľ. Štúr na prvom mieste uvádza „kmenovitosť (die Gliederung in Stämme, divisio in stirpes) národa nášho Slovanskjeho" (l. c., str. 10). V tomto čase Štúr — ako pred ním P. J. Šafárik (v Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten 1826) — hovorí o slovanskom národe a jeho kmeňoch a o slovanskom jazyku a jeho nárečiach. Nárečie definuje ako rozličný spôsob hovorenia jedného spoločného jazyka. Nárečia sa líšia v ohýbaní, vo zvukoch, v sklade slov i v pomenovaniach predmetov. Neskoršie Štúr používa termíny slovenský národ, slovenská reč alebo jazyk. Takto musíme chápať i názov spisu „Nárečja slovenskuo", že má na mysli slovenský jazyk ako dorozumievací prostriedok celého slovenského národa, nie nárečie v našom súčasnom ponímaní, t. j. nie ako prostriedok slúžiaci na dorozumievanie časti národa (resp. časti národnosti alebo kmeňa). Kmeňovitosť národa Štúr vysoko hodnotí: svedčí mu o veľkej sile duchovnej, o živosti a čerstvej hĺbavosti národa. Za takýto kmeňovitý národ pokladá národ grécky, helénsky s troma kmeňmi: eolským, dórskym a iónskym. Nárečia ani kmene nenachádza u národov na ducha chudobných, nepoetických, ako boli napr. Turci, Mongoli, Rimania a i. Štúr — ako vysvitá z jeho téz — nepoznal historickú podmienenosť vzniku a zániku kmeňov a národností, nevybadal prírodné a spoločenské podmienky konvergentného a divergentného vývinu nárečí a jazykov. V jeho úvahách badať hegelovskú idealistickú filozofiu dejín, dialektické chápanie celku a častí. Z tohto hľadiska Štúr hodnotí Kollárov pojem vzájomnosti slovanskej ako „spoločný údel" všetkých kmeňov v duchovných plodoch svojho národa a vzájomné kupovanie a čítanie kníh a spisov vydaných vo všetkých slovanských nárečiach. Podľa Štúra takto chápaná vzájomnosť je len vonkajšia, pretože pri nej ide len o prostriedok,

---

[31] *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí.* Vistavená od Ludevíta Štúra. V Prešporku 1846.

[32] Michalovi Godrovi síce už 23. 12. 1845 Štúr písal: „Spis o potrebe písaňja v Slovenčiňe už višjeu . . .", ale až v listoch z 8. februára 1846 píše tú istú zprávu S. B. Hroboňovi a Fr. Strakovičovi („tohto mesjaca sa dohotoviu").

[33] *Nauka o reči slovenskej.* Vistavená od Ludevíta Štúra. Nákladom Tatrína I. V Prešporku 1846.

[34] Orol Tatránski I, 1845, 2 n. a i.

[35] V Archíve mesta Bratislavy v Hodžovej pozostalosti.

[36] *Listy II* (v chystanej publikácii J. Ambruša).

nie cieľ. Cieľ vzájomnosti je poznanie národa, a to nielen zvonku, zvrchu, ale poznanie obsahu života národa a jeho podstatných foriem.

J. Kollár obmedzuje slovanskú vzájomnosť na štyri kmene a ich nárečia a literatúry (ruskú, poľskú, českú a ilýrsku), aby sa viac slovanských kmeňov v najhorších časoch spojilo v jednom nárečí a tak sa bránilo. V novších časoch, keď položenie Slovanov je lepšie, treba Kollárovu vzájomnosť rozvíjať ďalej — hovorí Štúr. Podľa nového chápania vzájomnosti nepôjde už o to, aby sa niektoré nárečia slovanské zatracovali, ale naopak, každej čiastke národa treba dopriať vlastný rozvoj. Každý kmeň sa najlepšie môže rozvíjať vo svojej osobnej duchovnej forme, t. j. vo vlastnom nárečí. Obmedzenie slovanskej vzájomnosti na štyri literatúry je len mŕtva teória. Slovenskú literatúru napríklad nemožno nazvať českou, pretože svojím obsahom je osobitná. Diela Kollárove a Šafárikove, myšlienka slovanskej vzájomnosti nemohli nikde inde vzniknúť iba v Tatrách, hradbe Slovanstva, v najstaršom a prvotnom jeho bytovisku. Ale slovenská literatúra je osobitná i svojou formou, a to aj v dielach slovenských evanjelikov, ktorí používali spisovný jazyk spoločný s Čechmi: i v týchto dielach používali sa slovenské slová a slovenské tvary. Svedčia o tom kritiky a úpravy českých redaktorov. Forma nebola ani celkom česká ani celkom slovenská, bola to akási zmiešanina. Preto je potrebné, aby v budúcnosti pri slovenskom obsahu i forma bola slovenská.

Slovenské nárečie (t. j. slovenský jazyk) je bohaté, jadrné, plnozvučné, čisté a zachované. Ako Tatry sú stredom Slovanstva, tak i slovenské nárečie je stredom slovanských nárečí, tvorí prechod od východných k západným, v ňom sú ako v klbku zvité nitky jednoty všetkých slovanských nárečí. Slovenské nárečie zachovalo najstaršie meno Slovanov, v ňom sa najčistejšie zachoval aj duch slovanský a slovenský, pretože bolo ukryté v Tatrách, na území medzi Dunajom a Tatrami.

A. Mickiewicz vo svojich parížskych prednáškach o slovanskej literatúre hovorí, že iné národy pamätné stĺpy, chrámy a rozličné pomníky nastavali a po sebe zanechali, Slovania nezanechali takých pomníkov, ale slovanský duch vykoval ozorný pomník, a to je reč slovanská. Tento pomník slovanskej reči by nebol úplný, keby ho mali tvoriť iba niektoré nárečia. Našou povinnosťou je teda ten pomník reči zachovať v úplnosti, slovanskú všereč obohatiť a jej známosť možnou urobiť (l. c., str. 34—35).

Ľudovít Štúr odvoláva sa tu na kronikára Nestora a na romantickú vedu, podľa ktorej Slovania sídlili pri Dunaji, v Tatrách. Moderná veda tieto náhľady neprijíma: pravlasť Slovanov kladie do Zakarpatia. Slovenský jazyk nepokladá sa dnes za prechod medzi juhovýchodnou a západnou skupinou, ale za západoslovanský jazyk, v ktorom sú niektoré prvky spoločné s juhovýchodnou skupinou.

Štúr si všíma vznik a vývin spisovného jazyka u rozličných európskych národov, a to u Nemcov, Francúzov, Talianov, Španielov, Angličanov a Slovanov. Postupuje metódou porovnávacou a usiluje sa takto vybudovať teóriu spisovného jazyka. Táto časť práce Ľ. Štúra svedčí nesporne o jeho veľkom rozhľade v histórii jednotlivých európskych jazykov.

U pravoslávnych Slovanov dlhé časy spisovným jazykom bola cirkevná slovančina. Čo bola Rusom, Srbom „staroslovančina", to bola Slovákom čeština. Štúr vykladá, že čeština k nám prišla s náboženskými knihami. My dnes vieme, že čeština prišla k nám už pred reformáciou, že sa používala nie práve len v náboženských štýloch. Ani porovnanie češtiny a cirkevnej slovančiny nie je priliehavé, pretože čeština nebola u nás jazykom umelým, ako u pravoslávnych Slovanov

cirkevná slovančina. I keď od najstarších čias ukazovalo sa vedomie o rozdielnych jazykoch, mnohí Slováci pokladali češtinu za svoj jazyk, pomáhali ju budovať, obohacovať. Štúr týmto porovnaním nedocenil význam a úlohu češtiny na Slovensku.

Úvahami o slovanskej vzájomnosti a kmeňovitosti a porovnávaním vzniku a vývinu spisovných jazykov jednotlivých európskych národov Štúr si len pripravil základ, aby odôvodnil prijatie slovenčiny za spisovný jazyk.

Hlavným dôvodom pre Štúra je to, že Slováci sú kmeň (t. j. národ) a ako kmeň majú vlastné nárečie (t. j. jazyk), ktoré je od českého odchodné a rozdielne (l. c., str. 51). Na odchodnosť od češtiny ukazuje celý „stroj", t. j. štruktúra slovenčiny. Štúr uvádza len niekoľko príkladov.

Vo zvukovej sústave poukazuje Štúr na hlásky *f* a *g*, ktoré sa v češtine vyskytujú len v cudzích slovách (ale možno dodať, že aj pri kombinácii hlások vo výslovnosti), v slovenčine aj v domácich, napr. *fúkať, fučať, fižďať, fíkať, fikať* atď. (lenže treba pripomenúť, že sú to slová onomatopoické, napodobňujúce zvuky v prírode a pod.), *gágať, gagotať, zdrúzgať, glgať, rázga* (zas onomatopoické slová alebo slová z iných jazykov). Správne uvádza spoluhlásky *dz, dž*, ktorých v češtine niet (napr. hádzať, hádže, medza, fundžať atď.). Správne uvádza slovenské dvojhlásky, ktorých v novej češtine niet. V češtine je len jeden zvuk, ktorý sa v slovenčine nevyskytuje, a to je *ř*. Ďalej Štúr správne ukazuje inakšie rozloženie a využitie hlások v češtine a slovenčine (napr. *hřibě — žrjeba — žriebä, jehla — ihla, ječmen — jačmeň, střep — črep, sloup — stĺp* atď.), správne ukazuje rozdiely v kvantite (napr. *slavík — slávik, lípa — lipa, sláma — slama, vrána — vrana* atď.), rozdiely v tvaroch pri skloňovaní (napr. *holub*, inštr. sg. *holubem — holubom*, ak. pl. *viděl jsem ty pěkné pány — viďeu som tích pekních pánou atď.)*. Tak je i pri skloňovaní prídavných mien, zámen, číslovíek. V slovenčine sú podľa Štúra tvary staršie, „zavarovanejšie," v češtine novšie, v slovenčine sú koncovky určitejšie.

V češtine sú tie isté slová s iným významom než v slovenčine: „Česi hovorja *chlap* v zmisle surovom . . . mi naproti tomu v zmisle mužnom," *chudý* je u Čechov *chudobný* atď. Medzi českými slovami Slovákom neznámymi uvádza: *blbý, blíti, brouk, brýle, jho, hlemýžď, hoch, hokyně, holka, hůl* atď., naopak, slovenské slová neznáme Čechom: *baláchať, boženík, chotár, haliena, kozub, kuvik, ligotať sa* atď. Ďalej sa uvádzajú rozličné frazeologické spojenia, germanizmy v češtine atď.

Štúrova charakteristika češtiny a slovenčiny nevystihuje všetky podstatné vlastnosti oboch jazykov. Rozdiely, ktoré zisťuje vo zvukovej sústave, v gramatickej stavbe i slovnej zásobe, sú často len zdanlivé, napr. uvádzané typické slovenské slová, ako je *dívať sa, dvojčatá, chrúst* a i., existujú aj v češtine. Pravda, väčšinu rozdielnych znakov Štúr uvádza správne a ony mu dostačujú, aby slovenčinu pokladal za osobitné nárečie slovanského jazyka.

Na radu, aby si Slováci podržali češtinu, len ju obmeňovali, plnohlasnejšími formami vypĺňali, Štúr odpovedá odmietavo, že by tak vznikla zmiešanina, strakatina, ktorá by sa všetkým sprotivila. „Ňje dakolko hláv tvorí a vimíšla reč, ale reč si vitvorí národ sám, a povinnosť jeho vzdělaních sinou je tou rečou, ktorá je jeho, sa k ňemu prihovárať" (l. c., str. 67).

Štúr ďalej už len stručne uvádza, že slovenčinou sa odstráni dávne rozčesnutie Slovákov v reči, keď katolíci písali bernoláčtinou a evanjelici češtinou. — Stav zemiansky sa vždy domáhal domácej reči, aby sa mohol chytiť našej literatúry. V nárečí slovenskom sa teda spojí celý slovenský kmeň.

„Písať máme Slovenskí na posledok aj pre tú príčinu, že náďeju na povíšeňja reči našej otcovskej vo vlasťi mať muožeme, k čomu reč našu pripraviť musíme" (l. c., str. 83).

Už v tejto práci stavia si Štúr otázku, ktoré nárečie vybrať a povýšiť za spisovnú reč, a odpovedá rovnako ako potom aj v Nauke reči slovenskej.

Svoj spis, písaný s rečníckym pátosom, s mnohými obrazmi a prirovnaniami, končí Štúr pripomienkou o pomere k Čechom a oslovením Slovákov: „Budú si vari daktorí aj to misljeť, že sa od Čechou odtrhnúť chceme, ale zachovaj nás Boh od odtrhnuťja. Kdo sa teraz od bratov svojich trhá, padňe pod najťažšú odpoveď pred národom naším. Mi v tom zvazku s ňimí, ako sme boli, aj na ďalej ostáť, čokolvek znameňitjeho vivedú si osvojuvať, s ňimí v duchovnom spojeňí stáť a kďe ím buďeme muocť čo dobrjeho urobiť, vikonať chceme, ako to naspet od ňich ako bratou očakávame.

A teraz sa ešťe k Vám obracjame, Slováci, a kladúc ruku na srdce hovoríme Vám: všetko čo sme robili, robili sme a robíme pre život Slovanskí, pre život Váš!" (l. c. 86).

Štúrove dôvody za slovenčinu sú postavené skôr básnicky a rečnícky než vedecky. Už súčasníci (J. M. Hurban a Michal M. Hodža) poukazovali na slabú argumentáciu, neskorší kritici videli tu závery napred chcené.[37] Isteže knižka je málo prehľadná, rečnícke pasáže citove zafarbené striedajú sa s rozumovými argumentmi, ale niet pochyby o tom, že bola účinná.

Odôvodnenie, prečo treba písať po slovensky a prečo tak vydáva noviny, Štúr podal už v článku Hlas k rodákom.[38] Nikde však nestavia na prvé miesto dôvody politické v úzkom zmysle slova, ako dokazoval Milan Hodža („politicum hungaricum").[39] Sú to dôvody politické v širokom zmysle, t. j. dôvody spoločenské: vyšiel z poznania osobitnosti slovenského národa („kmeňa"), ktorý pre svoj život potrebuje osobitný jednotný spisovný jazyk. Ostatné dôvody mali podoprieť hlavný dôvod.

VI.

Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny

Ľ. Štúr dávnejšie sa chystal písať gramatiku slovenčiny. Už 1. júla 1844 v liste prof. Augustovi Fridrichovi Pottovi[40] vyslovuje nádej, že tomuto svojmu učiteľovi bude môcť v najbližšom čase poslať gramatiku „karpatoslovenského" nárečia (Grammatik der Karpatisch-Slowenischen Mundart). Na zasadnutí Tatrína 26.—28. augusta 1844 spomína sa Štúrova gramatika, ktorá má byť písaná pre učených. Preto z nej mal urobiť výťah pre školy Janko Rimavský. Ako smernica pre Štúrovu gramatiku sa prijalo ustanovenie, že sa má pridržať slovenčiny, ako sa v horných Tatrách, najmä v Liptove hovorí, lebo je táto gramatikálne za najodchodnejšiu, najčistejšiu a najráznejšiu slovenčinu uznaná.[41]

---

[37] Helena Turcerová, *Louis Stúr,* 159 — Albert Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny,* 324.

[38] Orol Tatránski I, 1845, 42.

[39] Milan Hodža, *Československý rozkol,* 11 a inde.

[40] Vydal ho D. Čyževśkyj (Čiževskij) najprv v Sborníku MS XIV, 1936, 186 po nemecky a potom v knihe *Štúrova filozofia života,* 1941, 115—116, po slovensky.

[41] Porov. Daniel Rapant, *Tatrín. Osudy a zápasy.* Martin 1950, 54—5.

Na druhom valnom zhromaždení Tatrína 6. aug. 1845 za neprítomnosti Ľ. Štúra, ktorý práve začínal vydávať noviny, „povstala tuhá hádka, slovenčiny sa týkajúca". S. Chalupka navrhoval, aby sa v minulom čase písalo *-l* (nie *-u*), ďalej *ó* (nie *uo*), *v* (miesto *-u-* uprostred slova) atď. Za *-u* miesto *-l* rečnil dr. Guoth, Bohdan Hroboň, Janko Kalinčiak a i. Nakoniec vymenovali výbor, ktorý mal skúmať slovenský pravopis a posúdiť Štúrovu gramatiku.

Výborové zasadnutie Tatrína sa uznieslo vydať Štúrovu gramatiku vlastným nákladom.[42]

Ľ. Štúr pri štúdiu slovenčiny vychodil predovšetkým z vlastného úzu a z jazykovej praxe bratislavských študentov a priateľov zo stredného Slovenska. S veľkou pravdepodobnosťou možno predpokladať, že štúrovci pri spisovnej češtine používali v konverzácii o každodenných veciach stredoslovenský interdialekt, t. j. strednú slovenčinu bez veľkých miestnych odchýlok. Takto sa hovorilo pravdepodobne na strednom Slovensku najmä medzi vzdelancami. Z vedúcej trojice štúrovcov priamo zo stredného Slovenska pochodil M. M. Hodža, ktorý aj preto v rečových otázkach mal značnú autoritu. Štúrovi spolupracovníci a žiaci pochádzali zo stredoslovenských krajov: Janko Kráľ z Liptova, Andrej Sládkovič z Hontu, Ján Francisci z Gemera-Malohontu, Ján Kalinčiak z Turca, Ctiboh Zoch-Cochius z Oravy, A. H. Škultéty z Novohradu, Samo Chalupka zo Zvolenskej atď.

Štúr bol presvedčený, že „na celom Slovensku je len jedno skutočnuo nárečja, lež po rozličních krajach rozličňe popremjeňanuo a pozohibuvanuo. Najčisťejšje a najverňejšje je toto nárečja zadržanuo tam, kďe bolo najlepšje ukrituo, v hlbiňe Taťjer, najvjacej sa popremeňuvalo tam, kďe mali naň susednje nárečja Slovanskje najvetšje puosobeňja, predca ale jednota tohoto nárečja dobre sa viďí i z najvjacej forjem Slovenčiňe vlastních, od inších susedních Slovanských nárečí odchodních, i zo slov, ktorje všetkje rozličnorečja prebehujú a všetkje v jedno klbko, v slovenčinu sa spletajú."[43]

„Najpravdivejšia slovenská, najzavarovanejšia, najčistejšia, najplnohlasnejšia a pritom najrozšírenejšia reč je tá, ktorou sa hovorí v Turci, v Orave, Liptove, Zvolene, Tekove, Gemeri, Honte, Novohrade, hornej Trenčianskej i Nitrianskej stolici. Túto reč už Šafárik a po ňom iní skúmatelia za opravdivú reč slovenskú uznávajú."[44]

Túto reč Štúr povýšil na spisovnú, nie teda priamo liptovské nárečie, ako zneli dispozície Tatrína a mienka starších bádateľov.[45]

Hláskovú a tvarovú sústavu strednej slovenčiny Štúr vystihol znamenite. V porovnaní s dnešným spisovným jazykom Štúr nezaviedol spočiatku hlásky *ä* a *ľ*, pretože ich pokladal za málo rozšírené a neestetické. Z dvojhlások prijal do svojho systému všeobecne stredoslovenské dvojhlásky *ia, ie, ô* (v písme *ja, je, uo)*, neprijal menej rozšírené *iu*. V tvarosloví Štúrova kodifikácia bola najvýstižnejšia, takže v ďalšom vývine spisovná slovenčina v sústave tvarov sa pomerne málo zmenila. V 1. a 4. páde jednotného čísla podstatných mien vzoru „vysvedčenie" uvádza tvar na *-ja;* tie isté pády prídavných mien v strednom rode majú pádovú príponu

---

[42] O. c. 76 n., 81.

[43] *Nauka reči slovenskej*, str. IX.

[44] *Nárečja slovenskuo*, str. 78.

[45] Porov. Ján Stanislav, *Poznámky o pomere jazyka Štúrovej „Nauky reči slovenskej" a liptovského nárečia.* Slovenská miscellanea (Pražákov sborník). Bratislava 1931, 164 n.

-uo, napr. *nárečja Slovenskuo, zbožja* atď., v nepriamych pádoch prídavných mien proti dnešnému *é* bola dvojhláska *je: peknjeho, dobrjeho* ako *cudzjeho;* základné tvary minulého času v mužskom rode sa končili na *-u: písau, choďiu, trpeu, zjedou* atď.; neurčitky slovies vzoru „kupovať" mali príponu *-uvať: obetuvať, ukazuvať* atď. V pravopise Štúr prijal tzv. fonetický spôsob písania, založený v podstate na výslovnosti, hoci od začiatku proti tomu bola opozícia (M. M. Hodža, S. Chalupka a i.). Štúr v pravopise nasledoval Antona Bernoláka: pri fonetickom systéme lepšie vynikla osobitosť slovenčiny. Sám bol spočiatku presvedčený, že pri pravopise je najdôležitejšia jednota. Preto mnoho upustil zo svojich zásad, prijal návrhy členov Tatrína. Veľmi ho mrzelo, keď i potom nazval Hodža jeho pravopis „svojepisom" a neslovanským. Podľa Štúra ypsilon je malý znak slovanskosti.[46] Neskoršie pri posudzovaní Hattalovej gramatiky sám Štúr pokladal svoj pravopisný systém za nedokonalý. Litera ypsilon vystala bola podľa Štúra preto, že sa na strednom Slovensku nevyslovuje osobitná hláska y, jednak pre ľahšie spojenie v jednej reči so stranou bernolákovskou. „Čím ale ňedokonalosť Slovenskjeho pravopisu laťinskimí písmenamí ešťe väčšmi zrástla, písmo mnohimí čjarkami a kružkami sa preplňilo a od Slovanskjeho pravopisu na pospol bežnjeho v Ruskom, Srbskom, Polskom, Českom nárečí v Lužicach atď. uďerilo sa v bok, ktorje všetkje v pravopise y užívajú."[47]

Štúrova Nauka reči slovenskej je dielo na svoju dobu vynikajúce. Sám Štúr svojou gramatikou chcel slovenčine položiť základ, na ktorom by sa mohlo ďalej stavať. „V gramatike je skúmavosť alebo visvetluvaňja ústrojnosťi reči našej s jej skutočním viložením spojená; ňje je gramatika prítomná len tak rečená praktická t. j. nauka reči našej na dakolko bezzákladních, lahko nazbjeraních, mechanických praviďjelkach založená, ale stojí na vispituvaňí a visvetleňí vnútornjeho stroja a rjadu reči našej . . ."[48] Súčasníci a ďalšie generácie pokladali Štúra za priemerného jazykovedca, kým M. M. Hodžu stavali nad neho. Dnešná veda v Štúrovi vidí jazykovedca výborne pripraveného na úlohu kodifikovať, uzákoniť slovenský spisovný jazyk podľa vnútorných zákonov strednej slovenčiny.[49] Štúr sa zoznámil so súčasnou indoeuropeistikou, poznal jazyk grécky, latinský a staroindický a používal aspoň v náznakoch historicko-porovnávaciu metódu, pokiaľ v jeho dobe už bola vypracovaná. Poznal i našu staršiu gramatickú literatúru, sám spomína české gramatiky Nejedlého, Dobrovského, Burjanovu, Žákovu, Konečného[50] a vo svojej gramatike cituje najmä J. Dobrovského a poľského jazykovedca H. Cegielskeho.[51] V oblasti slovníka sám síce nepracoval, ale dal aspoň v praxi hlavné zásady na obohacovanie slovnej zásoby nového spisovného jazyka. Základný slovný fond bol zväčša spoločný češtine i slovenčine bernolákovskej i strednej slovenčine. Menej známe odborné názvy, zhodné prevažne s českými, usiloval sa v časopisoch i vo svojich knihách vyložiť latinsky a nemecky, a tak prispieť k ich ustáleniu. Vysvetľoval napr. takéto slová: sústava (systema), snem

---

[46] Porov. List Štúrov Hodžovi 14. 4. 1845 (v archíve mesta Bratislavy).

[47] Slovenskje Pohladi II, 1851, zv. 6, str. 215 n.

[48] *Nauka reči slovenskej,* str. X—XI.

[49] Porov. Ľud. N o v á k, *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 1932, 73 n.; *Štúr ako jazykovedec,* Slovenské pohľady LII, 1936, 1 n.

[50] *Nárečja slovenskuo,* str. 77.

[51] *Nauka reči slovenskej,* str. 56; spomína tam Cegielskeho článok o poľskom slovese v časopise Orędownik naukowy 1842 (článok má presný názov *O słowie polskiem* a je na str. 253 n.).

(comitia, Landtag), nemocnica (špitál), zmenka (Wechsel), lekárnik (apatekár), vnešný (externus, äusserlich), rukodielňa (manufaktura), názvy mesiacov, ako malý sečeň (Február), lipeň (Június) atď.

V bojoch o spisovnú slovenčinu Ľ. Štúr zúčastňoval sa málo. S Kollárom polemizoval ostro v liste (zo 7. febr. 1846),[52] ale po vydaní knihy Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky (1846) odpovedal umiernene.[53]

Do polemiky sa Štúr dostal ešte s M. Hattalom, keď posúdil jeho gramatiku. Zastával proti Hattalovi zväčša správne stanovisko.[54]

Pred r. 1848/49 Štúrova kodifikácia sa menila v Slovenských národných novinách len nepatrne. Po revolúcii a po epizóde tzv. staroslovenčiny Štúr mal účasť pri ustaľovaní spisovnej slovenčiny tzv. reformou hodžovsko-hattalovskou na bratislavskej schôdzke r. 1851. Popri M. M. Hodžovi, J. M. Hurbanovi, J. Palárikovi, O. Radlinskom a Štefanovi Závodníkovi pod predmluvou Krátkej mluvnice slovenskej z r. 1852 je aj Štúrov podpis. Aj tu dokázal, že mu ide predovšetkým o jednotu v reči a v národnom hnutí. Keď v politických a životných búrkach rúcali sa mu skoro všetky plány a diela, o slovenčine pevne veril, že obstojí.

Ľ. Štúr správne chápal funkciu jazyka v spoločnosti: pokladal ho za prostriedok života spoločnosti, kmeňa, národa. Spisovná slovenčina mu pomáhala v národnobuditeľskej práci zjednotiť slovenský národ. Svojou kodifikáciou spisovnej slovenčiny položil jej skutočne pevné základy, na ktorých sa rozvíjala a rozvíja podnes ako náš celonárodný spisovný jazyk.

ĽUDOVÍT ŠTÚR AKO JAZYKOVEDEC

Vincent Blanár

I.

K Štúrovmu jazykovednému dielu pristupovali doterajší bádatelia z rozličných hľadísk: prevládal zreteľ ideologický (A. Pražák,[1] M. Hodža,[2] H. Turcerová[3]), pozornosť sa sústreďovala na Štúrove jazykovedné pramene (Fr. Triska[4]), na vzťah Nauky k liptovským nárečiam (J. Stanislav[5]); dielo Ľ. Štúra v dejinách

---

[52] V ASNM v Martine.

[53] *Hlas proti hlasom. Ústrojnosť reči slovenskej.* Orol Tatránski II, 1846—7.

[54] Porov. moju štúdiu *Martin Hattala.* Jazykovedný časopis VII, 1953, 15 n.

[1] Albert Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu,* Praha 1922.

[2] Milan Hodža, *Československý rozkol.* Príspevok k dejinám slovenčiny, Martin 1920.

[3] Helena Turcerová, *Louis Štúr et l'idée d'indépendence slovaque,* Paríž 1913.

[4] František Triska, *Příspěvky k studiu Štúrových mluvnických pramenů,* Bratislava IV, 1930, 668—686.

[5] Ján Stanislav, *Poznámky o pomere jazyka Štúrovej „Nauky reči slovenskej" a liptovského nárečia* Slovenská miscellanea, Bratislava 1931, 164—179.

nášho spisovného jazyka hodnotil najmä J. Vlček,[6] V. Vážný,[7] H. Bartek,[8] E. Pauliny.[9] Hodnotenie Štúrovho jazykovedného diela v československej buržoáznej vede bolo dosť odlišné, priam protichodné. Nechýbali ani také skeptické hlasy, že Štúr nebol ani len priemerným filológom.[10] I európskej verejnosti sa predkladalo stanovisko,[11] že Štúr nebol pre svoju úlohu dostatočne teoreticky pripravený, že až M. Hattala s M. M. Hodžom dali štúrovskej „reforme" vedecký základ. Starší bádatelia pripisovali Štúrovmu jazykovednému dielu najviac len historický význam. Kladnejšie sa stavali k Štúrovmu dielu slovenskí lingvisti a literárni vedci.[12] Pri hodnotení Štúrovho jazykovedného diela zostali doteraz mnohé otázky nepovšimnuté, napr. črty heglovskej dialektiky u Štúra, Štúr a slovenská jazykovedná tradícia, viaceré stránky Štúrovho diela zostali ešte nedocenené, napr. rozbor slovesa. V doterajších prácach sa málo spájal pohľad na celkovú Štúrovu jazykovednú koncepciu s dôkladnou znalosťou pramenného materiálu. Neujasnený pohľad na hospodársko-spoločenský vývin na Slovensku v prvej polovici XIX. storočia zatemňoval správne pochopenie spoločenského dosahu Štúrovho diela. Takže otázka, v čom sa javí živý odkaz Štúrovho jazykovedného diela dnešku a akú úlohu ono zohralo v dejinách našej jazykovedy, nebola celkom zodpovedaná.

Štúr nebol typom jazykovedca, ktorý by sa bol na celý život zahĺbil do osvetľovania základných otázok svojej vedy a ktorý by bol uložil výsledky sústavného bádania do nejakého životného kompendia, ako to napr. robili veľkí nemeckí filológovia XIX. storočia. Jazykovedná práca bola len jednou zložkou — i keď osobitne významnou, ba v istom zmysle ústrednou — v neobyčajne rozsiahlej kultúrno-politickej Štúrovej činnosti. Ľ. Štúr bol dušou a organizátorom slovenského národného hnutia v štyridsiatych rokoch minulého storočia. Vďaka dialektickému vysvetľovaniu spoločenských javov pochopil v období prehlbujúcej sa krízy feudálneho zriadenia v Rakúsko-Uhorsku úlohy svojej doby, vedel ich formulovať a riešiť so širokou historickou perspektívou. Dôležitým zjednocovacím a buditeľským prostriedkom[13] vytvárajúceho sa slovenského novodobého národa sa stáva slovenský spisovný jazyk, ktorého kodifikátorom je Ľudovít Štúr.

Štúr pristúpil k zodpovednej jazykovednej práci dobre pripravený. Na jeho jazykovedné myslenie pôsobili niekoľkí činitelia. Na štúdiách v Nemecku u prof. A. Fr. Potta oboznámil sa so základmi v tom čase sa rodiacej historicko-porovná-

---

[6] Jaroslav Vlček, *Dejiny literatúry slovenskej,* Martin 1923.

[7] Václav Vážný, *Spisovný jazyk slovenský,* Československá vlastivěda, řada II. Praha 1936.

[8] Henrich Bartek, *Ľ. Štúr a slovenčina.* Ľudovít Štúr, Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. Na vydanie prichystal Hernich Bartek, Martin 1943, str. 291—400.

[9] Eugen Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny,* Bratislava 1948.

[10] František Frýdecký, *Slovensko literární od doby Bernolákovy,* Moravská Ostrava 1920, 59—61.

[11] M. Murko, Le monde slave XII, 1935, zv. 3, 369—371 a M. Weingart, *Slovanská filologie v československé literatuře.* Československá vlastivěda X, Praha 1931, 328.

[12] Najmä Ľ. Novák, ktorý sa zaslúžil o prekonanie tradičných náhľadov. Porov. jeho štúdie: *Ľudovít Štúr ako jazykovedec,* Slovenské pohľady LII, 1936, 1—10. — *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 1932, 73—99, 295—322.

[13] *Hlas k rodákom,* Orol Tatránski I, 1845, 49; „Chceme ale aj povíšenjm nárečja nášho ustáliť raz v kmeňe našom rozsipanom potrebnú a dosjal mu chibjacu jednotu, bez ktorej len ešťe aj ďálej v prachu bi sme ležali."

vacej jazykovedy (Fr. Bopp, A. Fr. Pott). Spolu s Poliakom H. Cegielskym[14] patrí Štúr k prvým slovanským zástancom a propagátorom porovnávacej indoeuropeistiky. Osvojil si evolučnú teóriu jazyka, koncepciu o príbuznosti indoeurópskych jazykov a mnohé konkrétne výklady (z ktorých viaceré sú dnes zastaralé). Napr. od Boppa prevzal výklad osobných koncoviek slovesa z osobných zámen, Bopp ovplyvnil Štúrov výklad o slovesnom spôsobe, o slovesnom rode (kategórie prevzaté zo staroindických gramatík). Niektorými zložkami jazykovedného diela sa Štúr prikláňa aj k druhému smeru z polovice XIX. storočia, ktorého prvým priekopníkom je Wilhelm v. Humboldt, k smeru analytickému alebo funkčnému.[15] Humboldtova filozofia jazyka sa opiera o Kantov filozofický systém. Štúrovi bola blízka tým, že Humboldt vo svojich jazykovedných výkladoch uplatňoval dialektickú metódu.[16] A Ľ. Štúr dospel, ako sme už pripomenuli, v mnohých oblastiach teoretickej a praktickej činnosti k prenikavým náhľadom práve preto, že bol vyzbrojený aj Heglovou dialektickou metódou.[17] Tam, kde

---

[14] Meno poľského komparatistu Cegielskeho nie je u nás bližšie známe. — Hipolyt Cegielski (1815—1868) bol Štúrovým vrstovníkom. Narodil sa v Lavkách pri Gnezdne. Po predčasnej otcovej smrti bol odkázaný na vlastné sily. Sám sa vydržiaval kondíciami na gymnaziálnych i univerzitných štúdiách. Po matúre v Poznani študoval štyri roky (1835—9) na berlínskej univerzite klasickú filológiu, poľskú literatúru a históriu. Potom sa zaoberal jazykovedou i heglovskou filozofiou a stal sa jej odušev-neným prívržencom. Doktorát filozofie získal r. 1840 prácou *De negatione.* Od toho roku vyučoval na poznaňskom gymnáziu. Ovocím intenzívnej vedeckej činnosti v tomto období bola príručka gréckej gramatiky a niekoľko samostatných prác. V r. 1842 vyšla v časopise Orędownik naukowy zaujímavá štúdia *O słowie polskiem,* ktorú v r. 1852 rozšíril. Je to v Poľsku prvý pokus uplatňovať novú porovnávaciu metódu. V tejto oblasti Cegielski ďalej nepracoval. Veľkú populárnosť získalo jeho obšírne dielo *Nauka poezji* (1842). Dielo obsahuje teóriu básnictva a veľký výber najlepších diel poľskej literatúry. Cegielski vynikol aj ako činný pedagogický pracovník. Jednako pre nesplnenie jednej vládnej úlohy (kontrola poľskej mládeže) bol uvoľnený z miesta gymnaziálneho profesora. Dal sa na praktický obchodnícky život a skončil ako priemyselník. Usiloval sa pozdvihnúť mladý poľský priemysel aj teoretickými príspevkami. Vydával denníky Gazeta Polska a Dziennik Poznański. Ako nekompromisný vlastenec sa účastnil i na verejnom a politickom živote. Zamýšľal ešte spracovať podrobnú poľskú gramatiku, ale smrť mu nedovolila uskutočniť tento plán. (Zdzisław Grot, *Polski Słownik Biograficzny III,* Kraków 1937, 217—9).

[15] Porov. napr. Tadeusz Milewski, *Zarys językoznawstwa ogólnego I.* Teoria językoznawstwa, Lublin—Kraków 1947, 29—34. — V. Mathesius, *Kam sme dospěli v jazykozpytu?* Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, 17—26.

[16] Táto okolnosť sa v dejinách jazykovedy dostatočne nezdôrazňuje. Chýba napr. v charakteristikách, ktoré sme uviedli v pozn. 15. Dialektické chápanie jazykových procesov u Humboldta rozobral v celkovom hodnotení z hľadiska filozofického ešte v r. 1847 Max Schasler *(Die Elemente der philosophischen Sprachwissenschaft Wilhelm von Humboldt's,* Berlin 1847). Porov. aj A. Fr. Pott, *Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft,* Berlin 1876. — Humboldt zhrnul svoje jazykovedné názory v úvode k posmrtne vydanému dielu Über die Kawi-Sprache auf der Insel Jawa (1836—1840): *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts.* Humboldtove podnetné myšlienky zahaľuje jeho metafyzická jazyková filozofia. (K tomu pozri V. Mathesius, c. d. 20—22 a A. V. Desnickaja, *Voprosy izučenija rodstva indoevropejskich jazykov,* Moskva-Leningrad 1955, napr. 63—4, 67.)

[17] Vplyv Heglovej filozofie na Štúrov svetonázor bol protirečivý: pozitívny, ale

Štúr odhaľuje dynamickú stránku jazykových vzťahov,[18] kde hodnotí využitie morfologických kategórií podľa výrazových potrieb, kde zdôrazňuje úzky vzťah myslenia a jazyka, možno vidieť pozitívny vplyv W. v. Humboldta. Vysvetľovanie „ducha jazyka" z „ducha národa", pri ktorom tiež možno vidieť Humboldtovo prostredníctvo, patrí dnes medzi romantické, vývinom jazykovedy prekonané Štúrove názory. Niektoré z jazykovedných myšlienok, s ktorými sa stretávame u Štúra, napr. o pomere slovníka a gramatickej stavby ako o matérii a forme, sú majetkom vtedajšej nemeckej filológie a ťažko ustáliť, do akej miery sa s nimi Štúr oboznamoval u nemeckých bádateľov (priamo alebo cez A. Fr. Potta) a do akej miery tu hralo rolu prostredníctvo J. Dobrovského.[19]

To isté možno povedať aj o niektorých Štúrových kalkoch z nemčiny, z ktorých je najprízačnejší termín *určitosť*. Klasifikáciu slov na čiastky reči nadpísal Štúr „O určitosťi slov". Určitosť získava slovo pripínaním ďalších morfém ku koreňu.[20] Tento termín je kalkom z nemeckého „die Bestimmtheit". Používa ho zhodne s J. Ch. Adelungom Jozef Dobrovský a má pevné miesto i v systéme jazykovej filozofie W. v. Humboldta. Určitosť spočíva vo formálnej rozmanitosti; podstatou koreňa je určiteľnosť, t. j. možnosť, ale aj potreba bližšieho určenia.[21] V sústavnej gramatike Štúr využil domáci výskum (Doležal, Bernolák, Šafárik) a opieral sa najmä o Dobrovského *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*. Dobrovského najviac nasledoval v kmeňosloví a skladbe. Štúrova jazykovedná terminológia ukazuje, že mal poruke i Hankovo spracovanie Dobrovského gramatiky.[22] Poznal, pravda, aj iné české gramatiky z tej doby (Nejedlý, Burian, Žák, Konečný). Ďalej využil myšlienky mladého poľského komparatistu H. Cegielskeho z jeho štúdie o poľskom slovese.[23]

Štúrovo jazykovedné dielo, prirodzene, nadväzuje na vtedajšiu jazykovedu a filozofiu. Aj keď sa hovorí o prevzatých názoroch,[24] treba si uvedomiť, že Štúrovo dielo ako celok zasiahlo do vývinu jazykovedného bádania u nás. Je v ňom vyjadrený istý postoj k jestvujúcej jazykovednej literatúre, niekde sa prejavil výber a hodnotenie. Je to úplne nová aplikácia na slovenský jazykový materiál. Štúr musel hľadať nové cesty, i pokiaľ ide o stránku terminologickú.

V našej úvahe chceme osvetliť v prvom rade teoretickú základňu Štúrovho ja-

---

v mnohom ohľade aj negatívny. Porov. Elena Várossová, *Svetonázor Ľudovíta Štúra*. Štúrovský sborník (v tlači).

[18] Medzi najznámejšie Humboldtove myšlienky patrí formulácia, že pri jazykovej analýze sa rozoberá činnosť (energia), a nie dielo (ergon).

[19] Termíny *forma* a *matéria* jazyka používa J. Dobrovský napr. v úvode k Tomsovmu slovníku: *Über den Ursprung und die Bildung der slawischen und insbesondere der böhmischen Sprache* (str. 11).

[20] Termín „určitost, určenost výrazu, slova, významu — Bestimmtheit des Ausdrucks" nachádzame aj v *Německo-českom slovníku vědeckého názvosloví*, Praha, 1853, 43.

[21] *Určením* rozumie Humboldt zrušenie abstraktnonekonečnej jednotlivosti v konkrétnu individuálnosť. Porov. M. Schasler, *Die Elemente der philosophischen Sprachwissenschaft Wilhelm von Humboldt's*, Berlin 1847, 88, 165, 210.

[22] *Grammatika čili mluvnice českého jazyka podle Dobrovského*. Dílem skrácena, dílem rozmnožena od Václava Hanky. Praha 1831, 2. vyd.

[23] *O słowie polskiem*, Orędownik naukowy 1842, č. 32—38, str. 253, 257, 265, 277, 281, 290, 297 n.

[24] Porov. najmä Fr. Triska, c. d. v pozn. 4.

zykovedného diela. Tým viac, že jazykovednej teórii ľudovíta Štúra sa doteraz venovala nezaslúžene malá pozornosť.

II.

Črty heglovskej dialektiky

Teoretická základňa Štúrovho jazykovedného diela je pozoruhodná. Podobne ako sa usiloval širšie zdôvodniť svoju kodifikátorskú prácu, aj jazykovedné výklady začlenil do všeobecnejšieho, teoretického rámca. S hlavným cieľom Štúrovej jazykovednej činnosti súvisí, že všeobecne jazykovedné myšlienky sa nerozvádzajú sústavne. Alebo tvoria východisko pre výklady o stavbe slovenčiny, alebo sú pridané na okraj niektorých výkladov. Niekedy ide len o poznámky, ktorými sa komentuje nejaký jav. Medzi najzaujímavejšie stránky Štúrovho jazykovedného diela patria i dnes črty heglovskej dialektiky. Štúr, pravda, neuplatnil dialektickú metódu do všetkých dôsledkov. No sám tento fakt, v ktorom u nás Štúr nemal predchodcov a po celé storočie ani nasledovníkov, zaslúži si podrobnejšie osvetlenie.

Ľ. Štúr chápe jazyk — ak by sme použili dnešnú terminológiu — ako systém, ktorý má svoju pevnú stavbu. Všetky prvky sú v ňom vzájomne spojené. Preto Štúr odmieta návrhy, aby sa spisovná slovenčina utvorila zmiešaním foriem rozličných nárečí. Tým by sa ukázala cesta ľubovoľným zásahom. V článku *Hlas k rodákom*[25] o tom hovorí: „Čistuo naše nárečja Slovenskuo je jeden zaokrúhlení celok, ktorí má svoj zvláštni stroj, v ktorom všetko jedno k druhjemu dobre pristáva a každí i najmenší rjad s druhím v tuhom je spojeňí, podobi teda tohto nárečja s druhími zameňovať bolo bi tolko jako tento samorostlí k sebe náležite pristávajúci celok kaziť a hubiť, stroj tento v tomto zložeňí tak jako treba sa pohibujúci rozopínať a pohibuvaňú jeho náležitjemu záprahi klásť, život teda organickí zastavuvať a prekážať."

Pozoruhodný výklad o vzájomnom vzťahu náuky o gramatickej stavbe a náuky o slovníku podáva Štúr na začiatku svojho hlavného jazykovedného diela v *Nauke reči slovenskej*.[26] Podľa vtedajšej jazykovedy rozoznáva matériu a formu jazyka. „Slovňík vikladá hmotu (materia) a grammatika vjacej podobu (formu) jazika". Zdôrazňuje, že obidva tieto jazykové plány sú pevne spojené, lebo „ňje je vec možná docela odďeliť podobu od hmoti, bo hmota musí mať svoju podobu, podoba ťjež ňje je bez istej trebas akejkolvek hmoti, a preto aňi grammatika ňemuože sa celkom odťajhnuť od slovňíka a slovňík od grammatiki..." (c. d. 10).

V Štúrovom jazykovednom diele sa ešte niekoľkokrát stretáme s chápaním javu ako dialektickej jednoty formy a obsahu.

---

[25] Orol Tatránski I, 1845, 49.

[26] *Nauka reči slovenskej.* Vistavená od Ludevíta Štúra. Nákladom Tatrína číslo I. V Prešporku 1846. XII + 214 + [II] ss. — Henrich Bartek v Doslove svojho diela *Ľudovít Štúr, nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí,* Martin 1943, str. 399—400, nesprávne chápe Štúrove názory o pomere hmoty a formy jazyka: „Podľa Štúrových zásad dbali sme viac na hmotu, matériu jazyka, na slovník, výrazy a svojské tvary, pričom formálnu stránku, t. j. pravopis, nepokladali sme za najdôležitejšiu vec v snahách o vyššiu jazykovú kultúru." — Ale Štúr, ako sme uviedli, formálnou stránkou jazyka rozumie jeho gramatickú stavbu, a nie pravopis.

Pomenovanie (v Štúrovej terminológii *meno*) je forma, na ktorú sa viaže určitý obsah. Štúr stotožňuje pomenovanie s pojmom (Begriff, conceptus, pochop); pomenovanie musí vyjadrovať a v sebe obsahovať samu podstatu veci. Pravda, zovšeobecnením vonkajšej skutočnosti je len obsahová [významová] stránka slova. Ale aj tak je Štúrovo poňatie cenné. Štúr správne poukazuje, že len osobitný obsah opodstatňuje v jazyku samostatnú formu.[27] Uvedomil si, že vytváranie slovného významu súvisí s poznávacou činnosťou človeka.

Formálnu a obsahovú stránku rozlišuje Štúr aj pri menších jednotkách, ako je slovo, pri morfémach. Preto správne odmietol Hattalov pokus miešať 2. a 4. pád prídavných mien vzťahujúcich sa na mužské životné podstatné mená. „Význam genitívu a akuzatívu nemožno stotožňovať — hovorí Ľ. Štúr — aj keď dnes majú rovnakú koncovku."[28] — Pri slovesnom tvare rozoznáva Štúr dvojaké prípony. Prípony, ktorými sa mení význam slovies, sú „prípinki", v dnešnej terminológii kmeňotvorné prípony. Vedľa nich rozoznáva aj také prípony, ktoré „k samjemu koreňu alebo pňu ňepatrja, ale sa len pre viplňeňja do slovjes vstrkajú, ňemajú ňič s vlastními prípinkami;"[29] „viplňujúca" hláska je napr. *e* v tvare *vej-e-m*. Pri kompozitách typu *rukopis, ribolovec* hovorí o „spojujúcej" samohláske *o*.[30] V dnešnej terminológii je to spojovacia morféma. Na tom istom mieste sa Štúr stavia proti Hattalovmu rozlišovaniu trojakého budúceho času (prostý, zložený, opísaný). Na čisto formálnom rozdiele, ktorý nemá oporu vo významových rozdieloch, nemožno zakladať rozdiely gramatických pojmov.

Na poznaní dialektickej jednoty celku a jeho častí postavil Ľ. Štúr nielen niektoré všeobecne jazykovedné výklady, ale na tomto základe stojí i vlastné odôvodnenie osamostatnenia slovenského spisovného jazyka. Celok sa rozvíja tým, že sa rozvíjajú jeho jednotlivé časti. Slovanský národ sa môže rozvíjať len tak, keď sa rozvinie jeho kmeňovitosť. Rozvinutím jednotlivých kmeňov sa rozvinie celý slovanský národ. Jedným z kmeňov sú Slováci, ktorí majú vlastné nárečie. Osamostatnením slovenčiny ako osobitného slovanského spisovného jazyka (v Štúrovej terminológii: *slovanský jazyk* a *slovenské nárečie*) sa zjednotí a kultúrne pozdvihne celý slovenský kmeň. To bude len prostriedkom k pevnejšej a uvedomelejšej slovanskej jednote.

Štúr šťastlivo aplikoval myšlienku o vzájomnom vzťahu jazykových prvkov aj v najprehľbenejšej časti svojich morfologických výkladov Nauky v kapitole o slovese. Pri rozbore slovenského slovesa Štúr využil okrem domácej literatúry pozoruhodnú štúdiu H. Cegielskeho: *O słowie polskiem* (Orędownik naukowy 1842). Ale gramatické kategórie slovesa podáva Štúr podrobnejšie ako poľský lingvista. V porovnaní s Cegielskym i s ostatnými súčasníkmi u Štúra je prvý pokus postihnúť vnútornú spätosť gramatických kategórií nášho slovesa. Tým patrí táto kapitola k najpozoruhodnejším jazykovedným výkladom Ľ. Štúra a aj pre dnešného čitateľa znamená zaujímavý rozbor štruktúry slovenského slovesa, i keď sú už viaceré výklady zastaralé.

Východiskom Štúrovho celostného výkladu gramatických významov slovesa je takáto úvaha: V každej nameranosti slovesného deja je vyjadrená činnosť, ktorá sa prejavuje v priebehu, stáva sa v čase. Žriedlom činnosti je osoba, čini-

[27] *Nárečja slovenskuo alebo potreba píšaňja v tomto náreči.* Vistavená od Ludevíta Štúra. V Prešporku 1846. 86 + [I] ss.

[28] Slovenskje Pohladi II, 1851, zv. 6, 219.

[29] *Nauka,* 55.

[30] Porov. aj Slovenskje Pohladi II, 1851, zv. 6, 218.

teľ deja. Podstatná črta nášho slovesa je v tom, že môže vyjadrovať dokonavosť alebo nedokonavosť slovesného deja (termín *slovesný vid* Štúr ešte nepoužíva). Od toho závisí tvorenie časov a podľa Štúra i spôsobov. Preto Štúr chápe slovesný čas vo vzťahu k spôsobu a vidu. Niekoľkých všeobecne jazykovedných otázok sa dotýka Ľ. Štúr v časti o slovesných časoch. V porovnaní so starými jazykmi vysvetľuje zjednodušenie časovej sústavy, pokiaľ ide o časové formy, rozvojom myslenia. V jazyku sa prejavuje rozvoj myslenia a reč nemôže byť v rozpore s myslením. Je pozoruhodné, že túto myšlienku formuluje Štúr v súvislosti s vývinom slovesných gramatických kategórií. V starých jazykoch prevláda intuitio, Anschaung, u nás myslenie, t. j. poznávanie a rozoznávanie. Tým sa vzájomne odlíšili osobitnými pojmami rozličné okolnosti, ktoré sa v starom jazyku spájali s časom a vytvárali viacero osobitných časových foriem. Využívanie slovesných tvarov hodnotí Štúr z hľadiska vyjadrovacích potrieb. Správne postihol aktuálne používanie slovesného vidu a času. I keď nemožno súhlasiť so Štúrovým rozlišovaním dvojakého prítomného deja („odseknutá" a „rozšírená, rozťjahnutá prítomnosť"), je správny a veľmi cenný jeho poukaz, že vo vetách ako: *Podám a idem, schvatňem a hádžem* sa vidové formy využívajú na odlišovanie súčasných, predčasných a následných dejov v rozličných časoch. Tvarom *podám, schvatňem* sa vyjadruje dej prebiehajúci v tom istom čase ako dej slovesa *idem, hádžem* (teda pomerný prítomný čas), ale je to dej v prítomnosti ukončený. Spôsob využitia vidových foriem pri pomerných časoch nebol u nás ani doteraz sústavne spracovaný.

Štúr v spomenutej úvahe (*Nauka,* 77—78) vychádza z dvoch pozoruhodných zásad, s ktorými sa uňho stretáme aj na iných miestach. Jazykové javy nehodnotí izolovane alebo schematicky, ale z hľadiska výrazových potrieb. Pritom si uvedomuje, že jazykovými prostriedkami možno vyjadriť všetky vzťahy, ktoré sú v našom myslení, lebo reč nemôže odporovať nášmu mysleniu. Tento postoj priviedol Štúra na stopu vzťahov, ktoré sa objavili omnoho neskoršie, napr. pomerný čas, využitie vidových foriem v pomernom čase. Pretože Štúr na tieto problémy narazil len okrajove, bližšie ich nerozvádza a obsiahnuté sú v jeho výkladoch skôr implicite; pri novom riešení týchto otázok sa Štúrovo meno neuvádza ani len v slovenských jazykovedných prácach.

Iný príklad na Štúrovo vysvetľovanie jazykových javov vo vzťahu k iným javom čiastkového systému. — Keď formuloval rytmický zákon ako „zákon podstatný v slovenčine" a vzhľadom na kvantitu porovnal slovenčinu s češtinou a poľštinou, nakrátko sa dotkol prízvuku v slovenčine a v iných slovanských jazykoch. Prízvuk charakterizuje v súvislosti s kvantitou. Teda neodtŕha od seba tieto dve prozodické vlastnosti. Zisťuje, že prízvuk je intenzívnejší v tých slovanských jazykoch, ktoré nepoznajú slabičnú dĺžku (my by sme povedali: fonologickú kvantitu); tie slovanské jazyky, ktoré poznajú slabičnú dĺžku, majú prízvuk veľmi slabý. Štúr vykladá tento stav tak, že dlhé slabiky preťahujú na seba prízvuk, čím prízvuk na iných slabikách slabne (*Nauka,* 104—105). Uvedený výklad nie je správny práve pre jazyky s fonologickou kvantitou. Predlžuje sa naopak výslovnosť samohlások pod fonologickým prízvukom. No i tak je Štúrovo poňatie otázky pozoruhodné.

Dialektické chápanie jazykových faktov sa prejavuje u Štúra ďalej v tom, že gramatické vzťahy sa usiluje podávať dynamicky. Skúma mnohotvárnosť v rámci jednej gramatickej kategórie. Napr. pri slovesnom rode (hoci tu prevzal sanskrtský systém i terminológiu) sleduje vzájomné prechody medzi jednotlivými skupinami (*nosím — nosím sa, hanbiť sa — zahanbiť dakoho; Nauka,* 72); všíma si,

čím sa neurčitok (samostatné slovo slovesné; *Nauka,* 82) približuje k určitým slovesným tvarom. Správne pripomína, že slová rozličných čiastok reči sa môžu používať v platnosti citosloviec *(Nauka,* 99). Zaujímavé sú pokusy postihnúť gramatické vzťahy v protikladných pojmoch. Tak prítomný čas je podľa Štúra vlastne ten čas, ktorý nie je ani minulý ani budúci (*Nauka,* 79). Alebo: pri dokonavých slovesách sa vyjadruje „úplne istý spôsob", pri nedokonavých „nie úplne istý spôsob". Východiskom Štúrovej charakteristiky je základný, príznakový člen protikladnej dvojice.

Štúrovci v živote i v publicistickej praxi neraz zdôrazňovali, že normovaním slovenčiny ako spisovného jazyka slovenského národa kliesnia cestu tomu, čo je živé, proti odumierajúcemu.[31] Možno pokladať za organickú súčiastku Štúrovej jazykovednej teórie dôraz na živé, produktívne prvky v jazyku. V jazyku je najdôležitejšie to, čo tvorí súčiastku jeho dnešného systému, a nie to, čo v ňom bolo kedysi a prípadne dožíva v nárečiach.[32]

Už vo svojej česky písanej kritickej štúdii v Tatranke *O rozboru gména přjdawného p. Jozefa Chmely* žiadal rozlišovať produktívne a neproduktívne typy. Hattalovi vyčítal,[33] že v gramatike uvádza tvary, ktoré nie sú živé v súčasnej slovenčine. Paradigmatická časť Štúrovej Nauky je názorným príkladom, ako vedel Štúr teoreticky správny postoj prakticky zvládnuť. Pozoruhodným spôsobom vystihol systém nášho skloňovania a časovania. Z tých istých pozícií odmietal prijať do spisovnej slovenčiny *ä* a *ľ*. O *ä* v *Nauke* na str. 15 píše: „... toto ale ako pokútno a krem toho hinúce do reči našej spisovnej ňenáleží." Podľa svojich (v tom čase nie dosť podrobných) nárečových znalostí odmietal fonému *ľ* v spisovnom jazyku takýmto zdôvodnením: „Slováci tu i tam ‚l' makko vislovujú, čo sa ale len dakďe stáva a jako na pospol platnuo v Slovenskom nárečí sa povedať ňemuože ..." (*Nauka,* 15).

Zdôrazňovanie živých, produktívnych prvkov v jazyku patrí k tým zložkám Štúrovho jazykovedného diela, ktoré majú trvalú hodnotu.

Dialektický postoj k spoločenským javom pomohol Štúrovi pochopiť základnú úlohu, pred ktorou stála jeho generácia. Štúr sa pozeral historicky správne na vznik slovenského národa, lebo formovanie národov posudzoval z vývinového stanoviska. Preto sa rozhodol podporiť a urýchliť vytváranie národného spoločenstva národným spisovným jazykom. Štúr dobre odhadol úlohu kodifikátora spisovného jazyka. I tu sa priblížil k vedeckému formulovaniu otázky. Štúdiom stavby jazyka má jazykovedec odhaľovať jeho vnútorné zákonitosti. Do jazyka nesmie vkladať nič, čo v ňom neexistuje ani za cenu získavania väčších pravidelností. Tým, ktorí by si želali prílišnú pravidelnosť v jazyku, odpovedá takto: „Reč má pravda svoje zákoni, ale pravidlá grammatikára z dakolko pádou odťjahnutje ňje sú zákonami reči, ale len náhladi a často čistje vímisli grammatika ktorí reč v svojej zákoňitosťi, v svojej velkej tvorivosťi a rozmaňitosťi nepostihnuv. Sto a storazí je reč tvorivejšja, ako um a domisel jedneho človeka, sto a storazí rozmaňitejšje sa ona vytvorí akobi ju vitvoriu človek jeďiní podla svojich praviďjelok! Reč tvorí si duch

[31] V tomto ohľade sú charakteristické slová J. M. Hurbana, *Českje hlasi proťi slovenčiňe.* Skalica 1846. Sep., 35—36: „Zápal p. Šafárikou uznávame, a za zápal čistí, svatí ho máme, len ale s tím rozďjelom, že je to zápal za sústavu tú, ktorú mi vo vzťahu na slovenskí kmen za mrtvú vihlasujeme, t. j. už za takú máme, ktorá ňje je v stave novejšje pokoleňja slovenskuo k zápalu vzbudiť a skrjesiť, a v ňom udržať."

[32] Porov. aj Ľudovít Novák, *Štúr ako jazykovedec,* Slovenské pohľady LII, 1936, 9.

[33] Slovenskje Pohladi II, 1851, zv. 6, najmä 218—219.

národa celjeho, a čo je proťi geniu národa vo svojich vítvoroch mnohje veki pracujúceho domisel človeka jedneho?"[34] Štúr sa hlboko zamýšľal nad gramatickou stavbou slovenčiny a podarilo sa mu odhaliť aj niektoré špecifické črty jej štruktúry. (Napr. odhalil hláskový systém slovenčiny, sústavu skloňovania a časovania). Hľadá vnútorné zákonitosti aj ponad také autority, ako bol Jozef Dobrovský. Napr. podstatné znaky nášho slovesa vidí — ako sme už spomenuli — v možnosti vyjadriť dokonavý a nedokonavý dej, lebo od tejto črty závisia ďalšie gramatické znaky. Oproti J. Dobrovskému, M. Hattalovi, J. Chmelovi prebojovával v tom čase nové (a dodajme: správne) stanovisko o odvodzovaní slov a o tvorení tvarov slova nie od niektorého tvaru, ale od koreňa slova, od odvodzovacieho základu. Štúr sa odvoláva v posudku Hattalovej gramatiky[35] na stanovisko modernej jazykovedy (Bopp, Humboldt, Pott). Okrem toho sa oboznámil s Cegielskeho odmietnutím teórie, podľa ktorej sa jeden čas alebo spôsob tvorí od druhého,[36] a osvojil si náhľad, že jednotlivé tvary sa tvoria z koreňa slova. Tým sa nezmenšuje cena jeho správnych kritických poznámok proti mienke spomenutých lingvistov. Ukazuje sa, že správne vedel pochopiť nové, pokrokové myšlienky na prelome vtedajšieho jazykovedného bádania.

Štúr prevzal i niektoré také teórie, ktoré tvorili súčiastku vtedajšej romantickej filozofie jazyka a jazykovedy, ktoré však ďalší vývin jazykovedy prekonal. Tieto teórie tvoria však len rámec, a nie podstatu Štúrových výkladov. Štúr ich používa ako východisko pre rozvíjanie vlastných náhľadov.

V súhlase s J. Ch. Adelungom a J. Dobrovským[37] pokladá reč za zvukové vyjadrenie najrozličnejších ľudských predstáv spôsobených predmetmi sveta v duchu. Predmety sveta („aj samje pociti a pomisli ducha") obracajú na seba pozornosť ľudského ducha z rozličnej stránky, a preto sa vyjadrujú v rozličných jazykoch rozličnými zvukmi. Štúrove náhľady na vznik a vývin jazykov ovplyvnila ďalej v tom čase moderná evolučná teória. Všetky reči „vyťekli z jedneho stoku". „Prvonárod" sa postupne menil, a tak aj jeho reč sa menila a odďaľovala sťahovaním sa kmeňov, obcovaním s inými národmi, ale predovšetkým ustavičnou tvorivou živosťou ducha. Takto sa oddialili od seba aj príbuzné jazyky ako napr. indoeurópske. Podľa vtedajšej nemeckej romantickej filozofie verí v duchovnú prevahu jedných národov nad inými. Za duchovne najviac obdarovaný pokladá slovanský národ, ktorý je bohato národnostne členený (kmeňovitý). Slovanská národná poézia je poéziou sveta. Rovnakou bohatosťou a rozvitosťou sa vyznačuje slovanská reč, ktorá vyniká nad ostatné. Bohatosť, rozmanitosť a hybkosť slovančiny porovnáva s gréčtinou. S rečou je nerozlučne spätý hlboký a tvorivý slovanský duch. V týchto myšlienkach, ktoré obsahuje *Úvod* k Nauke reči slovenskej, vidno i stopy dialektiky v zdôrazňovaní mnohosti v jednom. Napr. v mnohosti slovenských nárečí (podrečí) treba vidieť jednotný slovenský jazyk (nárečie), ktorého jednotu tvorí zhodná gramatická stavba a spoločný slovník, zdôrazňuje v Predmluve (str. IX). Keď v ďalšej časti Nauky začal Štúr načrtávať charakteristiku spisovnej slovenčiny, opustil do veľkej miery romantickú filozofiu reči a vhĺbil sa do odhaľovania vnútorných jazykových vzťahov.

---

[34] *Nauka,* 17. Porov. aj *O rozboru,* Tatranka II, 1842, zv. 4, 78.

[35] V súvislosti so Štúrovou kritikou M. Hattalovej knihy *Grammatica linguae Slovenicae,* Schemnici 1850, v Slovenských Pohľadoch II, zv. 6, 1851, 217—219.

[36] *O słovie polskiem,* Orędownik naukowy 1842, 282, pozn. 21.

[37] Porov. Z. Svobodová, *Dobrovský a německá filologie.* Rozpravy Československé akademie věd, roč. 65, zošit 2, 46—47.

Skúmajúc pomer jazyka k národu, Štúr poukazuje na momenty, ktoré by v danej spoločenskej situácii posilňovali front bojovníkov za národný spisovný jazyk. Podľa W. v. Humboldta a Fr. Boppa Štúr hľadí na jazyk ako na výtvor národa. Ak sa usilujeme vystihnúť „ducha jazyka", ide vlastne o vystihnutie „ducha národa".[38] Jazyk má taký životný priebeh ako národy samy. „Jedno s druhím je v najtuhšom spojeňí, jedno s druhím žije a sa na pokoj klaďje, preto aj keď sa dobre zná historia reči, znajú sa ťjež hlavňje ťahi života národňjeho".[39] Reč sa vyvíja v súvislosti s rozvojom vzdelanosti a myslenia jej nositeľov. Stáva sa to vtedy, keď sa uvádza do spisov, do vyššieho života, inými slovami: keď plní rozmanité funkcie spisovného jazyka. Odtiaľ pramení Štúrov zdravý optimizmus oproti maloverným hlasom. Aj slovenčina sa vybrúsi a vypestuje, keď sa bude používať ako reč spisovná. Z úzkeho spojenia medzi životom a myslením národa a medzi jeho jazykom robí Ľ. Štúr záver, že cez svoju reč sa môžeme cítiť ako samostatný národ: „... mámeť přjčinu, abychom se prostředkem řeči swé gak zwláštnj národ cýtiti wěděli."[40]

Vzhľadom na spoločenskú situáciu Slovákov v štyridsiatych rokoch XIX. storočia bolo rozhodujúce, aké gramatické diela dal Štúr do vena mladému spisovnému jazyku, ako vedel vystihnúť jeho hláskovú a gramatickú stavbu, ako sa pozeral na úlohy spisovného jazyka a na jeho ďalšie pestovanie.

III.

Štúrovo poňatie opisnej gramatiky spisovnej slovenčiny

Štúr normoval nový spisovný jazyk vo svojom najdôležitejšom jazykovednom diele v *Nauke reči slovenskej*. Usiloval sa vniknúť do vnútornej stavby slovenčiny, postihnúť jej zákonitosti a špecifické znaky. Preto napísal teoretickú, nie praktickú gramatiku.[41] Nebolo správne posudzovať Nauku z hľadiska cieľov praktickej gramatiky, ako sa to niekedy robilo.[42]

Štúr písal svoje jazykovedné práce v dobe, keď sa kládli základy porovnávacej a historickej jazykovedy. I pokiaľ ide o pracovnú metódu, patria Štúrove jazykovedné práce na rozhranie medzi staršou a novšou jazykovedou. Kým v štúdiách presnejšie cituje prevzaté názory i názory, s ktorými polemizuje, v Nauke, určenej pre širšiu učenú spoločnosť, cituje autorov, z ktorých preberá, len na niektorých miestach. A v niektorých kapitolách takmer prepisoval zo svojich predlôh (Dobrovský—Hanka, Cegielski). Jeho gramatika je opisná. Východiskom je autorovi živý systém jazyka. Štúr vynikal schopnosťou preniknúť do stavby jazykového systému a vypozorovať jeho podstatné znaky. Postavil si priamo ako

---

[38] *O rozboru gména přjdawného p. Jozefa Chmely,* Tatranka II, 1842, zv. 4, 105.

[39] *Hlas k rodákom,* Orol Tatránski I, 1845, 43.

[40] *O rozboru,* Tatranka II, 1842, zv. 4, 105.

[41] Podľa vtedajších názorov *vedecká* alebo *teoretická gramatika* podáva všetky jazykové zákony vlastné príslušnému jazyku, vyplývajúce z jeho vlastného ducha bez cudzieho vplyvu. *Praktická gramatika* podáva látku ako cudzí jazyk, ktorý sa má naučiť. Pozri napr. A. Fr. Pott, *Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft,* Berlin 1876, 204.

[42] Porov. Triskove výčitky o príliš filozofickom chápaní gramatiky u Štúra (Sborník Matice slovenskej IX, 1931, 170—1).

postulát hľadanie zákonov jazyka. Sčasti mu k tomu pomáhalo i porovnávacie hľadisko. Na mnohých miestach zaraďuje jav do širšieho slovanského rámca, najčastejšie porovnáva s češtinou. Dokladá aj obdoby z iných indoeurópskych jazykov. Aplikácia na slovenčinu nie je vždy šťastlivá. Vidno, že sa Štúr oboznámil s porovnávacím indoeurópskym jazykospytom v jeho začiatkoch. Celkove slabou stránkou Štúrových jazykovedných výkladov sú úvahy historické. Napr. Štúr pokladá za starší stav slovenské dvojhlásky „ja", „je", „uo" namiesto jednoduchých dĺžok *é, ó (Nauka,* 100). Alebo: verí, že slovesná prípona *-m* v 1. osobe sg. je v slovenčine prvotná v porovnaní s českými osobnými koncovkami (*Nauka,* 81).

Štúr vybudoval spisovný jazyk na stredoslovenskom nárečí. V súhlase s dovtedajším výskumom (odvoláva sa na P. J. Šafárika) pokladá stredoslovenské nárečie za najčistejšie, najzachovalejšie a najrozšírenejšie. Štúr a jeho spolupracovníci správne pochopili vývinové tendencie, lebo najmä v ľudovej a zľudovenej tvorbe sa postupne ustaľovala norma kultúrneho štýlu na stredoslovenskom základe. Zo systému strednej slovenčiny Štúr vynechal prvky, ktoré nepokladal za všeobecne používané, a prvky archaické. Jednotným systémom slovenčiny argumentoval proti návrhom, aby sa slovenčina utvorila zmiešaním foriem rozličných podrečí. Pozoruhodným — a povedali by sme — i moderným spôsobom Štúr zdôrazňuje celonárodnú platnosť slovenského jazyka, ktorá sa zračí predovšetkým v jednotnej gramatickej stavbe, odlišnej od susedných slovanských jazykov, a v spoločnej slovenskej slovnej zásobe. O tejto otázke hovorí doslovne toto:

„Ňje je to pravda, odpovedáme mi, že bi u nás v každej stolici inšje nárečja a medzi Slovenskím ludom viacej nárečí bolo: na celom Slovensku je len jedno skutočnuo nárečja, lež po rozličních krajach rozličňe popremjeňanuo a pozohibuvanuo. . . . jednota tohoto nárečja dobre sa viďí i z najvjacej forjem Slovenčiňe vlastních, od inších susedních Slovanskích nárečí odchodních, i zo slov ktorje všetkje rozličnorečja prebehujú a všetkje v jedno klbko, v Slovenčinu, sa spletajú."[43]

Rozvrhnutie látky v Štúrovej gramatike zväčša odpovedá Dobrovského postupu, ale zo samých autorových výkladov sa ukazuje, že nejde o mechanické preberanie. Po všeobecných úvodných kapitolách (Predmluva a Úvod) nasleduje vlastná „Gramatika slovenská" (str. 11—214). Skladá sa z troch dielov. V I. diele („Sklad a puovodná určitosť slov", 12—123) podáva Štúr hláskoslovie, kmeňoslovie, ku ktorému pridal v duchu svojej teórie aj kapitoly „O vislovuvaňí slov" a „O písaňí slov alebo o pravopise" (99—105, 105—111), a kategoriálnu časť morfológie („O určitosťi slov", 111—132). V II. diele preberá flexiu („O prjemenčivosťi slov", 132—190), v III. skladbu („Spojna", 190—214). Ako sme už spomenuli, základným prameňom bola Štúrovi Dobrovského gramatika češtiny. V systematickom roztriedení a podaní látky Štúr veľmi zaostáva za Dobrovským i za Hankovým spracovaním Dobrovského gramatiky, ktoré mal poruke. Podnetnosť Štúrovho diela spočíva predovšetkým v jazykovednej teórii, na ktorej je dielo postavené. Niektoré otázky sme už osvetlili v predchádzajúcej časti. Teraz rozoberieme celkovú osnovu Nauky. Možno hneď na začiatku pripomenúť, že mnohé správne výklady, svieže postrehy, podnetné myšlienky robia z Nauky solídne jazykovedné dielo.

---

[43] *Nauka,* str. IX.

I. „Sklad a puovodná určitosť slov."

V gramatike spisovnej slovenčiny sa Štúr najprv zaoberá stavbou slova a jeho gramatickými významami.

Na stavbu slova sa pozeral očami vtedajšej romantickej jazykovej filozofie. Pôvodný základ slova s najvšeobecnejším významom sa bližšie určuje pripájaním hlások a prípon. Hlásky samy osebe nie sú nositeľom významu, majú svoju dôležitosť len pre stavbu slova. Keď sa k jednej alebo viacerým spoluhláskam pridá samohláska alebo dvojhláska, vzniká *silaba* (t. j. slabika), ktorá sa pri stavbe slov nazýva *článok*. Štúr, pravda, stotožňuje slabiku s najmenšou významovou časťou slova (dnešná korenná morféma) a pokladá ju za „základné tvorivo" pojmov a tak aj slov. Dovŕšením stavby slova je až vyslovenie všetkých hlások, ktoré pri vyslovení vytvárajú nerozdeliteľný celok. Pri takomto poňatí kapitola o výslovnosti („O vislovuvaňí slov", 99—105) predstavuje vlastne záver k výkladom o stavbe slova. A pretože pravopis má tiež vysloviť reč, ale nie v priebehu, lež v čase, pravopisné pravidlá nasledujú za kapitolou o výslovnosti.

1. „O hláskach". — Štúr opísal zo synchronického hľadiska inventár slovenských samohlások, dvojhlások a spoluhlások ako najmenších stavebných prvkov slova. Dobre prenikol do slovenského hláskového systému. I keď sa samostatná fonetická disciplína rozvila až v 2. polovici XIX. storočia, nájdeme u Štúra viaceré cenné pozorovania. Napr. poukázal na slabikotvorný ráz hlások *r, l,* vysvetlil (pred J. Gebauerom) dvojhlásku *uo* z *ó*. Zdraznil, že *y* nejestvuje v slovenčine ako samostatná samohláska, a preto *y* nepojal ani do svojej pravopisnej sústavy. Priblížil sa k poznaniu neznelej hlasivkovej explozívy (rázu), ktorú — podľa slov Ľ. Nováka — pre češtinu objavil o polstoročie neskôr dánsky lingvista Pedersen.[44] Žiada sa však pripomenúť, že podobné pozorovania vo vzťahu k spisovnej češtine má už Hanka v *Mluvnici jazyka českého*.[45] Štúr venoval pozornosť striedaniu spoluhlások (hovorí o prechodných hláskach) a vzhľadom na striedanie porovnáva slovenčinu s češtinou. Zdôraznil, ktorými spoluhláskami sa odlišuje slovenčina od češtiny *(f, g, dz, dž — ř)*. Pre Štúrove fonetické a ortoepické výklady je príznačné, že mal nábeh k funkčnému hodnoteniu hlások.

Zo Štúrovho poňatia náuky o hláskach len z hľadiska stavby slova vyplýva, že v tejto kapitole nepodáva hláskové zákony, ktoré odhalil. Nájdeme ich v časti o výslovnosti a pravopise. Štúr pochopil neutralizáciu znelosti spoluhlások a vyvodil z nej správne závery pre pravopis. Preto pozoruhodne rozdelil hlásky na temné (t. j. neznelé: *ch, k; š, č; t, s, c; p, f*) a hlasné (t. j. znelé: *h, g; j; ž, dž; l, r, dz, z; b, m, n; a, i, u; e, o)*. Štúrovou zásluhou zostáva, že jasne formuloval rytmický zákon, o ktorom hovorí: „Je toto zákon podstatní v Slovenčiňe našej."[46]

2. Druhá časť výkladov o stavbe slova *(„O tvoreňí slov"*, 20—99) je najrozsiahlejšia. Obsahuje výklady o tvorení slov a pri ohybných čiastkach reči aj o tvorení tvarov.

---

[44] *Ľudovít Štúr ako jazykovedec,* Slovenské pohľady LII, 1936, 6. A už predtým v Novákovej štúdii *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 1932, 79, pozn. 6. Pred Novákom na tento fakt upozornil Fr. Triska, *Úvahy o Štúrovej a Hodžovej filologii,* SMS IX, 1931, 174.

[45] Str. VI. „... potom konečně přichází jemu něco maličko podobný dech, jemuž řečtí Grammatikové spiritus lenis říkají, a bez něhož se žádné samohlásky bez sebe vysloviti nedá."

[46] *Nauka,* 104.

Štúr vychádza z týchto zásad: slovenčina ako slovanské jazyky vôbec sa vyznačuje veľkou tvorivosťou. Slovná zásoba sa rozvíja z koreňov (odvodzovacích základov, ktoré ako také neexistovali), ale vo vedomí hovoriacich sú základné stavebné prostriedky pre tvorenie ďalších slov. Až tvorivé prívesky (t. j. prípony) dávajú koreňom úplný význam. V súhlase s vtedajšími názormi rozoznáva korene dvojakého pôvodu: slovesné a zámenné a predpokladá, že vedľa neohybných čiastok reči i pádové a osobné koncovky sú od pôvodu zámenné korene. Spor o to, či sa slovesá utvorili od podstatných mien alebo naopak, nemožno rozhodnúť v prospech jedných alebo druhých. Podstatné mená i slovesá sa tvoria od koreňov, odvodzovacích základov. Štúr si tu osvojil nové a teoreticky správne stanovisko, ku ktorému dospela vtedajšia nová jazykoveda. Štúr ešte veril, že je priamočiary vzťah medzi derivačnou schopnosťou slovenčiny a tvorivosťou, živosťou slovenského ducha. Štúr vôbec mechanicky odvodzoval stupeň intelektuálnej úrovne z rozličných stránok jazykového systému.

Od úvah o odvodzovaní slov prešiel k zloženým slovám. Neodlíšil presne odvodzovanie a skladanie slov. Pri kompozitách sa podľa Štúra spájajú dve slová stojace osebe (tým je zdôraznený rozdiel od odvodzovania príponou) a majúce svoj vlastný význam, no medzi príkladmi uvádza aj slová *obesiť, udrieť, spovedať*. Polemizuje s Dobrovským, že by určujúca časť zloženiny typu *belochvost, ribolovec* bolo slovo stredného rodu alebo príslovka. Oproti Dobrovskému ukazuje, že schéma zloženiny vyzerá takto: koreň slova + spojujúca samohláska (t. j. spojovacia morféma) + základné slovo. Vychádzajúc z tohto správneho náhľadu, pri ktorom — ako poznamenáva — prizerá na formu i obsah slova, rozdeľuje kompozitá do troch skupín: 1. medzi spojené slová sa kladie spojujúca hláska *(ribolovec)*, 2. slovo sa pripája bez spojovacej hlásky *(velriba)*, 3. slová sa spájajú tak, ako stoja pri sebe vo vetnej závislosti *(okamžeňja)*. Dôležitá je Štúrova pripomienka, že pri mnohých kompozitách vedomie zloženosti zaniká. Ale pri triedení materiálu, ktorý preberal z Dobrovského a Hanku, nerešpektoval túto správnu zásadu.

Štúr najprv preberá morfematickú stavbu slov utvorených od tzv. slovesných koreňov, potom od zámenných koreňov. Látku usporiadal dosť neprehľadne. Preto mu napr. Fr. Triska[47] vyčítal, že v tvarosloví nehovorí o stupňovaní adjektív, že nespomína iné druhy čísloviek okrem základných, že neuspokojivo vypracoval partiu o slovese. Takto formulovaná kritika nie je správna, lebo v kapitole o tvarosloví sa hovorí o radových, druhových, rozčleňovacích a násobných číslovkách (pravda, treba rátať so Štúrovou terminológiou) a pohľad na gramatické kategórie slovesa je cenný. Všetky spomenuté otázky však Štúr podrobnejšie preberá pri tvorení jednotlivých čiastok reči. Práve číslovkám venuje dosť pozornosti. Správne poukazuje na blízky vzťah zámen a mnohých čísloviek. Z jednotlivých výkladov zaujme Štúrova snaha osvetliť, kedy sa pri tvorení prísloviek pripína *o*, kedy *e* a *i*, kedy sa v druhom stupni pripína *-ejší*, kedy *-ší*. Podobne ako Dobrovský nerozlíšil ešte predložku od predpony. Predpony pokladá za „nerozlučné" predložky. Ale vráťme sa k základnejším otázkam Štúrovej gramatickej koncepcie.

V časti o tvorení slov venuje Štúr najväčšiu pozornosť slovesu (str. 54—87). Podľa Štúra najlepší výklad o tvorení a delení slovanských slovies podal J. Dobrovský. V niektorých veciach sa však Dobrovský mýlil. A tu sa usiloval Štúr

---

[47] *Úvahy o Štúrovej a Hodžovej filologii*, SMS IX, 1931, 175.

problémy samostatne domýšľať. Pokiaľ šlo o formálnu stavbu slovies, opieral sa o prácu poľského komparatistu Cegielskeho, pravda, popri Dobrovskom. Pretože Štúr nerozoznáva prítomníkovú a neurčitkovú kmeňotvornú príponu, jeho poňatie morfematickej stavby slovesa má slabiny. Dosť miesta venuje gramatickým významom slovesa a ich formálnemu vyjadreniu. Výklady o gramatických kategóriách slovesa Štúr v porovnaní s Dobrovským i Cegielskym značne prehlbil. Štúrovo celostné spracovanie slovesa by si zaslúžilo osobitný rozbor. Oproti Dobrovského náhľadom, ktoré v tom čase po malých úpravách podával v českom znení V. Hanka,[48] Štúr prinášal dosť nových poznatkov. Napr. zhodne s H. Cegielskym nepokladá neurčitok za slovesný spôsob, ale za samostatné „sloveso slovesné", pretože neurčitok nevyjadruje vzťah prísudku k podmetu, nemá predikatívnu platnosť.[49] Štúr celkom vyčerpávajúco charakterizoval tvorenie rozkazovacieho spôsobu v slovenčine. Odmietol Dobrovského názor, že rozkazovací spôsob sa tvorí od prítomného času oznamovacieho spôsobu; treba vychádzať od koreňa slovesa.[50] Tieto morfologické výklady nezapadajú do rámca kapitoly o tvorení slov ani v takom širokom chápaní, ako to Štúr (podľa Dobrovského) sledoval. Výklady o gramatických významoch slovesa mal Štúr ponechať pre kapitolu o určitosti slov.

3. *„O určitosti slov"*. — Štúr sa odchýlil od Dobrovského koncepcie opisnej gramatiky tým, že v 3. časti pojednania *O sklade a pôvodnej určitosti slov* hovorí osobitne o gramatických kategóriách čiastok reči. V Dobrovského (a Hankovom) poňatí taká časť gramatiky neexistuje. Morfologické výklady okrem flexie sú u nich zahrnuté do časti o tvorení slov. Využívanie kategórií podstatného mena a slovesa vo vete sa rozvádza v prvej kapitole skladby. Takýmto poňatím sa v Čechách Dobrovský zaslúžil o ustálenie istej tradície v rozvrhnutí gramatickej látky. Podobnú koncepciu nájdeme novšie v Trávníčkovej *Mluvnici spisovné češtiny I, II.*

Štúr sa odhodlal výklad morfologických kategórií osamostatniť. Slovo dostáva úplný význam, keď je celkom utvorené, t. j. po pridaní — podľa dnešnej terminológie — lexikálnych a gramatických morfém. Takto celkom utvorené slová možno rozdeliť na tieto čiastky reči: *mená (samostatné, prídavné, počtové), všemená* (= zámená), *slovesá, menoslová* (= príčastia), *príslovky, predložky, spojky a výkrikníky* (= citoslovcia). Štúr podáva gramatickú charakteristiku čiastok reči. Morfologické kategórie mien a slovies sú v Štúrovom poňatí ešte poznačené romantickou filozofiou jazyka (napr. bezprostredný vzťah rodu s koncovkou podstatného mena). Pri opise čiastok reči Štúr používa sémantické a morfologické kritériá. Pri slovese pridáva aj niektoré dôvody syntaktické.

Táto kapitola s nasledujúcim II. dielom *O prjemenčivosti slov* zahrnuje s istými výhradami hlavnú morfologickú problematiku. Štúrov pokus o osamostatnenie kategoriálnej časti morfologickej problematiky je krokom dopredu oproti Dob-

---

[48] Jeho *Mluvnice českého jazyka* vyšla v 3 vydaniach.

[49] „K pochopu slovesa ňeurčití preto ňepatrí, že on sám o sebe ňemá moci vípoveďetvornej a moc táto je hlavňí znak slovesa, ktorím sa ono podstatňe od inšich čjastok reči ďelí" (*Nauka*, 82, pozri aj 130). Podobne súdi o veci H. Cegielski, c. d. 278.

[50] „Dobrovskí v svojej grammatike Staroslovenskjeho nárečja učí, že sa rozkazujíci spuosob od prítomnjeho času ukazujúceho spuosobu tvorí, ale všetko toto učeňja, kďe sa jeden spuosob od druhjeho alebo jeden základní čas od druhjeho základnjeho času tvorí, je blúdno a chibnuo. Spuosob ako aj všetkje základnje časi ňetvorja sa jeden od druhjeho ale od koreňa alebo pňa slovesa, a tak sa tvorí aj rozkazujúci spuosob, ..." (*Nauka*, 74).

rovského poňatiu gramatiky. Znamená v tom čase dôležitý prínos Ľudovíta Štúra k teórii gramatiky.

II. „O prjemenčivosťi slov."

Štúrov nový termín *prjemenčivosť* znamená toľko ako flexia. V druhom diele svojej gramatiky podáva Štúr skloňovanie podstatných mien, prídavných mien, čísloviek, zámen a časovanie slovies. Sústava slovenského skloňovania a časovania patrí k najsamostatnejším častiam Nauky. Štúr v nej prejavil veľkú schopnosť postihnúť živý systém slovenského skloňovania a časovania. Podľa vývinových tendencií slovenského jazyka dal vo svojej kodifikácii miesto len živým tvarom, a nie takým, ktoré sú na ústupe. Dobrým príkladom tohto stanoviska sú vokatívne tvary u Štúra. Tvaroslovná sústava, ktorú kodifikoval, platí v podstate dodnes. Od dnešnej spisovnej normy sa odlišuje len niekoľkými znakmi, ktoré sa síce po hodžovsko-hattalovskej úprave celkom vžili, ale v skutočnosti nijako nezlepšili, ba narušili Štúrovu jednotnú sústavu. Ide o tieto znaky: v koncovke mien a zámen 7. pl. *-í (-mí, -amí, -imí)*; 1. a 4. p. sg. *staveňja*, 3. p. sg. *staveňú;* skloňovanie adjektív typu *dobrí — dobrá — dobruo; dobrjeho, dobrjemu..., dobrje...;* neurčitok v 6. triede (obraz šjesteho skloňeňja"): *-uvať (poluvať);* minulé príčastie *kvitnuv* namiesto dnešného *kvitol.* Pri mužských neživotných Štúr neuvádza „mäkký" vzor typu *stroj.* Štúr neskoršie prijal hodžovsko-hattalovskú úpravu, pretože v danej situácii dal prednosť dosiahnutiu jednoty v spisovnom jazyku pred hájením správnych jazykových zásad. Ale po uverejnení Hattalovej Gramatiky vyslovil svoje kritické pripomienky,[51] ktorými opäť potvrdil, ako hlboko poznal stredoslovenský úzus a ako prevyšuje jazykovedným myslením Hattalu.

III. „Spojna".

V charakteristike vetnej stavby Štúr nasledoval dôsledne Dobrovského. Jeho skladba má tri časti. Štúr najprv formuluje pravidlá o používaní tých slov vo vete, ktoré stoja samostatne. Týmto organizujúcim činiteľom je *podstavňík* (= podmet). Štúr preberá pravidlá zhody s určeným členom, využitie slovesa v platnosti prísudku, podľa svojej predlohy si podrobnejšie všíma zápor, veľmi stručne hovorí o spojkách. V „odvislom staňí vo vípoveďi" sú slová v nepriamych pádoch. V druhej časti je reč o využití pádov. V tretej časti je niekoľko poznámok o slovoslede. Zaujímavé sú pravidlá o poradí príkloniek.

Štúr uviedol aj niekoľko syntaktických znakov, ktorými sa odlišuje slovenčina od češtiny; napr. zhoda pri slovenskom vykaní *(vi sťe staďjalto preč odišli;* Nauka, 193); pobadal, že oproti českej väzbe s genitívom býva v slovenčine často väzba s priamym predmetom (*Nauka,* 204). Terminologicky neodlíšil presne vetný člen a čiastku reči. Pozná len tri vetné členy: *podstavňík* a *primet* (hlavné vetné členy), z vedľajších vetných členov používa len termín *predmet* vo význame predmetu i príslovkového určenia.

Pod prísudkový vzťah zahrnuje prípady slovesného i zloženého prísudku (porov. *Tento chlapec stau sa sirota;* Nauka, 192). S rovnakým hodnotením sa stretol Štúr u Dobrovského i Cegielskeho.[52] Štúr teda náležite hodnotil zložený prísu-

---

[51] *Grammatica linguae Slovenicae,* collatae cum proxime cognata Bohemica, auctore Martino Hattala. Slovenskje Pohladi II, 1851, zv. 6. 215—220.

[52] *O słowie polskiem,* c. d. 254.

dok. Tento fakt síce nemožno preceniť, lebo vtedy ešte nebola vypracovaná sústava vedľajších vetných členov. Neskoršie zavedenie termínu *doplnok* pre rovnaké syntaktické vzťahy je príkladom, ako sa časom odstúpilo od správnej cesty.

IV.

Pravopisné otázky u Štúra

Štúrove náhľady na pravopis a jeho pravopisná sústava patria do radu tých myšlienok Ľudovíta Štúra, ktoré nezapadli do zabudnutia, naopak, pre svoju podnetnosť nestratili príťažlivosť dodnes. Je to tým pozoruhodnejšie, že Štúrov pravopis bol čoskoro nahradený hodžovsko-hattalovskou úpravou. Nie náhodou sa dostalo práve Štúrovým náhľadom na pravopisné otázky najpodrobnejšieho, i keď nie vyčerpávajúceho osvetlenia.[53]

Štúr vychádza zo správnej zásady, že pravopis spisovného jazyka sa má zakladať na výslovnosti. Preto jeho kapitola „O písaňí slov alebo o pravopise"[54] nadväzuje na charakteristiku spisovnej výslovnosti („O vislovuvaňí slov", ib. 99—105). Štúr si už jasne uvedomil rozdiel pojmov hláska a písmeno (litera), čo v jazykovede prvej polovice XIX. stor. nebolo ešte bežné. Uplatňoval zásadu, že jednej hláske má odpovedať v pravopise jedna litera. Hovoriac modernou terminológiou: jedna fonéma má byť zachytená jednou grafémou. Z toho dôvodu sa Štúrov pravopis nazýval fonetickým, neskôr viac fonologickým.

Štúrove pravopisné náhľady neboli ovplyvnené zreteľmi na staršiu literárnu tradíciu na Slovensku. Nadviazal na Bernolákov pravopis, ale pravopisné otázky samostatne domýšľal z hľadiska slovenského hláskoslovného a tvaroslovného systému. Okrem toho vychádzal z výslovnosti a prizeral, k akej výslovnosti by grafický obraz slova privádzal. To mu pomohlo dospieť k niektorým znamenitým myšlienkam (o rozdeľovaní slov, o písaní spoluhlások pri znelostnej asimilácii) a k niektorým riešeniam sa pozoruhodne priblížil. Náhľady na pravopisné otázky majú dôležité miesto v Štúrovom jazykovednom diele aj tým, že Štúr tu samostatne rozvíjal domácu tradíciu (A. Bernolák[55]).

Keď Ľ. Novák v článku *Ľudovít Štúr a fonetický pravopis*[56] pripomína, že u Štúra ide o „dokonalý fonologický pravopis", vyzdvihol len tú zložku, ktorá je z dnešného hľadiska najpríznačnejšia. Štúrov pravopis bol fonologický tým, že sa v písme neodlišovalo *i* — *y*, *í* — *ý*, ale zato dôsledne sa odlišovalo *d, t, n* — *ď, ť, ň*. Treba však zdôrazniť, že Štúr berie do úvahy aj morfologický princíp. Osobitne si všíma písanie spoluhlások v neutralizačnom postavení. Pri znelostnej asimilácii na konci a uprostred slova žiada písať podľa „prvotného skladu", ktorý vidno z iných tvarov slova. Napr. tvary *muža, voza, dubina* ukazujú, že „prvotný sklad" je *muž, voz, dub,* preto treba písať na konci znelú spoluhlásku. Uplatnením

---

[53] Najdôležitejšie sú tu štúdie Novákove. Porov. Ľ. Novák, *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 1932, 73—99, 295—322. — *Ľudovít Štúr a fonologický pravopis,* Slovenská reč IV, 1935—36, 47—55. — *K problémom reformy československého pravopisu,* Sborník Matice slovenskej IX, 1931, 38—72.

[54] *Nauka,* 105—111.

[55] K dielu A. Bernoláka pozri najmä J. Stanislav, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka,* Bratislava 1941.

[56] Slovenská reč IV, 1935—36, 52. — J. Ružička pokladá bernolákovský a štúrovský pravopis za fonetický (Slovenská reč XII, 1946, 226).

morfologického princípu v pravopise priblížil Štúr svoju pravopisnú sústavu vtedajšiemu českému pravopisu viacej, ako to bol urobil v *Dissertatii* a *Orthographii* A. Bernolák.[57] Bernolák nie je dôsledný pri písaní spoluhlásky v neutralizačnej pozícii. Porov.: *Úd, Úklad, Úrad, Kazichléb,* ale *kdiš, totišto, Úskosť, z Adamom, s Kaplnki, stĺkol, stopil.*

Ako spájal Štúr pravopisné otázky s fungovaním hlásky v celom systéme, môžeme dobre pozorovať na nasledujúcej argumentácii. Štúr zaviedol písanie dvojhlások takto: *uo, ou, ja, je, aj, au*... a pripojil k nemu úvahu: „Že Slovenčina dvojhláski za dlhje považuje a oni skutočňe aj dlhje sú a dve dlhje v čistej Slovenčiňe ňikdi jedna za druhou ňestoja, malibi sa v tích slovách, kďe dvojhláska alebo dlhá samohláska v jednej silabe stojí a za ňou zas v druhej silabe dvojhláska prichoďiť má, ostatňje ňje ako dvojhláski písať, bo skutočňe aj ích visloveňja je od druhích dvojhlások trochu odchodnuo, na pr. ňemalobi sa písať *vjazau,* ... *rjekou, prácou* ale *vjazav,* ... *rjekov, prácov* lež i pre jednostajnosť s druhimí i pre to abi spoluhláska „v" na konci zljemu visloveňú príčinu ňezavdala a s „f" sa ňemjetla, lepšje buďe keď len pri prvšom ostaňeme."[58] Z citovanej úvahy vidíme, že Štúr je prvý lingvista, ktorý sa zamyslel nad koncovkou inštr. sg. ženských podstatných mien *-ou;* postup jeho úvahy je úplne správny: vychádza z platnosti rytmického zákona. Nadhodil písanie *-ov,* i keď ešte nemohol doviesť argumentáciu do konca. Podáva tu však ruku fonologickému zhodnoteniu otázky.[59] Z citovaného príkladu ďalej vidíme, že pri riešení pravopisných problémov si Štúr kládol otázku, či by grafická podoba neviedla k nesprávnej výslovnosti. V niektorých prípadoch dokonca kládol hľadisko živej výslovnosti nad morfematickú stavbu slova. Bol ochotný preniesť do písaného jazyka formy: *račej, dvacať;* pri *vlasní* a *vlastní* pripúšťal dvojtvary.

Predpony *s-, z-* odporúčal písať podľa živej výslovnosti. Pred nasledujúcou znelou *z-: zvazok, zrásť,* pred nasledujúcou neznelou *s-: spáliť, sťemňjeť* (Nauka, 110). Historické stanovisko odporcov štúrovského pravopisu vtlačilo inú pečať slovenskému pravopisu. Je však príznačné, že po viac ako 100 rokoch sa v posledných Pravidlách slovenského pravopisu upravilo písanie predpony *s-, z-* podľa tej istej zásady, ktorú v Náuke vyslovil a uviedol do života Ľudovít Štúr.

Celkove Štúr vytvoril vynikajúcu pravopisnú sústavu. Jeho pravopisná sústava je blízka i dnešnému posudzovateľovi nie ako nejaký fonetický alebo fonologický pravopis, ale tým, že sa v nej uplatňuje princíp fonologický spolu s morfologickým. Z tohto dôvodu prijatie štúrovského pravopisu by nebolo spojené s väčšími ťažkosťami.

K pozoruhodným náhľadom dospel Štúr aj pri otázke rozdeľovania slov. Pri formulovaní pravidiel uplatnil fonetický a morfologický princíp. Pri členení slov na slabiky (podľa vtedajšej romantickej filológie mu splýva slabika s morfémou) má na zreteli „sklad slova", teda morfematickú stavbu slova, pokiaľ žije v jazykovom vedomí. Preto odporúča rozdeľovať *pred-ísť,* ale *ro-zum.* Ak nasleduje za samohláskou skupina spoluhlások, treba rozdeľovať podľa tohto pravidla: „Rozďelená silaba nech sa začína tak ako sa i inšje slová v tej samej reči začínavajú",[60] napr. *o-hňi-ví,* porov. *hňilí* a pod. Štúrove pravidlá o rozdeľovaní slov sú vyčerpá-

[57] J. Stanislav, c. d. v pozn. 55.

[58] *Nauka,* 106.

[59] Fonologický výklad („o + v") podal R. Jakobson, *Z fonologie spisovné slovenštiny.* Slovenská miscellanea, Bratislava 1931, 157.

[60] *Nauka,* 103, 109.

vajúce a po 100 rokoch sa stali východiskom Ružičkovho návrhu na rozdeľovanie slov v slovenčine.[61]

História bojov, ktoré sa rozpútali okolo Štúrovho návrhu, nepatrí už do rámca našej úvahy. A pomer Štúrovho pravopisu k úpravám Hodžovým a Hattalovým bol podrobne osvetlený v Novákovej štúdii v Slavii.[62]

V.

Miesto slovenčiny medzi slovanskými jazykmi

Pomer k češtine

Štúr je prvým lingvistom, ktorý nielen klasifikoval slovenčinu ako samostatný slovanský jazyk (to urobil už pred ním J. Dobrovský, na ktorého autoritu sa Štúr odvoláva[63] a P. J. Šafárik), ale usiloval sa aj podoprieť svoje určenie príslušnými dôvodmi. Okrem toho porovnáva niektoré javy spisovnej slovenčiny s inoslovanskými paralelami (najmä v Nauke), najviacej sa však zameral na osvetlenie pomeru k spisovnej češtine (v Nárečí i v Nauke). Teda Štúr nastolil závažný slavistický problém.

Štúrov hlavný dôvod pre osamostatnenie spisovnej slovenčiny je správny. Dospel k poznaniu, že Slováci sú v danej etape historického vývinu „samostatným kmeňom slovanského národa". Jeho celé pracovné úsilie smerovalo k vybudovaniu predpokladov pre samostatný kultúrny a politický život slovenského národa. Národnú ideológiu spájal s domácou formou národnej kultúry. Pochopil veľkú spoločenskú úlohu spisovného jazyka. Kodifikuje spisovnú slovenčinu ako samostatný slovanský spisovný jazyk. Objektívne správne konanie odôvodňoval viac-menej subjektívnymi dôvodmi, ktoré okrem iného vyplývali z jeho ideologického stanoviska. Štúr zostal na pozíciách buržoázneho ideológa; neprešiel na pozície materializmu.

Ostatné Štúrove dôvody neboli presvedčivé a vzbudili kritiku už u jeho najbližších spolupracovníkov. Vedľa správnych pozorovaní obsahovali dosť predvedeckého nánosu. Štúr zdôrazňoval oproti češtine starodávnosť slovenčiny; slovenčina je i gramatickou stavbou i slovníkom „takuo klbko všetkích nárečí Slovanskích, z ktorjeho ňitki sa rozvíjajú po všetkích."[64] Pri porovnávaní slovenčiny a češtiny poukázal na celý rad hláskoslovných, tvaroslovných a lexikálnych znakov, ktorými sa obidva jazyky odlišujú. Hoci spomenul len niektoré javy, a niektoré lexikálne rozdiely boli iba zdanlivé, zaslúži si pozornosť, že hodnotil platnosť hlások v príslušnom jazykovom systéme (napr. výskyt *f* a *g* v domácich a cudzích slovách v češtine a slovenčine), metodicky cenný je poukaz na rovnozvučné slová v češtine a slovenčine, ktoré majú v obidvoch jazykoch odlišný význam (napr. *zboží — zbožie, chudý, letnice — letnica, zvýšiti — zvýšiť* a i.; Nárečia, 58—59)

---

[61] J. Ružička, *Rozdeľovanie slov v slovenčine,* Slovenská reč XII, 1946, 224—239: „A nakoniec pokladám za potrebné podotknúť, že uvedené riešenie našej otázky vracia sa v mnohom k náhľadu Ľudovíta Štúra o tejto veci . . ."

[62] Pozri pozn. 53.

[63] V úvode k Nauke (str. 8). Mienka Dobrovského nebola celkom jednoznačna. K tomu bližšie pozri V. Blanár, *Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov,* Slavia XXIII, 1954, 152—158.

[64] *Nárečja slovenskuo,* 67.

a na rozdielne frazeologické spojenia v obidvoch jazykoch (napr. čes. *mrtvicí jest poražen* — sloven. *vietor ho zašiel, zavialo ho, porazilo ho* a i.). Štúr príliš subjektívne hodnotil plnozvučnosť (Bartkovým termínom: ľubozvučnosť) slovenčiny oproti češtine.[65] Aj určitosti slovenských tvarov oproti českým homonymám sa usiloval pripísať väčšiu dôležitosť. Ďalej Štúr zdôrazňuje slovné bohatstvo slovenčiny, jej ľahkú tvorivosť a zachovanosť pred cudzím vplyvom. Tu nadhodil dôležité a zaujímavé otázky, ktoré sa môžu riešiť len na širokom pláne porovnávacom. Niektoré Štúrove postrehy sú cenné. K tvorivosti slovenčiny, na ktorú kodifikátor nášho spisovného jazyka upozorňuje, možno pripomenúť, že v poslednom čase A. V. Isačenko vo svojej morfológii ruštiny konštatuje pri slovenčine v porovnaní s ruštinou väčšiu pravidelnosť a väčšiu schopnosť tvoriť analogické tvary.[66]

Štúr zásadne správne postavil pred slavistiku problém slovenčiny ako samostatného slovanského jazyka, ktorý je najbližší češtine, ale odlišuje sa od nej viacerými hláskoslovnými, gramatickými a lexikálnymi znakmi. K riešeniu otázky priniesol niekoľko pozorovaní. Pomer spisovnej slovenčiny a češtiny nebol v celej šírke rozobraný dodnes, akokoľvek je tento fakt pre naše pomery podivný.

Štúr zaujal stanovisko k Dobrovského dichotomii so zreteľom na slovenčinu.[67] V slovenčine videl „v malom obraze reč slovanskú". Podcenil celkový západoslovanský ráz gramatickej a lexikálnej štruktúry slovenského jazyka a vzhľadom na zhodné znaky s juhovýchodnou skupinou pokladá slovenčinu za prechodný jazyk medzi týmito dvoma základnými skupinami. Bolo to v súhlase s vtedajšími romantickými náhľadmi na Slovensko ako na najstaršie sídlo Slovanov v Európe.[68]

Ináč na mnohých miestach Nauky Štúr porovnáva slovenské jazykové javy so stavom v češtine. Zdôrazňuje, čo je charakteristické pre slovenčinu na rozdiel od češtiny. Niektoré javy zaraďuje Štúr do širších celoslovanských súvislostí, napr. tvorenie komparatívu v slovenčine porovnáva s tvorením v češtine, ruštine a starej slovienčine. Z porovnania prízvuku a kvantity v slovanských jazykoch so stavom v slovenčine utvrdzuje sa v názore, že miesto slovenčiny je v strede slovanských jazykov. (Nauka, 104—105). K tomuto záveru ho privádza aj používanie *g* — *h* v slovanských jazykoch a v slovenčine (Nauka, 18).

Osamostatnenie spisovnej slovenčiny v pomere k češtine neznamenalo pre Štúra nejaké násilné odtrhnutie alebo kultúrnu izoláciu od Čechov. V závere svojho spisu Nárečja slovenskuo výslovne zdôrazňuje, že týmto krokom sa Slováci nechcú trhať od Čechov, že naďalej s nimi zostávajú v duchovnom spojení a vzájomne sa budú podporovať.[69] Štúrova teória a prax rozvíjania spisovnej slovenčiny sú najvýrečnejším svedectvom, že uvedené Štúrove slová vyjadrovali jeho hlboké presvedčenie.

---

[65] Porov. H. Bartek, *Ľ. Štúr a slovenčina.* Ľudovít Štúr, Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. Na vydanie prichystal Henrich Bartek, Martin 1943, 376 n.

[66] A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim.* Morfologija I, Bratislava 1954, 224. Porov. aj H. Bartek, *Ľ. Štúr a slovenčina,* 395—397.

[67] *Nárečja slovenskuo,* 68.

[68] Porov. aj *Nauka,* 7.

[69] *Nárečja slovenskuo,* 86.

VI.

Jazyková kultúra u Štúra

Pri povýšení stredoslovenských nárečí na spisovný jazyk si Štúr uvedomil zložité úlohy, pred ktorými spisovný jazyk na rozdiel od nárečí stojí. Preto sa na niekoľkých miestach zamýšľa nad otázkami jazykovej kultúry všeobecne a zvlášť nad možnosťami ďalšieho pestovania spisovnej slovenčiny.

Štúrovo stanovisko bolo rozvážne, umiernené a s jasnou historickou perspektívou. Kritizoval zveličené puristické snahy na českej strane, keď bola tendencia domácimi novotvarmi nahrádzať od pôvodu cudzie, ale medzinárodne používané výrazy.[70] „Usilujeme sa domácou formou zakryť to, čo nám chýba na veci. Prijímame veci cudzích, ale zavrhujeme ich slová" (c. d. 75). Odporúča tvoriť nové slová zo živých odvodzovacích základov (napr. čes. *obrazárna),* a to v tom prípade, ak by sa s cudzou vecou mal prijať výraz vlastný len jednému národu.

Správne rozlíšil gramatickú stavbu a slovník pri ďalšom rozvíjaní spisovného jazyka. Kým pri gramatickej stavbe treba zachovať a rešpektovať jej jednotnú, pevnú štruktúru,[71] slovnú zásobu (Štúr hovorí *hmotu, das Material)* možno a treba rozvíjať. Prameňom pre rozvíjanie spisovnej slovnej zásoby je ľudová reč, ďalej blízke slovanské jazyky, najmä vypestovaná čeština. Preberanie medzinárodných termínov nie je na závadu jazykovej kultúre.

Adaptáciu ľudovej strednej slovenčiny si nesmieme predstavovať ako jednoduché „povýšenie" stredoslovenského nárečia na spisovný jazyk. Šlo o veľmi zložitý proces, ktorý začal Štúr a jeho generácia a ku ktorému všetky nasledujúce generácie pridali svoju hrivnu. Všestrannou jazykovednou analýzou bude potrebné zistiť, čím prispel Štúr osobne — ako jazykovedec, novinár, rečník, učiteľ — k prvému formovaniu spisovnej reči. Neobyčajné kvality jeho rečníckeho štýlu sú dostatočne známe. Ale priekopnícku prácu urobil aj na poli odborného, a najmä novinárskeho štýlu. Pri osvetľovaní tejto otázky bude sa v plnej šírke riešiť pomer spisovného jazyka a nárečia. Spisovná slovenčina potrebovala početné prostriedky na vyjadrenie jemných myšlienkových vzťahov; rozšírili sa synonymné rady pomocných slov. Nové pojmy, v prvom rade abstraktné, začali sa preberať z češtiny. Ich zdomácňovanie sa určitým spôsobom prejavilo na ich hláskovej a morfematickej stavbe. Veľmi dôležitú rolu pri adaptácii stredoslovenských nárečí pre spisovné ciele zohrali zmeny na pláne semaziologickom. Napr. keď Štúr píše: „Slová *záležja* zo siláb a silabi z hlások . . ." (Nauka, 100), sloveso *záležať* použil vo význame „pozostávať z niečoho". Je otázne, či je živý tento význam pri slovese *záležať* i v nárečí. A napokon poučnú kapitolu predstavuje história novotvarov, ich vznik a miesto vo vývine našej slovnej zásoby.

Tieto problémy doteraz zostali neriešené. Výsledkom naznačeného procesu bolo napr. to, že sa od štúrovského obdobia datujú dve základné vrstvy v našom spisovnom slovníku: ľudová a knižná, do veľkej miery prevzatá z češtiny.[72] V prie-

---

[70] *O rozboru gména přjdawného p. Jozefa Chmely,* Tatranka II, zv. 4, 1842, 75—77.

[71] Tu by som doplnil, že sa to v plnej miere vzťahuje na flexiu. Prostriedky, ktoré slúžia na štylistickú diferenciáciu, treba neustále rozvíjať.

[72] Porov. Ľ. Novák, *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 1932, 84. Zaujímavý postreh k pomeru slovenčiny a češtiny má R. Anty, *The Evolution of Literatury Slovak* (Transactions of the Philological Society 1953, 143—160).

behu ustaľovania normy spisovnej slovenčiny sa odstránila prílišná mnohoznačnosť slov a mnohotvárnosť pomenovaní pre jeden pojem, ktorá jestvovala v prvých rokoch. V štúdii *K vývinu významovej stavby slovies znamenať — vyznamenať — zaznamenať v slovenčine a češtine*[73] ukazujem, ako sa menili rozširovaním významovej stavby slov v našich spisovných jazykoch príslušné homonymné a synonymné rady. Veľmi zložité je vzájomné ovplyvňovanie češtiny, slovenčiny a poľštiny práve v období formovania národných spisovných jazykov. Pretože Štúr vychádzal z potrieb spisovného jazyka, už vo svojej gramatike sa neobmedzil na prostriedky, ktoré poskytuje ľudová reč. Preto napr. uvažuje o možnosti používať príčastia minulé činné na *-vší, -všia, -všie:* „Z minuljeho prestupnjeho menoslovja majú prídavnje mená Rusi na pr. z *choďivši, vymyvši* tvorja *vymyvší, ja, je* čo Česi prijali a mi tjež, ak sa nám lúbi, prijať muožeme" (Nauka, 131). Sám tieto príčastia používal. Tento typ príčastí sa v našom spisovnom jazyku udržal.

Ľ. Štúr mal možnosť overiť si svoje teoretické zásady na jazykovednej terminológii, ktorú musel používať v prvej gramatike nového spisovného jazyka. Na Štúrovej jazykovednej terminológii vidíme, že určil našej odbornej terminológii historicky správny a realistický smer:

1. Celkove sa opiera o vypracovanú českú jazykovednú terminológiu. Porov. termíny: *sloveso, príslovka, predložka, spojka.* U Hanku: *sloveso, přjslowka, předložka, spojka.*

2. V menšej miere prevzal inoslovanské termíny, napr. *stroj jazyka* vo význame „stavba" (rus. *stroj).*

Doteraz zostalo nepovšimnuté, že Štúr zavádzal i poľské jazykovedné termíny. Bezprostredným prameňom mohla byť spomenutá Cegielskeho štúdia. Niekoľko príkladov: *čin* „dej", poľ. *czyn* „dej", dnes *czynność; menoslová* (Hanka: *přjčestj),* poľ. *imiesłowy* „participium"; *prímet* používa Štúr v platnosti „prísudok". Termín odpovedá poľskému *przymiot* „atribut" (na mieste dnešného *prísudok).* Záväznosť dostala v Poľsku jazykovedná terminológia, ktorú použil O. Kopczyński, *Grammatyka dla szkół narodowych na klassę I* (Varšava 1778),[74] ale syntaktická terminológia nebola presne vybudovaná ani v polovici XIX. stor. Vidíme to u Cegielskeho, ktorý zamieňal morfologické a syntaktické termíny. Tak i termínu *przymiot* dáva syntaktický obsah.

3. Štúr dopĺňa jazykovednú terminológiu neologizmami z domácich fondov. Tieto novotvary sa zväčša neujali, napr. *spolučasnosť* (die Gleichzeitigkeit), *ňedominulí* (imperfectivus), *počti, počtovje slová* (číslovky), *čjastočka* (= prípona, aj morféma vôbec).

Medzi Štúrovými novotvarmi sú i také, ktoré sa v našej jazykovednej terminológii zaužívali: *dvojhláska, slová zmenšujúce a zväčšujúce, hlasné spoluhlásky, sklad slova* (= stavba) a iné. Niektoré termíny dostali neskoršie nový obsah: *obojaká spoluhláska.*

Zaujímavá je história slova *vípoveď.* Štúr používal toto podstatné meno vo význame „výpoveď o skutočnosti", „veta". Podľa materiálu k novočeskému slovníku sa vyskytuje v češtine gramatický význam tohto slova až ku koncu XIX. stor. Tento význam sa v zúženom rozsahu ujal v českej i slovenskej jazykovede po

---

[73] Slávia 1956 (v tlači).

[74] Pozri A. Koronczewski, *Walka o polską terminologię gramatyczną v XVII wieku,* Poradnik językowy 1955, č. 7, 259—265.

prvej svetovej vojne („tá časť zdelenia, ktorá vyjadruje niečo pomerne nového, tzv. logický predikát").

VII.

Záver

Štúrovo jazykovedné dielo vzniklo na prahu rodiacej sa porovnávacej indoeuropeistiky, v období medzi starším, filozofickým a romantickým bádaním v jazykovede a bádaním založeným na triezvom, vedeckom hodnotení faktov. Táto prelomová doba našla svoj odraz v Štúrovom jazykovednom diele. Štúr splatil istú daň jazykovednej tradícii, ale osvojil si a uplatnil aj myšlienky nové, z ktorých niektoré zostali trvalým majetkom modernej jazykovedy. Črty heglovskej dialektiky — pri všetkom nedôslednom domyslení a pri tom, že za nimi nestál materialistický svetonázor autora — znamenajú pozoruhodné nóvum u Štúra jazykovedca. Aj počiatky funkčného a celostného hodnotenia, s ktorými sa oboznámil Štúr (priamo alebo cez A. Fr. Potta) u Humboldta, mali na jeho jazykovedné formovanie kladný vplyv. Štúr pochopil pokrokové myšlienky svojho desaťročia. Preto tak dôrazne polemizuje v mene týchto nových myšlienok s patriarchom slavistiky J. Dobrovským. Pritom však je v Štúrovom diele zrejmý nesúlad medzi starými a novými názormi, medzi starou a novou pracovnou metódou. I keď sa Štúrovi nepodarilo utriediť jazykové fakty dôsledne podľa celkove pozoruhodnej jazykovej teórie, prejavil výtečné schopnosti postihnúť systém živého jazyka. A to bolo rozhodujúce pre úspech kodifikátorského diela.

Štúr u nás v mnohom razil cestu novej jazykovede. Ale Štúrov odkaz nevyužili v plnej miere jazykovedci druhej polovice XIX. storočia M. Hattala a S. Czambel. M. Hattala má zásluhu v systematickejšom opísaní gramatických prostriedkov nášho jazyka a v prvom rade v pozoruhodnom ocenení skladby. Jeho porovnávanie slovenčiny a češtiny našlo, bohužiaľ, málo nasledovníkov. S. Czambel dal do rúk slovenskej verejnosti na svoju dobu naozaj pozoruhodnú gramatiku *(Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* Martin 1902) a mnoho úsilia venoval určovaniu miesta slovenčiny v kruhu slovanských jazykov (jeho teórie o pôvode strednej a východnej slovenčiny boli odmietnuté). Títo filológovia nedocenili a nerozvinuli Štúrove dômyselné výklady jazykového systému. Prišli s novšími pracovnými metódami; ako zástancovia mladogramatického historizmu dali iný smer jazykovednému bádaniu na Slovensku.

Slovenskí štrukturalisti skúmali Štúrovo jazykovedné dielo dosť jednostranne. Všímali si najmä Štúrových náhľadov na pravopis. Málo siahali „ad fontes".

Naši puristi sa radi odvolávali na Štúra. Z jeho diela vyberali predovšetkým to, čo podporovalo ich ideológiu. Použili i nejeden Štúrov romantický náhľad. Nie je bez zaujímavosti, že H. Bartek v záverečnej štúdii *Ľ. Štúr a slovenčina* k svojmu vydaniu *Nárečia* (Bratislava 1943) odobruje všetky argumenty, ktorými Štúr odôvodňoval svoje kodifikátorské dielo, a usiluje sa ich podložiť ďalším materiálom. Napr. na str. 384 Bartek pripomína: „Štúr i jeho predchodcovia vychádzali z konkrétnych jazykových faktov, keď zdôrazňovali väčšiu ľubozvučnosť slovenčiny v porovnaní s češtinou." — „Obrana hláskových svojskostí slovenčiny bola a ostáva dôležitou zložkou jazykovej kultúry."

V dejinách slovenskej jazykovedy zohrali teda istú rolu niektoré správne i nesprávne („romantické") Štúrove náhľady.

Ale celkove Štúrove jazykovedné názory dosť zapadli. V Štúrových výkladoch sú mnohé správne náhľady a zistenia, cenné pozorovania, ktoré autor nerozviedol a ďalej zostali nepovšimnuté; napr. o adjektívnej platnosti tvarov na *-lý* od podmetových slovies; vzájomný vzťah kategórie spôsobu, času a vidu; Štúr sa priblížil k chápaniu aktuálneho času, pomerného času, príznakového a bezpríznakového člena; cenný je poukaz, že vidové formy sa využívajú na odlišovanie súčasných, predčasných a následných dejov; hlboký je výklad o kategórii času v slovenčine. Vo svojej dobe priniesol i teoreticky cenný prínos k poňatiu gramatiky. Štúr formuloval rytmický zákon v slovenčine. Pozoruhodné sú jeho náhľady na pravopis a spisovnú výslovnosť. Historicky správne riešil pomer slovenčiny a češtiny atď. Neraz sa u nás podávali nové výklady i tam, kde sa dalo plodne nadviazať na Štúra (napr. tvorenie imperatívu).

Dnes sa pokúšame hodnotiť Štúrovo dielo z nového metodického i svetonázorového hľadiska. Nejde o idealizovanie, ale o všestranné — kladné i negatívne — zhodnotenie a zaradenie diela. V istom zmysle začíname Štúra „objavovať". Niektoré zložky sa ukázali v novom svetle, mnohé cenné myšlienky, ktoré dosiaľ ležali zabudnuté, stali sa dokonca východiskom pri dnešnej kodifikácii spisovnej slovenčiny. V tejto práci treba ešte pokračovať.

Celý tento rozbor nás oprávňuje k záveru, že Ľ. Štúr celonárodným dosahom i odbornou úrovňou svojho kodifikátorského diela má vynikajúce miesto v dejinách slovenskej jazykovedy, ale aj v dejinách slovanskej jazykovedy má miesto čestné. Do dejín slovanskej jazykovedy sa Štúr zapísal výraznejšie, ako to bola ochotná priznať veľká časť našej buržoáznej jazykovedy.

Pre všetko toto spomíname sté výročie Štúrovej smrti s úctou a obdivom.

HISTORICKÉ KORENE ŠTÚROVEJ SPISOVNEJ SLOVENČINY

Ján Stanislav

U nás sa niekedy poníma otázka slovenčiny tak, akoby sa slovenský jazyk bol kultivoval ako nástroj vyššej kultúry iba od čias Ľudovíta Štúra. Niekedy sa nevidí s dostatočnou jasnosťou ani len to, že slovenčina bola kodifikovaným spisovným jazykom už na konci XVIII. storočia. Štúrov i Bernolákov postup treba iste vysvetľovať zo stupňa vývinu slovenskej spoločnosti v danom čase. Má to všetko historické korene?

Otázka je, čo bolo so slovenčinou za feudalizmu, ktorý vo svojej začiatočnej epoche dal vznik slovenskej národnosti.

Len čo vzniká triedna spoločnosť, vzniká u Slovanov kultúrny jazyk, ktorý sa miestami pretvoril v jazyk spisovný.[1] Na niektorých miestach sa domáci

[1] Porov. metodicky v diele S. P. Obnorského, *Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka staršego perioda.* Moskva-Leningrad 1946. Porov. aj jeho práce *Russkaja Pravda kak pamiatnik russkogo literaturnogo jazyka* (Izv. AN SSSR 1934, č. 10).

slovanský jazyk kultivoval, ale nezapisoval do veľkých súvislých textov. Jeho prvky však prechodili do slovanského spisovného jazyka, ktorý sa upotreboval na príslušných slovanských oblastiach. Myslíme najmä na starú slovienčinu potom na tzv. cirkevnoslovanský jazyk, používaný u južných Slovanov.

Slovenská národnosť vzniká postupne okolo roku 1000, ba podľa archeológa J. Dekana v IX. storočí.[2] Dnes vieme, že na našej oblasti existoval západoslovanský, veľkomoravský kultúrny jazyk už v IX. storočí. Bol to dorozumievací prostriedok, ktorý si na ľudových základoch kultivovala panujúca trieda veľkomoravskej spoločnosti. Do tohto jazyka boli preložené niektoré bohoslužobné texty ešte pred príchodom bratov Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu. Tieto texty sa prebrali do staroslovienskej literatúry. Prvky veľkomoravského kultúrneho jazyka prešli do staroslovienskych textov a množstvo termínov feudálnej spoločnosti Veľkej Moravy aj do maďarčiny. Boli tu aj také prvky, ktoré sú známe z neskoršej strednej slovenčiny, a to najmä z južnej strednej slovenčiny. Tak napr. z južnej strednej slovenčiny vysvetlíme výraz *ei, ei — ni, ni* v texte evanjelia: *bǫdi že slovo vaše ei, ei — ni, ni = nech je slovo vaše hej, hej — nie, nie,* na južnom strednom Slovensku aj dnes: *hej, hej — ňi, ňi.* Strednej slovenčine patrí mäkkosť spoluhlásky *ď* v slove *grjędět* v Pražských zlomkoch hlaholských; v češtine a západnej slovenčine v skupine *de* je tvrdosť. Na južnom strednom Slovensku sme našli typické veľkomoravské slovo *neprijaznь* vo význame „diabolus", známe v staroslovienskych textoch práve ako tzv. moravizmus alebo panonizmus (podľa ponímania P. J. Šafárika). Slovo sa zapisuje potom v Krupine vo forme *nepriaznik* „diabol" v zápisniciach o súde so strigami roku 1675 (SP XVIII, 1898, str. 689—692, 750—752). Inde a inokedy sa toto slovo podľa našich vedomostí nezapisuje. Tvar slova *cirkev* s *-i-* v staroslovienskych pamiatkach (*cirъky*) pochodí z oblasti od Malých Karpát na východ; na západ odtiaľto je forma *církev* zo staršej podoby *cierkev.* V staroslovienčine inak je tvar *crъky.* Na južnom strednom Slovensku ostalo viac stôp staroslovienskeho jazyka najmä pri osobných menách *(Dimiter, Kliment, Jóna, Luka, Ilia, Jovka (Jovan), Grk* „Grék", *Toma, Duka* a iné). Na starom južnom Slovensku sme našli oblasť rodu Metodovho nástupcu Gorazda v oblasti dnešnej Galanty a Mučeníkov. Tu je hneď aj staroslovienske slovo *mučeník (mussenic* 1113) z *mǫčenikъ* v mene obce Mučeníky. V tejto obci sa zachoval kult Klimenta, ktorého ostatky našiel Konštantín a cez Veľkú Moravu preniesol do Říma. Klimentský kult aj v Čechách má korene v staroslovienskej kultúre (Levý Hradec). Aj meno kniežaťa Rastislava *Rastic* pre svoje *-c* a *ra-* popri sebe môže pochodiť len zo strednej slovenčiny; u iných Slovanov tieto dva prvky by nemohli byť popri sebe. Rastislav očividne hovoril kultúrnym jazykom Veľkej Moravy. V triednej spoločnosti, v ranom feudalizme, knieža hovorilo kultúrnym jazykom. Meno *Rastic* popri iných javoch tiež ukazuje na oblasť, z ktorej sa tieto prvky čerpali. Gorazd patril medzi najkultúrnejších ľudí domáceho pôvodu na Veľkej Morave. Uviedli sme, kde bola jeho stará rodová oblasť. Hneď v susedstve bola oblasť nejakého Bolerada pri dnešnom Boleráze. Meno *Boleráz* pochodí z praslovanského **Bolerad-jь,* čo je prisvojovacie prídavné meno. Spoluhláska *-z* v tomto mene ukazuje, že na tejto oblasti bolo *z* za praslovanské *dj.*

Slovo o polku Igoreve kak pamiatnik russkogo literaturnogo jazyka (Russkij jazyk v škole 1939, č. 17—18).

[2] Ján Dekan, *O vznikaní národnosti pred X. storočím na území našej vlasti,* Věstník Čs. akad. věd LXIII, 1954, č. 9—10, str. 1—6 separátu.

Toto *z* je vo veľkomoravskej pamiatke Kijevské listy a podľa neho sa predpokladalo, že táto pamiatka je českého pôvodu; v strednej slovenčine je inak *dz,* ale aj v Turci sú *Lazany* namiesto *Ladzany*. Podrobnosti uvádzame inde.

Veľkomoravské prvky do staroslovienskych pamiatok nemohli prechodiť náhodne, ale len z kultúrneho jazyka panujúcej triedy, t. j. z jazyka spoločensky vyvýšenej triedy kniežat a duchovenstva. Ako vidíme, v tomto jazyku sú prvky, ktoré najlepšie vysvetlíme zo strednej slovenčiny.

Po zániku Veľkej Moravy na starom Slovensku bola triedne diferencovaná spoločnosť. Nemožno si vec predstavovať tak, že vedúca trieda hovorila iba po latinsky alebo iba po maďarsky, nie však po slovensky. Ani na uhorskom kráľovskom dvore sa nehovorilo iba po maďarsky, ale iste aj slovanskými jazykmi, a to aj po slovensky a po rusky (ruské ženy prvých kráľov!). Členovia panujúcej triedy uhorského štátu mali veľmi často slovanské mená. Používali slovanskú terminológiu štátneho a vôbec vyššieho života. To všetko ukazuje na to, že časť panujúcej triedy hovorila slovanským, ba aj staroslovenským jazykom.

Keď skúmame aj latinské listiny do XV. storočia, pozorujeme, že sa pri ich písaní vynárala pisárom zložitá otázka grafického zaznačenia slovenských osobných a miestnych mien. Pobadáme v tomto najstaršom slovenskom pravopise prvky latinského, nemeckého, francúzskeho a talianskeho písma. To značí, že starí Slováci mali kultúrne vzťahy s inými národmi a že tu bola práca v oblasti slovenského jazyka, a to zapísaná práca.

Styky s Čechmi sme mali od začiatku našich dejín. Či už k Svätoplukovi prišiel Borivoj a od Svätopluka do Levého Hradca kňaz Kajich (Kristiánova Kronika), alebo sem prišli Vojtech, Radla a ich družina, alebo roku 1099 sem prišiel na dlhú púť český kronikár Kosmas, alebo prišli iní vzdelaní Česi, vždy možno predpokladať, že medzi sebou hovorili slovanskými jazykmi, t. j. po česky a po slovensky. Tým si ľahko vysvetlíme, že v staročeskej literatúre XIV. storočia sú jazykové prvky, ktoré nemožno vysvetliť z vývinu systému staročeského jazyka, ktoré však sú v strednej slovenčine a možno ich z nej pohodlne vysvetliť. Napr. slovo *letorast* pre svoje *-ra-* nemôže pochodiť z češtiny; pôvodným českým tvarom je *letorost,* ktorý býva v starej češtine zriedkavejšie ako tvar *letorast,* metatézou *ratolest* (1).

Pravdepodobné je, že zo strednej slovenčiny do českých pamiatok sa prevzali aj formy s *l* za *dl* v slovách ako: *svietilo, kadilo, v trlici* atď. (porov. J. Gebauer, Hist. ml. I, 410). Aj dnes je v strednej slovenčine *trľica, kaďilo;* porov. aj *šilo, salo, motovilo* atď.

Takéto javy by ukazovali, že sa Slováci s Čechmi pred XIV. storočím stýkali, že medzi sebou hovorili svojimi jazykmi a že Česi preniesli niektoré slovenské jazykové prvky do staročeského jazyka. Pretože tieto slovakizmy sú v staročeských pamiatkach už v XIII. storočí, možno predpokladať, že do nej vošli pred rokom 1300.

Odkiaľ sa vzali tie slovakizmy? Najpríhodnejším výkladom bude, že prešli zo slovenského kultúrneho jazyka, t. j. z jazyka, ktorým hovorila vedúca trieda na Slovensku a ktorý mal, pravda, ľudové korene. Vedúca, niekde panujúca trieda si pestovala vo feudalizme kultúrny a kultivovaný dorozumievací prostriedok styku, hoci sa nezapisovali súvislé texty. Hovorilo sa ním, ale sa ním nepísalo. Tak bolo aj v Čechách, Poľsku a inde. V najstarších storočiach aj v našich dejinách je písané slovo, u nás napísané, zriedkavosťou. Aj latinský jazyk mal v XI.—XIII. storočí u nás veľmi obmedzenú funkciu vo verejnom živote mimo kostola. Netreba

zabúdať, že latinčina mala u nás veľmi úzke spoločenské rozpätie. Obmedzovala sa len na službu cirkvi a šľachte. Vo vtedajšom živote bola však sféra, v ktorej sa uplatňoval domáci kultúrny jazyk v širšom rozpätí. Bola to oblasť kultového života. Ustálené a tradované texty z tohto života sa zapisujú v XIV. a neskorších storočiach. Sú slovenské, ba zaujímavé je, že sú alebo vôbec stredoslovenské, alebo sú stredoslovenské s primiešaním českých a na východe aj poľských prvkov (Modlitby zo Spiš. Kapituly). To nám ukazuje na to, že stredná slovenčina bola očividne nárečím s koncentračným charakterom. To dosviedčajú doterajšie naše doklady a okrem toho aj iné slovakizmy v staročeských pamiatkach. Podľa doterajšieho nášho pozorovania bola to pôvodne južná stredná slovenčina, zdá sa, najmä z oblasti južného Hontu a Tekova a potom z Ostrihomskej a azda z Novohradu. Z južného stredného Slovenska pochodia podľa našej mienky aj slovakizmy v dvoch staročeských pamiatkach, a to v Klementínskom žaltári a vo Viedenskom evanjeliári, ktoré pochodia zo XIV. storočia. O tom v osobitnej štúdii. Napr. v Litániách (2. pol. XIV. stor.) v ŽKlem. sa hovorí: *Wsiczkni swieti patriarche i prorocy, proste za ny hospodina.* Forma *patriarche* je v češtine neznáma, je však tento jav v južnej strednej slovenčine dodnes: nom. *ruke, nohe* miesto *ruky, nohy, koňíke* miesto *koníky* atď. V tejto pamiatke sú aj iné prvky, ktoré hovoria, že text prešiel stredovekým Slovenskom. Podobne je to v Ev. Vieden., ktorý však má slovakizmy skôr z juhozápadnej časti stredného nárečia.

Z toho vidíme, že kultúrna spolupráca Čechov a Slovákov sa dosviedča už v prvej epoche feudalizmu jazykovými svedectvami. Česi preberali slovenské termíny a Slováci české pamiatky. Napísané české pamiatky — žaltár, evanjeliár — prenikli na Slovensko už v XIV. storočí, a to podľa svedectva ŽKlem. už na jeho začiatku.

Pomaly prichodíme aj na stopy našich kultúrnojazykových vzťahov s Poliakmi, prinajmenej v XV. storočí. K tomu sa azda ešte vrátime inokedy.

Z čias, keď sa dostalo meštianstvo k moci, máme už množstvo textov, písaných po česky so slovenskými prvkami, alebo po slovensky s českými, ba aj s poľskými črtami. Čím širšiemu publiku sa píše text, tým je v ňom slovenských prvkov viac. Máme veľa textov, ktoré sú slovenské s osamotenými českými prvkami. Ostrihomský rituál z roku 1625 je stredoslovenský. (Ostrihomské arcibiskupstvo malo svoje územie skoro na celom Slovensku.) O tejto pamiatke sa ukázalo, že podľa pravopisu je o sto rokov staršia.[3] Texty sa tradovali očividne zo starších čias.

Z množstva neliterárnych pamiatok môžeme vidieť, ako slovenský kultúrny jazyk žil a rozvíjal sa ďalej. Nemal vždy jednotnú formu, ale žil. Hovoria o tom archívne pamiatky. Škoda, že im slovenská jazykoveda venuje ešte vždy pomerne malú pozornosť. Želali by sme si, aby najmä Slovenská akadémia vied urobila tu priekopnícku výskumnú prácu, ktorá by jej u nás i v cudzine robila česť.

V prostredí trnavskej univerzity slovenský kultúrny jazyk dostal niektoré západné črty. Pritom sa však aj v Bernolákovej slovenčine zachovávajú stredoslovenské prvky. Tak napr. spoluhlásky *ť, ď, ľ* sú tu podľa stavu v strednej slovenčine: *veďeťe, ľen, ľist;* podľa strednej slovenčiny niet tu jotácie po perných spoluhláskach: *pekná, wec, mesto* atď.

Podobný proces je aj inde. Tak v starom Rusku sa ruský kultúrny jazyk začal

---

[3] Gyula Décsi, *Ortografia drevnejších pamiatnikov slovackogo jazyka,* Acta linguistica Academiae scientiarum Hungaricae III, 1953, 353—372.

formovať na severe v Novgorode. Keď politické centrum prešlo do Kijeva, ostali v ňom novgorodské prvky, hoci sa priberali kijevské. Tak isto poľský kultúrny jazyk sa formoval v Malopoľsku, ale zachovali sa v ňom aj veľkopoľské prvky.

Na Slovensku sa nepretrhla niť slovenského kultúrneho jazyka od prvých čias feudalizmu a vzniku slovenskej národnosti až po pád feudálnej rozdrobenosti u nás aj v jazykovej oblasti. S meniacimi sa podmienkami života našej spoločnosti slovenský kultúrny jazyk dostával rozličné tvary, ale existoval, čo je celkom pochopiteľné, lebo kultúrni Slováci tu vždy žili a očividne hovorili kultivovanou formou slovenského jazyka. Pritom sa tu používal aj český jazyk ako oficiálny jazyk kancelárií a cirkvi. Bol to jazyk neobyčajne bohatý a vyspelý. Prenikol nielen na Slovensko a do uhorskej kráľovskej kancelárie, ale aj do Poľska a západného Ruska. Poliak Jan Małecki v „Obrane" svojho katechizmu roku 1547 píše takto: „Kto nevie po česky, nebude dobre hovoriť po poľsky". Jeho syn Jeronym roku 1574 v predhovore k prekladu Lutherovej Postily píše: „Poľský a český jazyk je jednou rečou."[4] České prvky sú v poľských a západoruských pamiatkach XIV. a XV. storočia. Český jazyk mal teda veľký vplyv na všetkých západných a na časť východných Slovanov.

Nová epocha spoločenského vývinu, epocha kapitalizmu, musela doniesť obrat v jazykovej sfére, lebo jazyk dostáva celkom nové funkcie. Po rozbití hraníc feudálnych panstiev nastáva uvoľnenie v styku príslušníkov rozličných nárečí. Kapitalizmus donáša potrebu dorozumievacieho prostriedku, ktorý by bol zrozumiteľný všetkým krajom Slovenska a príslušníkom všetkých tried. Písaný jazyk prestáva byť výsadou malého kruhu vedúcej triedy. Vzniká postupne slovenský národ a s ním logicky prišli A. Bernolák a Ľ. Štúr. Formovala ich historická epocha, v ktorej žili. Podmienila ich doba.

V tejto dobe sa všade u Slovanov koná podobný proces, aký nastúpil cestu na Slovensku, lebo spoločenské a hospodárske podmienky boli veľmi blízke. V Rusku Lomonosov (1711—1765) zakladá niečo málo pred Bernolákom novodobý ruský jazyk. Vuk Karadžić (1787—1864) zakladá srbochorvátsky jazyk podľa ľudového jazyka. Upevňuje sa samostatná slovinčina. Pri rozklade feudalizmu vzniká novodobý bulharský spisovný jazyk. Obrodzuje sa český a poľský jazyk. Rozbitie spoločenských priehrad feudalizmu značilo všade u Slovanov aj odstránenie starých úradných, kancelárskych a cirkevných jazykov s malým funkčným rozpätím. Tento proces sa neobišiel, pravdaže, bez boja starého s novým. Boje Vuka Karadžića sú veľmi podobné bojom A. Bernoláka a Ľ. Štúra. Tu i tam boli zástancovia stavu, ktorý trval niekoľko storočí vlády feudalizmu. Na nastupujúci nový spisovný jazyk sa u nás a aj inde u Slovanov pozeralo v niektorých kruhoch ako na nástup hrubého, t. j. ľudového jazyka. Výrazy „hrubá slovenčina" (B. Tablic), „bačovina" atď. u J. Kollára a iných sú odrazom postoja starej feudálnej triedy k ľudu a ľudovému jazyku. Pritom ani Bernolák a ani Štúr neuviedli za slovenský spisovný jazyk ľudové nárečie, ale jazyk, ktorý sa kultivoval v kruhoch vzdelancov. O tom hovorí A. Bernolák v Predhovore k Dissertatio. M. Bel v predhovore k Doležalovej Grammatica Slavo-Bohemica (1746) chváli krásu strednej slovenčiny, M. M. Hodža vo Větíne (1846, str. 91) píše, že keď sa Slováci zišli, „napospol za krátky čas podnárečivosť svoju odložili a turčianskym spôsobom hovorili"; toto bol stav pred Štúrovým vystúpením. To značí, že sa tu hovorilo slo-

---

[4] Tadeusz Lehr-Spławiński, *Język polski,* Warszawa 1947, str. 264. — Bohuslav Havránek v sborníku *Co daly naše země Evropě a lidstvu,* Praha 1940, str. 56.

venským kultúrnym jazykom. Uviedli sme, že Bernolákova slovenčina mala veľmi vážne stredoslovenské prvky. Dnešná spisovná slovenčina má vážne západné prvky.

Novodobý slovenský spisovný jazyk vzniká v novom spoločenskom poriadku. Aj P. J. Šafárik si bol vedomý toho, že na Slovensku v jazykových otázkach treba niečo robiť. J. Kollárovi z Nového Sadu písal 6. aug. 1826, aby zložil pre Slovákov gramatiku českú s reformami; píše: „Nyní jest čas reformy (zmeneným písmom P. J. Š.) i u nás, i v Čechách . . ." Inokedy zas, 18. mája 1827, píše: „Pokud si Slováci jakýsi svému nářečí přiměřený spisovný sloh, nech třebas na základech české grammatiky, nezarazejí: až potud nebude u nás národné literatury, nebude u l i d u (zmeneným písmom P. J. Š.) chuti ku čtení. My spisovatelé budeme jen Braminové mezi lidem našim: jako sme posavad byli, a sloh náš a jazyk knižný to, co Sanskrit a církevná slovenčina (takto P. J. Šafárik)"[5]

V inom liste (2. febr. 1823, tamže na str. 132) Šafárik píše: „Kdyby Slováci byli začali před tisíci lety psáti své nářečí — a Maďarů byli sdrúzgali — ovšem. Nyní je pozdě."

P. J. Šafárik bol priveľmi pohrúžený do minulosti a oddialený od Slovenska. Videl, že je čas reformy, ale nevedel, ako ju urobiť. Nazdával sa, že situácia Slovákov je stratená; píše o tom J. Kollárovi v liste zo 14. febr. 1821 (tamže 121—122). Šafárik myslel, že aj Vuk Stefanović Karadžić „a jeho pomocníci příliš neopatrně, ať nedím lehkomyslně, jednali" (10. marca 1822, tamže 124). Videl, ako sa pravoslávne duchovenstvo pobúrilo proti Vukovi a ako pobúrilo proti nemu ľud (takto Š.). Bál sa, že u nás vznikne zmätok (tamže).

Zo všetkého vidíme, že nová epocha spoločenského vývinu donáša obrat aj v jazykovej sfére, lebo jazyk dostáva celkom nové funkcie. Anton Bernolák i Ľudovít Štúr prišli teda celkom logicky a zákonite. Časť našej inteligencie sa zakolísala a ostala tkvieť v myslení starej epochy. Očividné je, že nezáleží na tom, ako Ľ. Štúr kodifikovanie strednej slovenčiny odôvodnil. Zemianski feudáli boli prežitkom minulosti. Nešlo, pravdaže, ani o spojenie katolíkov a evanjelikov, ale o spojenie všetkých Slovákov bez rozdielu spoločenského, náboženského a iného zadelenia, o spojenie Slovákov všetkých krajov jedným, pre všetkých zrozumiteľným dorozumievacím prostriedkom, t. j. národným spisovným jazykom, čo vyplynulo z historickej epochy.

Možno tu poznačiť ako výnimočne dôležitý historický fakt že slovenčina ako jeden zo slovanských jazykov prednášala sa na univerzite v Moskve ešte pred Štúrovým vystúpením. Čítali sa na cvičeniach najmä Hollého spisy. Prof. Boďanskij žiadal štúrovcov, aby mu poslali texty zo všetkých krajov Slovenska. Ruskí slavisti si prišli overiť otázku slovenčiny už pred 110 rokmi do Bratislavy a uznali potrebu slovenského spisovného jazyka. Aj iní slavisti uznali slovenčinu ako nevyhnutnú podmienku života nového, vtedy sa rodiaceho spoločenského poriadku a jeho zákonitostí.

---

[5] *Dopisy Pavla Jos. Šafaříka Janu Kollárovi,* Časopis Musea království českého, roč. XLVIII, 1874, str. 81, 286.

SPOLOČENSKÉ FUNKCIE STREDNEJ SLOVENČINY PRED ŠTÚROM

Eugen Pauliny

I.

Ak by sa mali v kocke uviesť dnešné názory, prečo Ľudovít Štúr zvolil strednú slovenčinu za spisovný jazyk, mohli by sme na to zvoliť zhustenú formuláciu Jaroslava Vlčka, že strednú slovenčinu „už Bél za pravú slovenčinu vyhlásil, Bernolák a Dobrovský potvrdil, Kollár a Šafárik zistil, Štúr a Hodža vystavil, Radlinský, Palárik a Hattala upevnil".[1] Obyčajne sa však nekladie otázka, prečo sa práve stredná slovenčina už od dávnejšieho času uprednostňovala medzi slovenskými nárečiami ako typická slovenčina. V tejto veci sa niekedy so zhovievavosťou nášho učeného veku uvádzajú Štúrove slová (a ako je známe, nejde tu len o Štúrove názory), že „najčisťejšje a najpekňejšje po Slovenskí hovorí sa vnútri v samích Tatrách, v strjedku ích najzavreňejšom"[2] alebo sa uvedie iný podobný citát z hojnej zásoby výrokov o kmeni našom, ktorý je usadený „pod stokrjedlatími Tatramí, dávnim hradom a prvosedliskamí Slovanou v Europe".[3] Pri uvádzaní takýchto citátov sa trochu hanbíme za naivnosť našich predkov, a pretože sa o nich chceme vyjadriť slušne, povieme, že boli romantici.

Vybratie strednej slovenčiny za spisovný jazyk sa motivuje romantickými náhľadmi aj v ostatnom čase.

Takýto argument uvádzal aj Milan Pišút vo svojej ostatnej štúdii.[4] (M. Pišút hovorí: „Rozhodnutie uplatniť stredoslovenské nárečie ako spisovnú reč malo svoj dôvod aj v tom, že štúrovci vo svojom romantickom zápale videli v nárečí podtatranskom najzachovalejšiu reč starých Slovákov, že Tatry im boli symbolom stálosti a mohutnosti, ba centrom Slovanstva...").

S týmto naším stanoviskom súvisí aj náhľad, že Ľudovít Štúr mal pri výbere niektorého slovenského nárečia za spisovný jazyk celkom voľné ruky; že mohol vybrať ktorékoľvek iné slovenské nárečie a že o výbere strednej slovenčiny rozhodli iba romantické predstavy o „stokrjedlatých Tatrách, dávnom hrade a prvosedliskách Slovanov, v ktorých sa najčistejšie po slovensky hovorí" a v ktorých sa „pôvodná" slovenčina najlepšie „zavaruvala". Nijako nás nemýli fakt, že strednú slovenčinu uprednostňoval veľký počet ľudí, ani si nekladieme otázku, prečo túto „zavaruvanú" strednú slovenčinu prijal za svoj spisovný jazyk hneď celý národ. Veď všetci Slováci neboli romantici a nie každý Slovák sa v polovici minulého storočia zaoberal ako svojím hlavným zamestnaním „Tater hýbáním, potřásáním a burcováním", aby som parafrazoval Jána Kollára. Naopak, odvažujem sa tvrdiť, že toto „tatranské remeslo" bolo na Slovensku zriedkavé a v nepatrnej miere sa ním zaoberali aj tí, ktorí strednú slovenčinu zavádzali. Milan Hodža a Albert Pražák, ktorí s pozitivistickou svedomitosťou rozanalyzovali príslušné materiály, zhodne nás presviedčajú, že zavedenie slovenského spi-

---

[1] Jaroslav Vlček, *Dejiny literatúry slovenskej*, 1923, 254—255.

[2] *Nauka reči slovenskej*, 1846, 8.

[3] *Nauka reči slovenskej*, 7.

[4] *O vzniku a význame almanachu „Nitra" z roku 1844* v knihe *Literárne štúdie a portréty*, 1955, 55.

sovného jazyka bol utilitaristicko suchý krok politický,[5] nie romantický. Ak teda Ľ. Štúr myslel politicky pri zavádzaní spisovnej slovenčiny, prečo by nebol myslel politicky aj pri výbere strednej slovenčiny za spisovný jazyk?

Po takýchto úvahách sa nám nástojčivo stavia otázka, či výber strednej slovenčiny za spisovný jazyk nebol motivovaný spoločenskou nevyhnutnosťou. Inak povedané: Vybral Štúr strednú slovenčinu slobodnou voľbou alebo tu iba spoznal všeobecné slovenské vývinové tendencie a sám ich iba spresnil a formuloval?

Na túto otázku chceme tu odpovedať. Ale najprv vypočujeme v tejto veci svedectvo Ľudovíta Štúra. Ľudovít Štúr napodiv netvrdí len to, že stredná slovenčina sa vzala za spisovný jazyk preto, lebo Tatry sú kolískou Slovanstva a stredná slovenčina je najčistejšia a najkrajšia slovenčina. Hovorí aj o spoločenských príčinách, ktoré zavážili pri prevzatí strednej slovenčiny za spisovný jazyk, a nie je v tejto veci skúpy na slovo. Hovorí:

A čo že za reč vizdvihňeťe za spisovnú, ohlasovať sa budú hlasi proťivňíkou našich? Akú že inšú — ako Slovenskú, a to síce tú, ktorá je najpravďivejšja Slovenská, najzavaruvaňejšja, najčisťejšja, najplnohlasňejšja a pri tom najrozšíreňejšja! A takáto je reč tá, ktorá sa hovorí v Turci, v Orave, Liptove, Zvoleňe, Ťekove, Gemeri, Honťe, Novohraďe, horňej Trenčjanskej i Ňitránskej stolici a po celej dolňej zemi. Túto už sám Šafárik a za ňím všecci inší rozvažití a pilní bádačja za opravďivú reč Slovenskú uznávajú a to všetkím právom.[6]

I sami Slováci po Trenčíňe, Ňitre a v Prešporskej stolici Slovenčinu spomenutú za najverňejšú a najlepšú Slovenčinu uznávajú i kďe príležitosť majú, raďi ju pochiťja. A sama táto reč tak na inších odchodňe od ňej hovorjacich Slovákou puosobí, že Slováci Prešporskí, Ňitránski, Trenčjanski sa ju tak rečeno ňevedomki podučja a daktorje svoje od ňej odchodnje formi s jej formamí popremjeňajú.[7]

Nám je život náš v tomto ohlaďe najlepším vodcom a zákonom. Nárečja to, ktoruo je v životeňe najužívaňejšje a sa v ňom najlepšje zadržalo, ktoruo najvetšú silu v životeňe prezradzuje, vezmeme si za reč spisovnú a tak pomeríme náš čisto duchovní život so skutočním, tamtomu dávame pevní základ na tomto a vihíbňeme všetkým odporom.[8]

Toto nárečja, ktoruo sa nám samo od seba ponúka, mi teda s celou dušou objať a za pospolituo v našich spisoch vizdvihnúť máme, ono je v ktorom žije i srdce i duša Slováka.[9]

Reč táto je k písaňú v Slovenčiňe ňevihnutňe potrebná, ale je aj k tomu najpríhodňejšja ňje len preto, že má plnje, okrúhle, plnovíraznje a mnohovíznamnje formi, ale aj že je medzi Slovákmi najrozšíreňejšja.[10]

Krem toho Slovenčina, ktorú za spisovnú reč prijímame, je od všetkích Slovákou za najpravďivejšú reč Slovenskú uznaná i oblúbená, tak že sa dačo inakšje hovorjaci Slováci, keď príležitosť majú, velmi raďi tejto reči podučja i ju prijímajú.[11]

Štúrove „neromantické" dôvody môžeme teda rezumovať takto:

---

[5] „Štúr vôbec bol v prvom rade politik... Áno, slovenčina, tak, ako nám ju osnoval Štúr a stvrdil vývoj uhorských vecí roku 1859, bola „politicum", a to povedzme si doprosta, politicum hungaricum." Milan Hodža, *Československý rozkol,* 1920, 11. — „Slovenština byla tedy sosnována jako politicum a byla jím i později, po Štúrovi." Albert Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu,* 1922, 353.

[6] *Nárečja slovenskuo,* 78.

[7] *Nárečja slovenskuo,* 78.

[8] *Nárečja slovenskuo,* 78.

[9] *Nárečja slovenskuo,* 79.

[10] *Nauka reči slovenskej,* 9.

[11] *Nauka reči slovenskej,* 9.

Stredná slovenčina sa vzala, ba sama sa priam ponúka za spisovný jazyk preto, lebo

1. stredoslovenské nárečie je najrozšírenejšie a najpoužívanejšie zo všetkých slovenských nárečí;
2. stredoslovenské nárečie prejavuje najväčšiu životaschopnosť;
3. stredoslovenské nárečie sa šíri aj medzi príslušníkov iných nárečí (najmä západoslovenských).

Tieto dôvody si v ďalšom overíme.

II.

V jazykovedných prácach sa zhodne konštatuje, že vývin slovenských nárečí v oblasti hláskoslovnej a tvaroslovnej sa v podstate ukončil v XV. storočí.[12] Správnosť tohto názoru sa potvrdzuje čím ďalej tým bezpečnejšie. Dnes sa už pokladá za štandardnú príručkovú poučku.[13] Tento náhľad treba chápať v tom zmysle, že do XV. storočia sa v slovenčine vykonali všetky tie hláskoslovné a tvaroslovné zmeny, ktoré charakterizujú slovenčinu ako jazyk. Neznamená to, že od XVI. storočia sa už slovenčina nevyvíja, ale ide o to, že v XV. storočí sa zakončila diferenciácia slovenských nárečí a nastáva ich integrácia. Táto integrácia pozostávala v tom, že jednotlivé slová a tvary z istých nárečí rozširujú sa na oblasť iných nárečí. Ba rozširujú sa aj priamo hranice istých nárečí a nivelizuje sa starší pestrý nárečový stav. Je napr. zaujímavé, že v Novohrade a v Honte sú dva nárečové ostrovy, ktoré sú charakterizované zhodnými nárečovými zjavmi. Ide najmä o zmenu *ý* > *eị*, *y* > *e* (*dobreị, peịtaťi, meš, rebe* = spis. dobrý, pýtať, myš, ryby). Tieto ostrovy sú od seba oddelené oblasťou, ktorou vedie cesta zo Zvolenskej do Lučenca. V tejto oblasti tieto zmeny dnes nie sú. Je veľmi pravdepodobné, že tvary typu *peitaťi, rebe* boli kedysi aj v tejto oblasti, ale že sa na tejto ceste rozšírili sem zo Zvolenskej tvary typu *pítať, ribi,* a že pôvodne kompaktnú oblasť rozdelili na oblasti dve. Rovnako tak sa dá predpokladať, že tvary ako *suon, boza, kode, tode, trpó* (= spis. sen, baza, kedy, tedy, teraz) rozšírené teraz na malých oblastiach juhovýchodného stredného Slovenska, boli v stredoveku rozšírené na väčších kompaktných územiach, ale že boli vytlačené z používania inými slovami a tvarmi.

Ako ukazujú pramene a ako to vidíme aj dnes, uskutočňovali sa aj po XV. storočí viaceré hláskoslovné zmeny. Tak musíme predpokladať, že na strednom Slovensku zmena *ä* > *a* po pôvodne mäkkých spoluhláskach uskutočňuje sa vlastne až podnes. Tvary typu *duša* (< dušä) *uľica* (< uľicä), *ďaťeľina* (< ďäťeľina) šíria sa ešte aj dnes namiesto starších tvarov s *ä* do západného Liptova, dolnej Oravy a stredného Gemera. Rovnako treba predpokladať, že zmena *á* > *ia* sa šírila najmä od XVI. storočia a šíri sa na tom istom území ešte aj dnes. Ale

---

[12] Pokiaľ viem, tento termín určil a odôvodnil v modernom zmysle prvý Ľudovít Novák v nevydanej práci o dejinách slovenčiny. Dnes sa s ním pri periodizácii pracuje bežne. Porov. aspoň Vincent Blanár, *Dejiny jazyka a periodizácia dejín slovenčiny,* Jazykovedný sborník SAV V, 1951, 19.

[13] Vyskytuje sa v učebniciach pre vyššie typy škôl a v iných príručkách. Porov. aspoň *Učebnica slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy,* 1955, 258 (príslušnú časť spracoval J. Štolc); *Učebnica jazyka slovenského pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl,* 1954, 15 (tu sa kladie hranica do XIV. storočia; príslušnú časť spracoval E. Jóna).

tieto zmeny vlastne potvrdzujú tézu, že od XVI. storočia nastáva integrácia slovenských nárečí, pretože pri týchto zmenách nejde o zmeny, ktorými by sa zväčšovala rozdielnosť jednotlivých stredoslovenských nárečí. Naopak. Týmito zmenami sa odstraňujú staršie zjavy, ktorými sa okrajové stredoslovenské nárečia líšia od normálneho stredoslovenského nárečového typu.

Ak sa pozrieme na integráciu slovenských nárečí z celoslovenského hľadiska a odhliadneme od prípadov miestneho významu, neunikne nám zaujímavý fakt: Pre integráciu slovenských nárečí má stredná slovenčina prvoradý význam. Typické stredoslovenské nárečové zjavy sú rozšírené aj mimo hraníc stredoslovenského územia. Ukážeme to na niektorých zo zjavov, ktoré Václav Vážný[14] pokladá za typické pre stredoslovenské nárečia.

Niektoré slová s typickou stredoslovenskou zmenou *ort* > *rat, olt* > *lat* sú rozšírené aj na časti západného a východného Slovenska. Veľmi inštruktívne to ukazuje mapka Ľudovíta Nováka.[15] Tvar *rásocha (rasocha)* je rozšírený na celom západnom Slovensku a na východe v časti Spiša a v celom Gemeri; tvar *rażďia* (ide tu len o slabiku *ra-*) je rozšírený na celom západnom Slovensku okrem Záhoria a na východe v časti Spiša; tvar *rakita* je na západe rozšírený až po oblasť Nového Mesta, Piešťan a Myjavy; tvar *rásporok* je rozšírený v celom Gemeri.

Stredoslovenské tvary typu *ešťe* proti západoslovenskému a východoslovenskému *ešče, ešči(k)* sú na západe rozšírené až po Inovecké hory.[16] Rovnako tak je na západ rozšírený aj tvar inštr. sg. fem. *ženou* proti západoslov. *ženú (ženu)*.[17]

Stredoslovenské tvary nom. plur. typu *sinovia, rodičia* sú rozšírené v celej Trenčianskej stolici a inde.[18]

Stredoslovenské tvary gen. sing. typu *sluhu* sú rozšírené na celom západnom Slovensku okrem Záhoria.[19]

Stredoslovenské typy nom. sing. neutra adj. typu *dobruo (dobró)* siahajú na západe až po Inovecké hory.[20] Rovnako tak siaha až po Inovecké hory tvar 3. os. plur. *oňi sa (sä)*.[21]

Všetky tieto zjavy zasahujú v rozmanitom rozsahu aj do priľahlého Spiša.

Stredoslovenské dvojhlásky *ia, ie, uo* sú rozšírené v rozmanitom rozsahu najmä v severnej časti západného Slovenska. Dvojhlásky *ia, uo* sú rozšírené najmä v Trenčianskej a dvojhláska *ie* je aj v oblasti piešťanskej a nižšie, temer až k Trnave. Stredoslovenské tvary s *ď, ť* proti západoslovenským s *dz, c* (napr. *ďeťi* proti *dzeci*) sú rozšírené v južnej časti Trenčianskej. A tak by sme mohli pokračovať ďalej.

Na východnom Slovensku je situácia obdobná, hoci tu stredoslovenské zjavy nemajú takú expanzivitu ako na západnom Slovensku. Niektoré stredoslovenské zjavy prenikajú do Spiša, najmä do okrajového spišského nárečia lučivňanského.[22]

---

14 *Slovenská nářečí.* Československá vlastivěda III, Praha 1934, 261.

15 V štúdii: *Prípady rat-, lat- za praslov. ōrt-, ōlt- v slovenčine.* Sborník na počesť Jozefa Škultétyho, 1933, 576—606.

16 Pozri V. Vážný, *Slovenská nářečí,* 267.

17 Pozri V. Vážný, *c. d.* 268.

18 Pozri V. Vážný, *c. d.* 269.

19 Pozri V. Vážný, *c. d.* 269.

20 Pozri V. Vážný, *c. d.* mapka č. 27.

21 Pozri V. Vážný, *c. d.* 275.

22 Adolf Kellner, *Příspěvek k bližšímu poznání nářečí lučivňanského,* Bratislava VI, 1931, 467—489.

Tento stručný a nijako nie vyčerpávajúci výpočet slov, tvarov a zmien, ktoré zo stredoslovenského územia prenikli na územie západného i východného Slovenska, preukazne svedčí, že stredoslovenské nárečia javili v minulosti expanzivitu na západ i východ. Tieto zrejmé fakty nám umožňujú pustiť sa na pole hypotéz, domnievať sa, že stredoslovenské nárečia ovplyvňovali v minulosti aj stavbu západoslovenských a východoslovenských nárečí.

Ľudovít Novák vyslovil hypotézu[23] — a fonologická analýza slovenských nárečí z historického hľadiska to čoraz bezpečnejšie potvrdzuje, že po zániku a vokalizácii jerov severozápadná (nitrianska) stredná slovenčina mala inú fonologickú štruktúru ako ostatné slovenské nárečia (západoslovenské, juhostredoslovenské (hontsko-novohradské) a východoslovenské). V stručnosti povedané ide o to, že severná stredná slovenčina mala vokalickú mäkkostnú koreláciu (v systéme boli proti sebe mäkké vokály proti tvrdým), kým ostatné slovenské nárečia mali konsonantickú mäkkostnú koreláciu (v systéme stáli proti sebe tvrdé konsonanty proti mäkkým). Zánik konsonantickej mäkkostnej korelácie v hontsko-novohradskej strednej slovenčine a v západnej slovenčine a vývin týchto nárečí na dnešný stav, rovnako tak obmedzenie konsonantickej mäkkostnej korelácie vo východnej slovenčine môžeme si najprirodzenejšie vysvetliť ako dôsledok vplyvu stredoslovenských nárečí. Najvýraznejšie sa to ukazuje na vývine mäkkého *ŕ*. Severozápadná stredná slovenčina nemala mäkké *ŕ* ako samostatnú fonému od čias zániku a vokalizácie jerov. Južná stredná slovenčina mäkké *ŕ* mala, ako dokazujú prehlásky *o* > *e*, *u* > *i* po bývalých mäkkých spoluhláskach, a teda aj po *ŕ* (ide o prípady *kolárevi, lechtárevi, s koláren,* podobne ako *oráčevi, s oráčen, bricho*).[24] Aj východná slovenčina mala nepochybne mäkké *ŕ*, pretože doteraz sa zachovalo na jej východnom okraji.[25] O prítomnosti mäkkého *ŕ* v starých západoslovenských nárečiach nemožno pochybovať. Mäkké *ŕ* vo všetkých týchto slovenských nárečiach splynulo pod vplyvom stredoslovenských nárečí (čiastočne možno aj pod maďarským vplyvom) už veľmi dávno s tvrdým *r*. V slovenčine ako v jedinom západoslovanskom jazyku sa z hlásky *ŕ* nevyvinulo *ř*, hoci tu bol pre západoslovenské nárečia model český a pre východoslovenské nárečia model poľský. Vývin mäkkého *ŕ* v slovenčine ukazuje, že viacej ako modely susedných slovanských jazykov pôsobila na západoslovenské i východoslovenské nárečia integrujúca sila stredoslovenských nárečí. Na integrujúcu silu stredoslovenských nárečí možno pri zmene *ŕ* > *r* počítať skôr ako na vplyv maďarčiny a nemčiny aj preto, lebo česká a poľská zmena *ŕ* > *ř* (v poľštine ďalej *ř* > *ž, š*) sa niekedy — a nie bezzákladne — vysvetľuje ako imitácia znemčenej výslovnosti staročeského *ŕ*.[26] Hláska *ŕ* v slovenčine (aspoň v západnej a južnej strednej) zanikla už pred XV. storočím, pretože početné doklady z listinného materiálu svedčia, že Slováci, používajúci češtinu už v XV. storočí, nevedeli správne používať hlásku *ř*, ktorá bola dedičom staršieho *ŕ*. Z toho teda vychodí — a to by sa dalo dokazovať po-

---

[23] Populárnou formou to publikoval v diele *Jazykovedné glosy k československej otázke,* 1935, 73 n.

[24] Pozri Eugen Jóna, *Príspevok k otázke takzv. bohemizmov v nárečiach Novohradu a Gemera,* SMS XIV, 1936, 138; Ján Garaj, *Ešte raz o autochtonnosti niektorých jazykových zjavov hornoipeľských,* SMS XVI—XVII, 1938—39, 153.

[25] Pozri aspoň Jozef Liška, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí,* 1944, 47—49.

[26] Ľudovít Novák, *Neznáme nemecké vplyvy na západoslovanský, východoslovanský a maďarský konsonantizmus,* Linguistica Slovaca I—II, 1939—1940, 111—112.

drobnejšou analýzou vývinu systému jednotlivých slovenských nárečí — že vplyv stredoslovenského nárečového systému na nárečový systém západoslovenský a východoslovenský počal sa ešte pred XV. storočím, teda pred termínom, v ktorom sa dokončili základné hláskoslovné a tvaroslovné zmeny v slovenských nárečiach.

Expanzivita stredoslovenských nárečí do západoslovenskej oblasti a na východe do gemerskej oblasti nám dokonca pôsobí ťažkosti pri hľadaní starých stredovekých hraníc strednej a západnej slovenčiny a v Gemeri strednej i východnej slovenčiny. Ján Stanislav dokonca nachádza doklady, ktoré sa mu zdajú svedčiť, že stará stredná slovenčina siahala v stredoveku až po Malé Karpaty.[27] Mne sa nateraz zdá pravdepodobnejším, že stredná slovenčina nitrianska siahala v minulosti po Váh. Početné stredoslovenské zjavy medzi Váhom a Malými Karpatmi by som skôr vysvetľoval jednak starými i novšími kolonizáciami zo stredoslovenskej oblasti, jednak novším prenikaním stredoslovenských zjavov na územie západného Slovenska.

Prenikavá infiltrácia stredoslovenských prvkov do trenčianskej oblasti nám dnes pôsobí ťažkosti pri určení hraníc západoslovenských a stredoslovenských nárečí v okrese bánovskom. Hoci tu pôvodom ide zrejme o západoslovenské nárečie, dnešný charakter tohto nárečia je skôr stredoslovenský.

Podobné ťažkosti sú s hranicami stredoslovenských a východoslovenských nárečí v Gemeri. Izoglosy, deliace stredoslovenské a východoslovenské nárečia, nevytvárajú v Gemeri pevné zväzky, ale každý zjav má svoje vlastné rozšírenie. Za staré stredoslovenské nárečie možno bezpečne pokladať len západnú časť Gemera. Ale mnohé stredoslovenské izoglosy dosahujú až východnú časť Gemera.[28]

Kvôli pravde treba uviesť, že aj niektoré západoslovenské a východoslovenské zjavy sa šírili na územie stredného Slovenska. Napr. na starom stredoslovenskom území nitrianskom sú niektoré západoslovenské zjavy (najdôležitejšie sú vari zmena *ie* > *í* a zdvojené spoluhlásky). Rovnako tak turčianske tvary typu *dobrého, dobrému* poukazujú skôr na západné ako na stredné Slovensko. Aj v Gemeri (a to aj v západnom Gemeri) sú niektoré východoslovenské zjavy.[29] Ale tieto zjavy sú jednak oveľa menej početné a dôležité, jednak sa šírili ponajviac kolonizáciou (kolonizácia nitrianskej oblasti po maďarskom vpáde zo západného Slovenska a neskoršie z Moravy, východoslovenskí kolonisti v Gemeri). Nejde tu teda poväčšine o expanzivitu samého nárečia, ale o príliv príslušného etnika.

Podľa všetkých uvedených faktov túto kapitolu možno zakončiť konštatovaním, že stredná slovenčina od najstarších čias prejavovala expanziu svojich zjavov do západoslovenskej i východoslovenskej nárečovej oblasti. Vplývala na tieto nárečia nielen v jednotlivostiach, ale ovplyvnila aj ich vývin v tom zmysle, že tieto tri nárečové skupiny sa vo svojom vývine už oddávna zbližovali, a to podľa stredoslovenských nárečí.

Uvedenú tézu by bolo možné doložiť oveľa podrobnejším výpočtom jednotlivých zjavov ako aj rozborom vývinovej línie jednotlivých nárečí. Ale pre potreby našej témy sú uvedené dôkazy, ako sa mi zdá, úplne dostačujúce.

---

[27] Ostatný raz v práci *Slovenská historická gramatika I*, 1955, 28—29. Vysokoškolské učebné texty.

[28] Pozri Štefan Tóbik, *Prechodná jazyková oblasť stredoslovensko-východoslovenská*. SMS XV, 1937, 104—130.

[29] Pozri Š. Tóbik, c. d.

III.

Šírenie stredoslovenských nárečí na západ i východ nebolo podmienené mechanickými príčinami, ktoré pri šírení jazykových zmien uvádza klasická lingvistická geografia. Mám tu na mysli najmä tzv. vlnovú teóriu, podľa ktorej sa jazykové zmeny šíria zo svojho ohniska na všetky strany, pokiaľ nenarazia na nejakú prírodnú alebo umelú prekážku. Prírodných prekážok je dosť. Veď je známe, že slovenské územie je pohoriami členené najmä v smere severojužnom. Aj umelých prekážok bolo dosť. Veď je známe, že obdobie, v ktorom sa stredná slovenčina šírila mimo svojich hraníc, bolo obdobím feudálnej roztrieštenosti a jestvovania malých administratívnych a hospodárskych celkov. Preto šírenie strednej slovenčiny nemohlo byť podložené iba mechanickým šírením jazykových izoglos. Museli tu byť iné príčiny.

Všimnime si preto, či sa stredná slovenčina neuplatňovala aj v písaných pamiatkach západoslovenskej alebo východoslovenskej proveniencie. A tu vidíme, že je to skutočne tak.

Napr. v známej východoslovenskej kázňovej modlitbe z r. 1480 nachádza Ján Stanislav zrejmé stredoslovenské prvky.[30] Stanislav sa síce domnieva, že tieto prvky sem vnikli tak, že pôvodca pochádzal zo stredoslovenskej oblasti alebo zo stredoslovensko-východoslovenského rozhrania, ale vzhľadom na celkový východoslovenský ráz kázne skôr možno predpokladať, že išlo o rodáka z východného Slovenska a že stredoslovenské prvky sa sem dostali ako prvky nadnárečové (pochopiteľné u kňaza ostrihomskej diecézy). Tento názor by potvrdzovala aj okolnosť, že v textoch levočských prísah zo XVI.—XIX. storočia sa vyskytujú početné stredoslovakizmy.[31] Početné stredoslovakizmy nachádzame aj v iných východoslovenských pamiatkach. Napr. v liste Jána Batyza, správcu biskupskej kúrie v Spiš. Kapitule z roku 1542,[32] je toľko stredoslovakizmov, že sa J. Stanislav domnieva, že Ján Batyz bol zo stredného Slovenska.[33] Ale ďalší text, tiež z východného Slovenska,[34] ktorý písali rodáci z východného Slovenska, žoldnieri mesta Levoče, r. 1595, obsahuje tiež stredoslovakizmy. Že tieto doklady nie sú náhodné, o tom najlepšie svedčia tzv. listy poddaných z východného Slovenska. Sú to listy, v ktorých sa poddaní ponosujú na krivdy, ktoré trpia od svojich zemepánov a žiadajú ochranu u vyšších inštancií. Tieto listy nepísali spravidla sami poddaní (lebo písať nevedeli); písali ich ľudia znalí písma z ich najbližšieho prostredia a písali ich podľa diktátu žiadateľov.[35] Odráža sa v nich teda jednak miestne nárečie, jednak jazyková kultúra pisára (miestneho rechtora, kňaza, študenta, notára). Je pozoruhodné, že v písomnostiach tohto druhu z východného Slovenska objavujú sa veľmi početné stredoslovenské hláskoslovné, tvaroslovné, ba i slovníkové zvláštnosti. Tak je to v liste z Polomy (Šariš) z polovice XVII. stor. (č.

---

[30] Ján Stanislav, *Modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly,* Jazykovedný sborník SAV IV, 1950, 146.

[31] Porov. Jozef Štolc, *Jazyk levočských slovenských prísah zo XVI.—XIX. storočia,* Jazykovedný sborník SAV V, 1951, 199, 200, 201, 208, 211, 212, 215, 216.

[32] List uverejnil Ján Stanislav, *Po stopách predkov,* 1948, 130—131.

[33] Ján Stanislav, *Modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly,* Jazykovedný sborník SAV IV, 1950, 147.

[34] *Po stopách predkov,* 131—132.

[35] Pavol Horváth, *Listy poddaných,* 1955, 8.

18),[36] v liste zo Zborova (Šariš) z r. 1690 (č. 48), v liste z Ňaršian (Šariš) z konca XVII. stor. (č. 52), v liste z Janovíka (Šariš) z počiatku XVIII. stor. (č. 56), v liste z Nižného Slavkova (Šariš) z r. 1772 (č. 102), v liste z Veľkého Slivníka (Šariš) z r. 1773 (č. 106), v liste z Ňaršian (Šariš) z r. 1773 (č. 107), v liste z Orkucian (Šariš) z r. 1773 (č. 108), v liste z Veľkého Šariša z r. 1773 (č. 112), v liste zo Širokého (Šariš) z r. 1774 (č. 114), v liste z Hranovnice (Spiš) z r. 1776, v liste z Abovskej stolice asi z r. 1783 (č. 150), v liste z Dubovice (Šariš) z r. 1785 (č. 157), v liste z Harkaja (Šariš) z r. 1785 (č. 158), v liste z Bertotoviec (Šariš) z r. 1785 (č. 159), v liste z Hrabkova (Šariš) z r. 1786 (č. 162), v liste zo Sedikartu (Šariš) z r. 1786 (č. 165), v liste z Ašgutu (Šariš) z r. 1786 (č. 166), v liste z Veľbach (Spiš) z r. 1790 (č. 173), v liste zo Zborova (Šariš) z r. 1799 (č. 187).

Prezrel som v uvedenej knihe všetky východoslovenské listy až do r. 1800. V prevažnej väčšine z nich sa nachádza vždy väčší alebo menší počet stredoslovakizmov. Iba v menšom počte týchto listov (ide o deväť listov) som nenašiel nápadnejší stredoslovakizmus. Sú to listy z konca XVIII. storočia. Aj Péter Király nachádza v literatúre, tlačenej východoslovenským nárečím, jednotlivé zrejmé stredoslovakizmy hláskoslovné, tvaroslovné i slovníkové.[37]

Venovali sme úmyselne zvýšenú — hoci len zbežnú a nesústavnú — pozornosť starším zápisom z východného Slovenska. Je totiž zbytočné rozoberať doklady zo stredného Slovenska, pretože v tých je stredoslovakizmov pochopiteľne veľa. Rovnako tak je ťažké rozoznať, čo je skutočným stredoslovakizmom a čo odrazom miestneho nárečia v západoslovenských zápisoch. V predchádzajúcej kapitole sme si totiž ukázali, že mnohé stredoslovenské nárečové zjavy prenikli už dávnejšie aj na územie západného Slovenska. Okrem toho hospodársky, kultúrny a politický styk stredného a západného Slovenska bol vždy živší ako Slovenska stredného a východného. Preto doklady z východného Slovenska — hoci menej početné — sú pre našu tézu o expanzivite strednej slovenčiny podstatne preukaznejšie ako množstvo dokladov zo západného Slovenska.

Túto kapitolu môžeme zakončiť konštatovaním, že stredná slovenčina ovplyvnila nielen nárečia západoslovenské (v značnej miere) i východoslovenské (v menšej miere), ale že stredoslovakizmy prenikali aj do miestnych zápisov na západnom i východnom Slovensku.

IV.

Všimnime si teraz, či stredná slovenčina neprenikala svojimi prvkami alebo celkovou svojou stavbou aj do prejavov v kultúrnych štýloch.

Pri skúmaní dejín spisovného jazyka na Slovensku sa doteraz venovala pozornosť najmä dvom oblastiam. Prvá z týchto oblastí bola náboženská. Skúmali sa z jazykového stanoviska diela z oblasti náboženskej a zisťoval sa ich pomer k slovenčine. Výsledky doterajšieho bádania by sme mohli zhrnúť stručne takto: U slovenských evanjelikov bola od konca XVII. storočia silnejúca tendencia zachovávať spisovnú českú normu, u slovenských katolíkov sa zasa od XVII. storočia prejavovala tendencia odchyľovať sa od českej spisovnej normy. Príčina,

---

[36] Čísla listov uvádzame podľa vydania: Pavol Horváth, *Listy poddaných,* 1955.

[37] Péter Király, *A Keletszlovák nyelvjárás nyomtatot emlékei,* Budapest 1953. Porov. podľa indexu na str. 289.

pre ktorú sa venovala pozornosť náboženskej literatúre, spočívala v tom, že v tejto oblasti sa pohybovala hlavne tzv. „vysoká" literatúra tlačená. A v staršej literárnej histórii sa pozornosť pre dejiny literatúry obmedzovala temer výlučne na túto tzv. „vysokú" literatúru tlačenú. Je potom samozrejmé, že stav spisovného jazyka a jeho kultúra sa skúmala najmä v tejto „vysokej" literárnej oblasti a u jej predstaviteľov.

Druhá oblasť, ktorej sa najmä v ostatnom čase venuje zvýšená pozornosť, je oblasť praktických písomností administratívnoprávnych. Príčina tkvie zasa v tom, že svojou zreteľne slovakizujúcou tendenciou sa tieto praktické administratívnoprávne písomnosti stali vďačným (hoci nie dávnym) materiálom pre historické skúmanie jazykové.

Ale ani jazykové skúmanie „vysokej" literatúry, ani skúmanie praktických písomností nepostačuje na získanie plného plastického obrazu pre stav slovenskej jazykovej kultúry v XVII. a XVIII. storočí. „Vysoká" literatúra nám ukáže iba to, aká spisovná norma sa vyžadovala a pripúšťala (resp. nám ukáže jazykovú normu tlačiara-remeselníka), pri praktických písomnostiach zasa často nevieme, nakoľko podoba konkrétneho jazykového prejavu, ktorý máme pred sebou, vyplynula z pisateľovho úmyslu, nejako spoločensky podmieneného, a nakoľko je len výsledkom individuálnej gramotnosti a stupňa znalosti českého spisovného jazyka.

Treba preto pozornosť skúmateľov dejín spisovného jazyka obrátiť ešte na jednu oblasť. Je to oblasť vlastnej tvorivosti jazykovo-umeleckej u širokých más slovenských vzdelancov v XVI.—XVIII. storočí. Ide o svetskú poéziu XVI., a najmä XVII. a XVIII. storočia. Je to poézia umelá, zľudovená a ľudová. Jej nositeľmi, konzumentmi i tvorcami boli vzdelanecké, meštianske, zemianske, ba i magnátske kruhy uhorskej spoločnosti na Slovensku. Prečo je výskum tejto tvorby dôležitý pre dejiny spisovného jazyka? Je tu viacej príčin.

1. Táto tvorba nebola podnietená vrchnosťami cirkevnými alebo svetskými, ani nebola vyvolaná dôvodmi ideologickými. Nevznikala ani z praktických potrieb. Bola vyvolaná iba potrebami kultúrneho spoločenského styku. Nech už máme akékoľvek estetické výhrady ku kvalite tejto tvorby, bola to tvorba umelecká. Nepodliehala meravej cenzúre ani z hľadiska obsahového, ani z hľadiska formálneho. Nebola to v plnom zmysle „vysoká literatúra", hoci jej tvorcami a nositeľmi boli privilegované vrstvy spoločnosti. Nepodliehala ani nijakej oficiálnej cenzúre jazykovej. Jedinou jej cenzúrou bol estetický kánon a jazyková norma samej spoločnosti, ktorá túto tvorbu pestovala.

2. Z jazykového stanoviska je táto tvorba dôležitá preto, lebo nepriamo odráža stanovisko svojich tvorcov a konzumentov k podobe spisovného jazyka. Okrem toho bezprostredne odráža aj stav jazykovej kultúry svojich tvorcov a konzumentov.

3. Zo spoločenského stanoviska je táto tvorba dôležitá preto, lebo jej tvorcovia a konzumenti boli — to sa azda dá tvrdiť — tou grupou, z ktorej vypučal moderný slovenský nacionalizmus XIX. storočia. Boli to vzdelanecké vrstvy, rechtori, kňazi, študenti, úradníci, ďalej to bolo meštianstvo, zemianstvo, ba aj vysoká šľachta. Bola to teda skupina, ktorá bola konzumentom celej vtedajšej kultúrnej tvorby.

Ak teda môžeme pre XVII. a XVIII. storočie hovoriť o nejakej kompaktnej skupine, ktorá mala svoju, relatívne ustálenú podobu spisovného jazyka, používaného v kultúrnej oblasti, bola to teda táto skupina.

Aký bol jazyk umelej poézie XVII. a XVIII. storočia?

Materiálu pre výskum je veľké množstvo. Veľa z neho uverejnil Ján Kollár v Národných spievankách. Sú uložené najmä medzi piesňami historickými, remeselníckymi, vojenskými, študentskými, meštianskymi, panskými, žartovnými, kňazskými atď. Okrem toho má archív Matice slovenskej a Slovenského národného múzea veľké množstvo menších zbierok tohto druhu. Veľká ťažkosť pri výskume tohto materiálu je v tom, že je poväčšine anonymný, presne nedatovateľný a ťažko sa určuje jeho proveniencia. Najväčšia ťažkosť je, pravda, v tom, že s týmto materiálom sa doteraz málo, veľmi málo pracovalo. Pokladal sa za menejcenný. Preto mnohými ťažkosťami pri hodnotení nie je vinný materiál, ale naša nevedomosť.

A jednako hovorí tento materiál dosť aj pri zbežnej prehliadke. Predovšetkým vidieť, že veľká časť tejto poézie je napísaná jazykom, ktorý sa utvoril od XVII. storočia v západoslovenskom okruhu, ale bol známy a používaný aj na strednom, ba aj na východnom Slovensku. Je to čeština, poslovenčená tak, že ťažko už v nej hľadať a nachádzať zreteľnú českú osnovu. Je pravda, že do textov napísaných týmto jazykom sa už oddávna tlačili aj stredoslovenské prvky. Tlačili sa zo západoslovenských nárečí, kam prenikli zo stredného Slovenska a tlačili sa aj prostredníctvom tvorcov tejto poézie. Preto podrobnejší výskum tohto materiálu ukáže, že západoslovenské nárečie nebolo jediné, podľa ktorého sa formovala kultúrna západoslovenčina XVII. a XVIII. storočia.

Ale pozoruhodnejší ako táto okolnosť je fakt, že mnohé kusy tejto poézie boli utvorené priamo v stredoslovenskom nárečí. Dokladov na to je veľmi mnoho, takže ťažko tu vypočítavať nejaký konkrétny materiál. Stačí si len zbežne prelistovať materiál umelých piesní v Kollárových Národných spievankách, aby sme bezpečne videli, že stredná slovenčina mala koncom XVIII. a na začiatku XIX. storočia domovské právo ako jazyk veľkej časti tejto poézie. Túto okolnosť si nedávno všimol aj Karel Horálek. Píše: „Mohlo by se zdát, že o kulturní středoslovenštině z doby předštúrovské nic určitého nevíme a že tu jde jen o náš dohad. Ve skutečnosti je tento jazyk dosvědčen celkem dobře, a to v ústní slovesnosti, zvláště v některých typech národních písní sbírky Šafaříkovy a Kollárovy. Není tu sice úplně jednotný v hláskosloví a tvarosloví (a je možné, že po této stránce vlastní ústní podání bylo ještě pestřejší a že tu do jisté míry sjednocovali již zapisovatelé a vydavatelé), zato je však značně jednotný v syntaxi a v slovníku. A to je jistě pro celkový charakter tohoto jazyka nejdůležitější. Dalším důležitým pramenem pro poznání kulturní středoslovenštiny bude studium starých lidových tisků slovenských (kramářské literatury). Ty jsou na Slovensku jen zčásti odnoží lidové literatury české a mají svou svéráznou vrstvu slovenskou."[38]

Horálek tu píše o „národných piesňach". Treba zdôrazniť, že ide o piesne umelé, nie ľudové. No z druhej strany je nesporná súvislosť medzi touto umelou poéziou a poéziou ľudovou. Ak odhliadneme od veľmi pravdepodobných hypotéz o staršom vzájomnom ovplyvňovaní ľudovej a umelej piesne, môžeme jednako na základe zachovaných dokumentov pevne uzatvárať na prenikanie slovenských ľudových tancov — i s príslušnými piesňami a textami piesní — do šľachtickej spoločnosti

[38] Karel Horálek, *K problematice dějin spisovného jazyka,* Studie a práce linguistické I, 1954, 371—372. S pojmom kultúrnej stredoslovenčiny pracuje K. Horálek ako s dokázaným faktom vo svojej vysokoškolskej učebnici *Úvod do studia slovanských jazyků,* 1955, 332.

v XVII. storočí.[39] Z druhej strany treba rátať so starým prenikaním umelej poézie do ľudu a so zľudovením aspoň niektorých skladieb. Štefan Krčmery sa napr. domnieva o baladách O Kataríne a o Šudy Kataríne a Šudy Tomášikovi, že „hoci cítiť na nich ruku učenú, pokladať ich musíme za tvorbu prostonárodnú."[40] A veru sa zdá, že ide pôvodne o tvorbu umelú, ale preniknuvšiu medzi ľud a vyhladenú obsahovo, kompozične i formálne prácou mnohých ľudových generácií. Na vzájomné ovplyvňovanie ľudovej a umelej tvorby je mnoho dokladov z XVIII. a XIX. storočia. Ale tento materiál ešte len čaká na dôkladné spracovanie. V tejto súvislosti treba vysloviť pochybnosti o tvrdení (nejasne formulovanom), že „prvú vrstvu znárodnených piesní tvoria ľudové piesne západoslovenského kultúrneho okruhu".[41] Početný materiál ukazuje naopak celkom zreteľne, že prevažujúci vplyv už v XVIII. storočí pevne nadobúda stredoslovenská pieseň.

Keď hovoríme o používaní strednej slovenčiny v umelej poézii XVIII. storočia, nijako tým nechceme obchádzať fakt, že sa vyskytujú texty celkom zrejme západoslovenského i východoslovenského nárečového rázu. Ale zasa z druhej strany sa ukazuje celkom zreteľne, že východná slovenčina sa uplatňuje vo veľmi nepatrnom počte prípadov (ak môžeme súdiť podľa zbierky Kollárovej; ale zdá sa, že ani podrobnejší prieskum rukopisného materiálu tu nedonesie korektúry podstatnejšieho rázu). Používanie západnej slovenčiny nemá zasa progresívny charakter. Pre vývin je práve dôležité, že používanie strednej slovenčiny v tejto oblasti sa postupom času zväčšuje. Ukazujú to najlepšie tzv. falzá Kollárovej zbierky.

V.

Svojho času venovali veľkú pozornosť niektorým kusom Kollárových Národných spievaniek Václav Chaloupecký[42] a Stanislav Souček.[43] Najprv skúmali pravosť piesne pražských vyhnancov na Slovensko (vraj z r. 1631) a zistili, že ide o falzum z rokov 1818—1832. Potom si všimli (najmä St. Souček) aj iné texty, zaradené medzi piesňami „historicky a mytologicky památnými". I keď Součkove a Chaloupeckého závery nemožno prijať ako celok, treba im pričítať za zásluhu, že poukázali na recentný umelý pôvod mnohých textov, ktoré v Kollárových Národných spievankách figurujú ako starobylé ľudové skladby. Vec si treba vykladať tak, že Kollárovi prispievatelia v snahe dodať Kollárovi vzácne texty, pozoruhodné z hľadiska historického alebo mytologického, upravili do veršov rozmanité prozaické ľudové podania a dodali ich Kollárovi ako pôvodné ľudové skladby. Podľa nášho názoru ide najmä o skladby s incipitmi: Neďaleko od Trenčína (Parom a Ratka — I, 5), Za oných časov (Parom a žeřavé železo — I, 5), Tam okolo Strečna (Vily — I, 8), V daždi, v pľušti na ulici (Zmok. Škrata — I, 9), Deti, ľaľa, deti (Černokňažník — I, 13), Od Blatnice k Čerňakovu (Tátoš bez gemby — I, 15), Tudom, chlapci, tudom (Kumani — I, 30; ide o ostatné dve

[39] Pozri Jozef Kresánek, *Slovenská ľudová pieseň so stanoviska ľudového,* Bratislava 1951, 52 n.

[40] Štefan Krčmery, *Slovenská poézia XVI. stoletia,* SMS X, 1932, 16.

[41] Pozri *Dejiny Slovenska* (Tézy). Príloha Historického časopisu III, 1955, 83.

[42] Prúdy IX, 1925; Sborník FFUK I, 1922.

[43] *Domnělá píseň pražských vyhnanců na Slovensko a její slovenské příbuzenstvo.* Brno 1923.

štvorveršia), Počkajme, šuhajci (Sobieski a Turek — I, 34,[44]), Lietali, lietali dva orli nad nami (Písně Rákóciho pluků — I, 40), Boli chlapci, boli, ale sa minuli (I, 40; okrem prvých troch dvojverší), Erdőhegyské pustatiny (Arad — I, 42), Stála bitka, stála (Bitva za Štěpána krála — II, 403).

Tieto skladby sa líšia spôsobom spracovania: jedny sú spracované podľa vzorov ľudovej piesne, iné preberajú z ľudových piesní časť a doplňujú ich pritvorenými historickými reminiscenciami. Ale v jednom sa všetky tieto texty zhodujú: všetky sú zapísané strednou slovenčinou. U ich skladateľov (iste nevyšli všetky z jednej ruky) panovalo teda pred rokom 1834 (pred rokom vydania I. dielu Národných spievaniek) presvedčenie, že stredná slovenčina je tá „pravá" — mohli by sme už povedať národná podoba slovenského jazyka. Preto keď chceli podať „typický ľudový" text, použili na to strednú slovenčinu.

Ale v Národných spievankách sa stredná slovenčina neuplatňovala len pri umelých textoch. Uplatňovala sa aj v zápisoch ľudových piesní najmä zo západného Slovenska. Ak si všimneme niektoré ľudové piesne, pri ktorých sa udáva západoslovenský pôvod, vidíme, že sa priam hemžia stredoslovakizmami. Ťažko dnes zistiť, kto, či Ján Kollár, či jeho prispievatelia, tieto texty zrejme „slovakizoval", t. j. uvádzal do nich stredoslovenské nárečové prvky.

Mohli by sme pokračovať ďalej. Mohli by sme prinášať nové doklady o používaní strednej slovenčiny v kultúrnych štýloch pred Štúrom alebo by sme doterajšie doklady mohli doplniť starostlivo analyzovaným materiálom. Ale to je už vec podrobnejšieho výskumu. Zdá sa nám, že v tomto stručnom prehľade sa nám podarilo zásadne ukázať, že už od najstarších čias sa stredná slovenčina šírila cez svoje hranice jednak rozsahom, jednak významom. Z územného nárečia stávalo sa najmä v priebehu XVIII. storočia celkom zrejme kultúrne nárečie. Karel Horálek právom hovorí o „kultúrnej stredoslovenčine" pred Štúrom. Jestvovanie kultúrnej stredoslovenčiny pred Štúrom unikalo pozornosti starších bádateľov preto, lebo sa domnievali, že celá slovenská kultúrna tvorba je reprezentovaná niekoľkými menami vzdelancov, ktorí si dávali svoje práce tlačiť a ktorí z povýšenosti, typickej pre feudalizmus, žili vo vzdelaneckej izolácii, neopretej o skutočný, plný slovenský život. Neopierali sa o to, čo v slovenskej spoločnosti žilo a mohutnelo. Prví sa pokúsili prelomiť túto izoláciu bernolákovci. Stroskotali, pretože sa opreli o kultúrnu západoslovenčinu, ktorá vtedy už zanikala. Túto izoláciu prelomili potom štúrovci. Až tí pochopili vývinovú líniu kultúrneho jazyka Slovákov. Že ich analýza bola správna, to ukázal celý ďalší vývin. Možno bezpečne predpokladať, že keby štúrovci neboli zaviedli strednú slovenčinu, bol by zo slovenskej spoločnosti vystúpil iný, kto by to bol spravil. Ukazuje na to vývin pred Štúrom i vývin po Štúrovi. Tento krok bol dejinne nevyhnutný.

Po tejto analýze môžeme plne pochopiť Štúrove slová:

„Toto nárečja, *ktoruo sa nám samo od seba ponúka,* mi teda s celou dušou objať a za pospolituo v našich spisoch vyzdvihnúť máme, ono je v ktorom žije i srdce i duša Slováka."[45]

---

[44] O ľudovosti tohto textu pochyboval už sám J. Kollár, *Národnie spievanky* I, 437.

[45] *Nárečja slovenskuo,* 79.

VI.

Ak teda zavedenie strednej slovenčiny bol dejinne nevyhnutný krok, ktorý sa pripravoval spoločnou prácou dlhého radu slovenských generácií, a ak sa spisovná slovenčina formovala už dávno pred Štúrom v podobe „kultúrnej stredoslovenčiny", vyplýva z toho niekoľko záverov:

Po prvé. Je nesprávne tvrdenie, že obdobie v polovici XIX. storočia bolo akýmsi obdobím na rázcestí, v ktorom bolo možných viacej východísk. Náchylnosť k takémuto chápaniu má J. Bělič: „... za poměrů, které byly na Slovensku kolem poloviny minulého století a ještě později, mohla se za jistých okolností stát vítězem také spisovná čeština."[46]

Skutočnosť je tá, že tu „v pomeroch, ktoré na Slovensku boli", bolo možné len jedno východisko. Pomer medzi Štúrom a Kollárom a medzi slovenčinou a češtinou, to nebol pomer medzi víťazom a porazeným, ako to predstavuje Bělič. Ľ. Štúr zaviedol strednú slovenčinu ako spisovný jazyk, pretože pochopil vývin, J. Kollár obhajoval udržanie spisovnej češtiny, pretože nepochopil vývin. Toto bol ich vzájomný pomer.

Po druhé. Ak sa stredná slovenčina už dávnejšie rozširovala mimo svojho územia a vstupovala do kultúrnych štýlov nadnárečových, muselo to mať svoje spoločenské príčiny. Príčiny neboli v tom, že stredná slovenčina bola krajšia, čistejšia, plnozvučnejšia atď. než iné slovenské nárečia. Tieto hodnotenia vznikli iba druhotne vtedy, keď sa už stredná slovenčina začínala používať v kultúrnych nadnárečových funkciách a získala tak väčšiu spoločenskú hodnotu než iné nárečia. Ktoré to však boli príčiny, to sa bude môcť určiť iba špeciálnejším historickým bádaním. Ako materiál ukazuje, kultúrna stredoslovenčina sa uplatňovala najmä medzi inteligenciou a v stredných vrstvách (mešťania, zemania). Historické bádanie bude teda musieť uprieť dôslednejšie svoju pozornosť na vývin týchto vrstiev a na ich vzájomný pomer podľa nárečového rozmiestenia. Treba ľutovať, že v tézach k dejinám Slovenska sa vývinu tejto vrstvy venovala pomerne malá pozornosť, hoci táto vrstva bola jadrom, okolo ktorého sa formovala slovenská národnosť a neskoršie národ.

Po tretie. Existenciu kultúrnej stredoslovenčiny (a popri nej kultúrnej západoslovenčiny a východoslovenčiny) do istej miery ovplyvní naše chápanie vývinu spisovného jazyka u Slovákov. K písanému spisovnému jazyku (k češtine u evanjelikov a kultúrnej západoslovenčine u katolíkov) tu pristupuje nový faktor, ktorý veľmi dlho rastie živelne, bez teoretickej kodifikácie a bez uznania zo strany „vysokej literatúry". Vzájomné vzťahy písaného spisovného jazyka a anonymného kultúrneho jazyka stredných vrstiev bude treba pozorne vyskúmať.

Ukazuje sa nám teda, že štúrovské jubileum nám dáva nielen príležitosť zhrnúť naše doterajšie vedomosti, ale aj hľadať a objavovať nové problémy súvisiace s formovaním nášho národa.

---

[46] *Poměr mezi češtinou a slovenštinou,* Slovo a slovesnost XIV, 1953, 41.

PRAMENE ŠTÚROVEJ JAZYKOVEJ A PRAVOPISNEJ NORMY

Štefan Tóbik

Skoro až dodnes sa traduje mylný názor, že jediným prameňom Ľ. Štúra pri kodifikovaní spisovnej slovenčiny bolo stredoslovenské nárečie liptovské.[1] Je zaujímavé, že kým pri bernoláčtine sa poukazovalo aj na jej tesnú súvislosť so slovenčiacim úzom katolíckej literatúry, vydávanej predovšetkým v Trnave, pri štúrovčine sa na jej podobnú súvislosť s úzom literatúry (zasa najmä evanjelickej) nepoukazovalo a videl sa v nej čin len akoby ad hoc Štúrom vytvorený tým, že vedome povýšil na reč spisovnú živú reč ľudu.

Na omyly tých, ktorí stotožňovali štúrovčinu s liptovčinou, upozornil Ján Stanislav.[2] Podrobným rozborom Štúrovej normy v Nauke reči slovenskej dokázal presvedčivo, že mnohé jej prvky nie sú liptovské. Ľ. Štúr vyrástol v Uhrovci, v obci s viac stredoslovenským ako západoslovenským nárečím. I keď už v lete 1841 bol v Liptove[3] a ta si rád zašiel aj v auguste 1844 z príležitosti zakladajúcej schôdzky Tatrína,[4] kde sa spoznal aj s J. Guothom, hybským lekárom, zapáleným horúcou láskou k spisovnej slovenčine a k slovenskej veci vôbec, a mohol teda dobre poznať liptovské nárečia z oblasti Sielnica—Mikuláš, predsa nepovýšil toto liptovské nárečie na spisovnú reč. O tom píše:

„Keď sa mala teda Slovenčina na spisovnú reč povíšiť, musela sa ona vzjať vo svojej puovodnosťi, vernosťi a čistoťe a tje formi, ktorje bi tam boli, akích je velmi málo, lebo ňerozvitje alebo od vernjeho stroja nášho nárečja uchílenje, museli sa podoplňuvať a ponapravuvať z rozličnoreči Slovenskích a na takíto spuosob viplňila a viokrúhlila sa reč naša[5].“

Už tieto slová vyvracajú mienku o výlučne liptovskom základe štúrovčiny.[6] Teda okrem faktu, že Štúr nepovýšil na spisovnú reč liptovské nárečie, máme

---

[1] Najpravdepodobnejšie prvý raz ju liptovčinou nazvali Trnavčania, ako to zaznačil J. M. Hurban v liste S. B. Hroboňovi z 22. 8. 1844: „Trnaučanja-luza a zberba zvlastenčilá hu [rozumej: strednú slovenčinu štúrovcov] nazíva bačoučinou a valaskou liptoučinou...“. Pozri Rudo Brtáň, *Tatrín a slovenčina,* Cirkevné listy LVII, 1944, 236—242, najmä 236. — Prehľad ostatnej literatúry u Jána Stanislava, *Poznámky o pomere jazyka Štúrovej „Nauky reči slovenskej“ a liptovského nárečia,* Slovenská miscellanea. Sborník věnovaný univ. prof. Dr. Albertu Pražákovi k třicátému výročí jeho literární činnosti, Bratislava 1931, 164—179.

[2] J. Stanislav, c. d. 164—179.

[3] O tom Štúr píše v liste J. V. Staňkovi zo 16. aug. 1841, str. 249—252, najmä 251; nepresnejšie je zmienka aj v liste K. S. Amerlingovi, str. 238 alebo v poznámke 2 k nemu na str. 523, v liste Ľudovítovi a Samovi Bohdanovi Hroboňovcom, najmä str. 271, a v pozn. 36 a 37 (Jozef Ambruš, *Listy Ľudovíta Štúra I,* Bratislava 1954).

[4] Ľudovít Štúr, *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí.* V Prešporku 1846, 7; ďalej Daniel Rapant, *Tatrín* (Osudy a zápasy), T. Sv. Martin 1950, 4—5 n., najmä 49, 50 n.

[5] Ľudovít Štúr, *Nauka reči slovenskej.* V Prešporku 1846, IX.

[6] Podobne píše Štúr aj na iných miestach:

Najčisťejšje a najpekňejšje po Slovenskí hovorí sa vnútri v samích Tatrách, v strjedku ích najzavreňejšom: v Liptove, Orave, Turci, v horňom Trenčíne, v horňej Ňitre, Zvoleňe, Ťekove, Honťe, Novohraďe aj vo velkej čjastke Gemera, kďe pravda často pomješaná sa užíva, a naposledok v dolnej zemi, túto teda chťjac čisto a dobre slovenskí písať, museli sme vzjať za reč spisovnú. (*Nauka,* 8)

v príslušných citátoch aj výrazné svedectvo o tom, že Štúr vlastne nepovýšil ani jedno skutočné vtedajšie nárečie, ale za spisovnú reč kodifikoval stredoslovenské nadnárečie čiže takzvaný stredoslovenský interdialekt. Štúr na uvedených miestach[7] tvrdí, že si tento stredoslovenský interdialekt, túto „najpravdivejšiu slovenčinu" ľahko osvojovali aj Bratislavčania, Nitrania a Trenčania a že ju pokladali za jedine správnu a skutočnú slovenčinu.

Štúr vychádza pritom iste z vlastnej skúsenosti, z pozorovania medzi bratislavskou študujúcou mládežou, medzi ktorú prišiel roku 1829. Neobyčajne živá a rušná bola literárna, prednášková, recitačná a diskusná činnosť v Literárnej jednote, založenej roku 1828. Je nesporné, že predovšetkým tam sa museli silnejšie prejaviť a konečne vyvrcholiť doterajšie slovakizujúce tendencie, pretože práve tejto nadšenej mládeži z Jednoty pripadla dejinná úloha prebojovať víťazstvo novej buržoáznej spoločnosti, formujúcej sa v národ, nad odumierajúcou starou spoločnosťou feudálnou. A podobne ako v spoločenskom vývine Slovákov dostáva sa stredoslovenská buržoázia v tomto období na vedúce miesto celkom zákonite, aby doformovala postupne sa kryštalizujúci slovenský národ, tak isto zákonite dostáva sa i vývin slovenčiny v štúrovskom období na taký stupeň, že stredná slovenčina sa všeobecne začína pokladať za „najvhodnejší, najpravdivejší, najčistejší, najzavarovanejší, najplnohlasnejší a najrozšírenejší" dorozumievací prostriedok vznikajúceho národa. Štúrovou zásluhou zostane navždy fakt, že ako predstaviteľ vtedy najpokrokovejšej vrstvy slovenskej maloburžoázie správne rozpoznal najnaliehavejšie dobové úlohy slovenskej spoločnosti a pre upevnenie a urýchlenie jej vývinu správne jej dal do vena spisovný jazyk stredoslovenský, k akému dospel celý dlhý predchádzajúci vývin. Štúr geniálne vybadal súvislosť vývinu národa a jeho jazyka, a preto jeho voľba musela byť správna. Jasne a správne si uvedomoval, že na Slovensku už jestvuje taká forma slovenčiny, ktorú všade a takmer všetci uznávajú za skutočnú a správnu slovenčinu.

Stredné Slovensko zaujímalo oddávna osobitné miesto vo vývine Slovenska. Neobyčajné bohatstvo rozličných rúd, najmä železnej a zlatej, priviedlo k rozvoju baníctvo a banícke mestá,[8] akými boli B. Štiavnica, Kremnica, B. Bystrica, Tisovec, Revúca, Jelšava, Štítnik, Rožňava a Dobšiná. Vplyvom rýchlejšieho rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov obohacovala sa v nich stredná vrstva mešťanov tak isto ako aj v mnohých iných mestách, ako boli napr. Žilina, Ružomberok, Zvolen, Brezno, Pukanec, a to alebo z prekvitajúcich remesiel, alebo z obchodu. V tejto narastajúcej vrstve buržoázie začala sa pomerne skoro ozývať

Keď teda chceme ako hovorím čisto a dobre Slovenski písať, treba nám písať tak, ako sa hovorí v Liptove, Orave, Turci, Zvoleňe atd. Reč táto je k písaňú v Slovenčiňe ňevihnutňe potrebná... je medzi Slovákmi najrozšíreňejšja. (*Nauka,* 9).

Docela blúdno a ňepravuo bi bolo, kebi sme z vjacej rozličnosťí Slovenskích všeljake formi poviberať a do jednej reči splátať chceli... (*Nauka,* 9).

A čo že za reč vyzdvihňeťe za spisovnú...? Akú že inšú — ako Slovenskú, a to síce tú, ktorá je najpravďivejšja Slovenská, najzavaruvaňejšja, najčisťejšja, najplnohlasňejšja a pri tom najrozšíreňejšja! A takáto je reč tá, ktorá sa hovorí v Turci, v Orave, Liptove, Zvoleňe, Ťekove, Gemeri, Honťe, Novohraďe, horňej Trenčjanskej i Ňitránskej stolici a po celej dolnej zemi. Túto už sám Šafárik a za ňím všecci inší rozvažití a pilní bádačja za opravďivú reč Slovenskú uznávajú a to všetkím právom. (*Nárečja,* 78).

[7] *Nauka,* najmä str. 9.

[8] *Dejiny Slovenska.* (Tézy.) Príloha Historického časopisu SAV III, 1955, najmä str. 71, 77, 84 n.

aj potreba kultúrne sa vyžívať, teda aj potreba písať, a tým aj potreba spisovného jazyka. Keďže však tieto mestá založili alebo úplne cudzí kolonisti, alebo oni boli ako privilegovaná vrstva pri moci, reč domáceho slovenského ľudu až do polovice XV. stor. sa len skromne dostávala aj do verejných spisov a protokolov. Príchod husitov prejavil sa aj v oblasti kultúrnej a jazykovej priaznivo, lebo cudziu reč vystriedala čeština, ktorá už skôr pripúšťala možnosť, aby sa uplatnila aj domáca reč slovenská.

Je však zaujímavé, že v písomných pamiatkach od polovice XV. storočia nachádzame túto domácu slovenskú reč v inakšie česky písaných listinách a mestských protokoloch v dvojakej podobe: jednak v podobe miestneho nárečia, jednak v akejsi nadnárečovej podobe všeobecne stredoslovenskej. Vyskytuje sa často nielen na oblasti vlastného stredného Slovenska, ale aj na západnom a východnom Slovensku a okrem toho pochádza z doby a miesta, kde treba predpokladať existenciu už vyhraneného, často veľmi odlišného typu stredoslovenského nárečia. Z toho sa ukazuje, že pisári už od najstarších čias si uvedomovali existenciu akejsi spoločnej podoby slovenčiny, teda nadnárečovej stredoslovenčiny alebo stredoslovenského interdialektu. Len takto si môžeme vysvetliť, prečo napr. v Žilinskej knihe, písanej inakšie pravidelne vtedajšou spisovnou češtinou, t. j. takzvanou staročeštinou, nachádzame napr. v zápise z 22. jan. 1451:[9] *Martin Messer* [čít. Mäsär], *Benedictus Nozer* [čít. Nožär], *uslišé* [čít. uslišä] *Nikloss Polek* [čít. Poľäk] ako miestne nárečové tvary a formy *z ... synom, Peter* [7×], *pomohol, úplnú, z bratrem z naším z Hanessom Frolichem, zlubujeme* ako nadnárečové stredoslovakizmy atď. Podobne máme popri sebe miestne nárečové tvary a prvky nadnárečového stredoslovenského interdialektu v listine z Príboviec z 8. okt. 1566[10] a v oravskej listine z r. 1574.[11] Ešte lepšie vynikne protiklad dvoch jazykových vrstiev v listinách mladších, napr. v Slovenskoľupčianskom protokole z r. 1589.[12] Podobný stav je aj v pamiatkach z oblastí nárečove diferencovanejších, ako sú napr. tzv. Muránske artikuly z r. 1594,[13] Jelšavské mestské

[9] Václav Chaloupecký, *Kniha Žilinská,* Praha 1934, 104; podobne Ján Stanislav, *Po stopách predkov,* Bratislava 1948, 105.

[10] Dezider Anton Dubay, *Kremnické listy z rokov 1564—9,* Linguistica Slovaca I/II, 1939/40, 307—352 (s fotokópiami), najmä str. 317; J. Stanislav, c. d. 118. — Tu máme napr. doklady: *opatrnym panom, pritelom a susedom, posielam list panow kamarassow, Horniey stubnie, osnamugem* ako nadnárečové stredoslovakizmy, ale aj *czose doticze tich, susedi, rubczy* a pod. ako miestne dialektizmy.

[11] Ľudovít Novák, *Oravská listina z r. 1574,* SMS XV, 1937, 172—4; J. Stanislav, c. d. 125—7. — Pozri napr.: *teyze Orawskey stolicze prisazny, Ziakowicz, Dianišs, Nyzniansk, Matieg, wydiek* [2x], *Oppatrny Peter... z Dubowey Walaskey* [2x], *z gedney strany, brater Petrow, ziadal, podle dobrowolney, bez slussney, duowody, spuosob, teyze, bez wssey, Ziadna* [žiadna] ap. ako nadnárečové stredoslovakizmy, ale popri nich *z Zaskalyczy* [2x], *Weliszanskj, Twrdossanskj, Dluholwczkj, Vrozeneho* [urodzeného], *posadzeny, Gallowych syroth, zmesskaly, sedzy* ap. ako miestne dialektizmy.

[12] Ján Mihál, *Slovenskoľupčiansky protokol z r. 1589,* SMS XIV, 1936, 190; J. Stanislav, c. d. 129—130. — Pozri napr.: *Pavol, niektereho, niektery, doniesla, Messtok* [mešťok], *Buoch, muože, zniesly, svedkov proti, pravom, Svedkovia su* a pod. ako nadnárečové stredoslovakizmy, ale napr.: *co by pohodlo, pod Prysahuov povedali* ako dialektizmy.

[13] Originál v archíve Gemerského seniorátu ev. a. v. v Revúcej, v protokole Rimanoviana. Pozri aj Branislav Varsik, *Muránske artikule,* z r. 1585, Bratislava III, 1929, 129—133.

knihy z r. 1566,[14] alebo aj v listine zo Štítnika zo 17. mája 1635,[15] alebo z r. 1643.[16] Z oblasti západného Slovenska je takýto stav napr. v listine z 21. febr. 1484 z Veľkej Bytče.[17] Z východného Slovenska máme doklady z kázne zo Spišskej Kapituly z r. 1479—1480.[18]

Mnoho stredoslovenských interdialektizmov majú aj písomné pamiatky z nasledujúcich stáročí, najmä takzvaný Ostrihomský rituál z roku 1625 alebo zbierka prísloví D. Sinapia Horčičku Neoforum z roku 1678.[18a]

Je zaujímavé konštatovať, že aj pri týchto troch jazykových vrstvách, to je českej, nadnárečovej stredoslovenskej a miestnej nárečovej ukazujú sa skoro vo všetkých starších textoch ako stredoslovenské nadnárečové prvky najmä dvojhlásky *ia, ie, uo,* ďalej neprehlasované *a, u,* potom prípony typu *-om, -och, -ov,* v muž. a prípadne i v stred. rode, *-ou* (pís. *-ov, -ow* ap.) v inštr. sg. fem., prípony príd. mien na *-ie, -ieho* a pod., prípona 1. os. sg. prézenta na *-m.* V administratív-

---

Uvádzame niektoré doklady: *Wytach a prijepis nijekterých articulow k rychtarom, Fararow powolawaly, z gynow Czeladkow w dny Nedelne, swogow Leniwostow* atď. ako nadnárečové stredoslovakizmy, ale aj: *aured, auredu, negwestssu starost, aby... častegssy prýstupowal, na kračuň, na Rusadly, pro lepssu gistoču, wyritiho, po ozyminach, processyge, na Svatyho Jana, negvec* [asi najviac] ap. ako miestne dialektizmy.

[14] Jozef Szabó, *Jelšavské mestské zápisy,* SMS XVI—XVII, 1938—39, 130—4, originál v archíve mesta Jelšava. — Niekoľko dokladov: *kterie strieberne, mestianin Pawel y Zwimy dietkamy... potwrdzenie, ya, bol* ap. ako nadnárečové stredoslovakizmy, ale: *de Mnyssen* [Mníšan od Mníšeni], a z r. 1567: *Christophor Mnyssensky, od Mnissen zeme... Poli* [podľa] *Marcus Balassowe Zemi* [Balážové zemi] ... *nad Duzzakowo Zahrado* [nad Dužákové zahradó] ap. ako miestne dialektizmy.

[15] Originál v archíve farského úradu ev. a. v. v Štítniku. — Uvádzame niekoľko dokladov, napr.: *W.. ochtinskeg, ryadu, opatrny, Roštarsky vladze, čzo, ponagprwe, Rychtar, pod prysahow, že mlčal a zasmyal [se], čya [by byla], Syna Krysstoffowho, že gey* [rudy bylo], *Fabyan, w tom Hamre, po kupe, že by vhlya vozil, Mattheg, z gedneg gmenowaneg* ako nadnárečové stredoslovakizmy, ale *starssy Polgar, Mattheg Casperowiech, Yanoss Polaak* [Polák], *nekolyk furow* [2x], *dwa fury, nycz nepowedel, Gyryk Ondregöwyech, Düryk yankowyech, dwa tyžne* ap. ako miestne dialektizmy.

[16] Originál v archíve farského úradu ev. a. v. v Štítniku. — Uvádzame niekoľko dokladov, napr.: *že... časom, nechaly, deti, za Martinakowho Sina Eliassa* a pod. ako nadnárečové stredoslovakizmy, ale už *prissol, pred nasso poctiwia Prawo, nasmu poctiwiamu Prawu, čwa vladal, na swogo deti bula hledat, Estokoho... sina, nagediavku, čwa gudogelseui dala* a pod. ako miestne dialektizmy.

[17] Václav Chaloupecký, *Středověké listy ze Slovenska,* Bratislava—Praha 1937, 142—4; Stanislav, c. d. 114—7. Doklady: *Pauel, toho roku, z Bytcze, Mateig Striebrny, SStefan, Stupnyansky Petr, božieho, před... apoštolom, z jednéj strany, z druhéj strany, Diurzo, k Hliniczanom, dětom rozkázati, našim dietkám, Takéž zasě, téj, znamenie, prostředkom* a pod. ako nadnárečové stredoslovakizmy a *mezi dědinú i napořád, keř léskowý, a odtad* ako miestne dialektizmy.

[18] J. Stanislav, c. d. 138—141. Niekoľko dokladov: *dnessnye swathe cztene, dyabel, neprzekazil, klaknete, raczil, w nassich prosbach, buoha, pokoy, buoh, k teyto, w tey modlidbach, huerskyeho* (správne: uherskieho) ako nadnárečové stredoslovakizmy, ale: *swate pozehnane, cztene, czo, odpustzenu, ona raczela, k milemu, najperwe, za dobre powetrze (správ. powetre)* a pod. ako miestne dialektizmy.

[18a] Pozri Eugen Pauliny, *Dejiny, spisovnej slovenčiny,* Bratislava 1948, 347—8 a Daniele Sinapiuse, *Neoforum Latinoslouenicum.* Tisk z r. 1678. Nově vydali J. V. Novák a V. Flajšhans. V Praze 1908, potom aj Rudo Brtáň, *Danielovo Sinapiovo-Horčičkovo Neo-Forum Latino-Slavonicum Nowy Trh Latinsko-slowensky. 1678.* L. Sv. Mikuláš 1940.

nych listinách a mestských knihách či protokoloch pribúda čím ďalej tým viac nadnárečových stredoslovakizmov i miestnych dialektizmov. Niekedy, pravda, najmä od upevnenia spisovnej češtiny na Slovensku v XVII. a XVIII. storočí, býva najmä v listinách a záznamoch písaných farármi, takýchto prvkov veľmi málo. Spisovná čeština, ktorá po svojom príchode na Slovensko zvíťazila svojou slovenčine blízkou podobou nad mŕtvou latinčinou, stávala sa skoro potom istou brzdou vývinu domáceho spisovného jazyka slovenského a takto retardačne pôsobila vlastne až do vzniku bernoláčtiny alebo presnejšie až po Štúra. Platilo to, pravda, veľmi dlho len o tej nepočetnej vrstve inteligencie, ktorej vládnúca trieda feudálov sprístupnila školské vzdelanie. A tak vlastne len silnejúca protirečivosť medzi umele udržiavanou spisovnou rečou českou tejto nepočetnej vrstvy vtedajšej inteligencie a medzi vzmáhajúcou sa domácou rečou slovenskou rastúcej buržoázie umožňovala čím ďalej tým hojnejšie prenikanie slovenčiny do všetkých štýlov. Spoločenský vývin aj u nás prial tomuto zákonitému procesu.

Juraj Palkovič v predslove svojho slovníka[19] píše, če čeština je vlastne spisovná slovenčina, „fajnejšia" slovenčina, a že ňou hovoria kňazi, spisovatelia a všetci vzdelanejší, keď chcú hovoriť krajšie po slovensky.[20]

Palkovič pripúšťa používanie slovenských tvarov len v hovorovej reči, hoci slovenské podoby prenikali aj do písanej češtiny. Aj u Palkoviča vidíme, že nejde len o tvary stredoslovenské, ale aj o západoslovenské, bernolákovské, čo svedčí o rozkolísanosti úzu. Práve tieto tvary podáva Palkovič nejednotne, čím dáva

---

[19] Juraj Palkovič, *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch I.* Prag 1820, II. Pressburg 1821.

[20] Palkovič píše: „Len masy (niekedy — v obecnom živote — aj vznešenejší) ... hovoria: *bol* alebo dokonca *bow som, mal* alebo *maw som,* namiesto *byl sem, měl sem; nagedol* alebo *nagedow som sa* m. *nagedl sem se; hýbag, vhljár, penjáze, sstěňa, prasa, koňa, swječka* m. *hýbey, vhljr, penjze, sstěně, prase, koně, swjčka; Skalica, Bystřica, Senica, práca, dussa* ap. miesto *Skalice* ap.; *Buoh, kuon, dobruo, sladkuo, w zlom, dobrom, pěknom, pigemo, žigemo, trpow* miesto *Bůh, kůň, dobré, sladké, v zlém, dobrém, pěkném, žigeme, pigeme, teprw, alebo* (čo je znesiteľnejšie): *čo, keby, ked, kedy* m. *co, kdyby, když, kdy; hnjem, mjesým, metjem, wjem, nabjerám, mjera, mjerný, mjenjm, zrjem* miesto *mjsým, metu, wjm, naberám, mjra, mjrný, mjnjm, zřjm; milugem, musstugem, naberem, máwám,* m. *milugi, musstugi, naberu, mjwám; milugau, dáwagau* (str. VII), *chráňá* alebo *chránja, chwálá* alebo *chwálja* miesto *milugj, dáwagj, chránj, chwálj; spánje* alebo *spánja, dowolenje* alebo *dowolenja, djeťa* miesto *spánj, dowolenj, djtě; wčil, teraz* miesto *nynj* atď. a tieto fajnejšie výrazy (myslí tým na české podoby) rozumie aj obyčajný Slovák tak dobre ako tie hrubšie, ktoré používa. Ba v niektorých krajoch, v Šarišskej, Zemplínskej, Gemerskej stolici odlišuje sa luza ešte viac od fajnejšej, vzdelanej alebo spisovnej reči a hovorí napr.: *buw, bula, zpuasob, kwansse,* miesto *byl, byla, způsob, kůnče,* t. j. *hřjbě;* namiesto *t* (niekedy aj *d*), vyslovuje *c* alebo *dz* napr.: *dzýce, dzyw, kupowac* miesto *djtě, diw, kupowat; ssedzm* m. *sedm atď.* (str. VIII). Pravda, nemôžem dosť dôrazne nepripomenúť, že sa do spisovnej reči nemajú bez ďalšieho prijímať ani tieto zastaralé, ani slovenské alebo moravské slová! Nie sú tu pre toto, ako svoj konečný cieľ! i keby nebolo neradné, mnohé z nich, ako napr. *pleso* ... prijať; ale aj toto len si volet usus — consensus eruditorum. Práve z toho dôvodu, aby sa totiž neškodilo čistote reči, a nespôsobil zmätok, označil som pochybné, podozrivé (str. VIII), (zväčša novoutvorené) slová, dokonca aj moje vlastné, a tie, ktoré sa vyskytujú v mojich spisoch, nevynímajúc ani *nestog, podnebj* atď., znakom † a ? a zlé (podľa mojej mienky) znakom †† alebo †††. Dokonca aj umelé slová a výrazy, používané v baníctve, ako *lozuji, nadrazým* atď. nemajú sa používať" (str. IX).

svedectvo o ich rozkolísanosti. Aj tým, že uvádza tvary *žigemo, pigemo,* vyskytujúce sa napr. aj v nárečí jeho rodiska v Gemeri, ukazuje, že nejaký spoločný jazyk s presne ustálenými normami navtedy ešte nejestvoval, rešp. že ani hovorový interdialekt stredoslovenský nebol celkom výrazný a jednotný, že sa len utváral. Je však dôležité konštatovať, že už za Palkovičovho života dostával sa tento interdialekt aj do literatúry. Cestu do nej mu pripravovala časť pokrokovej slovenskej inteligencie, ktorá v tomto období boja rodiaceho sa buržoázneho spoločenského poriadku čerpala silu v masách pospolitého ľudu, tak fyzicky, ako aj kultúrne. Práve preto prejavila taký nevšedný záujem aj o kultúru pracujúcich, najmä o ľudovú pieseň, neskoršie aj o ľudové rozprávky, povesti a porekadlá. A práve v jazyku týchto ľudových slovesných výtvorov sa veľmi často stierajú prvky aj typického a výrazného nárečia, a to prvkami nadnárečovými, u nás ponajviac stredoslovenskými. Stačí nazrieť napr. do I. alebo II. dielu zbierky Pjsně swětské Lidu slawenského w Uhrách z r. 1823 a 1827[21], aby sme si overili, ako pribúda slovenských prvkov. J. Škultéty[22] podľa gemerských nárečových prvkov, inakšie dosť zotretých prvkami všeobecne stredoslovenskými, usudzuje, že autorom I. zväzku Písní světských je P. J. Šafárik. Druhý zväzok pripravil už J. Kollár. Inak vo vydaní Písní světských jasne vidno nejednotnosť alebo rozkolísanosť jazykovej normy *(bol, mal* i *bou, mau* a pod.) aj pravopisu, napr. dvojhláska *ie, ia* i *je, jé* — *ja, já, iá* a pod., a to jednak v čisto ľudových piesňach, ale potom aj v takých, ktorých autorom bol nejaký jednotlivec.

Podobný stav je aj v Kollárových Národných spievankách.[23]

Stredoslovenské interdialektizmy nadobúdajú prevahu nad húževnato sa držiacimi prvkami bežnej literárnej češtiny aj v prostonárodných svetských piesňach, ktoré uverejňuje Samo Chalupka v Belopotockého-Fejérpatakyho Nowom a Starom Wlastenskom Kalendáři na rok Páně 1834. Sú to 3 piesne: I. *Padlý w bogi wogák,* II. *Nářek slowenský* a III. *Pjseň wogenská* (strany kalendára nečíslované).[24] — Štefan Krčméry[25] podrobne osvetľuje, ako Chalupka v rukopise menil

---

[21] Doklady z I. dielu, ktorý som nemohol dostať, sú zo štúdie Jozefa Škultétyho *Kto zostavil 1. zväzok Pjsní swětských Lidu slawenského v Uhřjch?,* SP XVIII, 1897, 316—319. — Uvádzame niekoľko dokladov z I. zväzku: *čiernie oči mám... Wzali by mne sebou... Tu ťa nechávam... Ňepuojdem já huorou... Močj diewče konope w bielom rubáči* atď. Podobne v II. zv.: *Pre tri wozy kameniá, Načo wám to kamenié, Zlaté mosty stawetí, Zpomenutié na mladosť... Kam že sa poděli Moge mladé časy..., Wer si sa ztratila Gakoby som kameň..., Janjk..., Wješ po horách každý chodnjk Ako ge twóg otec kliatý... spiewala... Keď si syna koljsala... Weť som si gá něspiewala, Len som mu tak powedala..., Žeby som milého, čo skoreg widěla* atď.

[22] C. d. 316—319.

[23] *Národnié Zpiewanky,* čili Pjsně swětské Slowáků w Uhrách od Jana Kollára. W Budjně 1834. — Uvádzame niekoľko dokladov z I. zv.: *milowánié, štěstie, Čekánie, Nepustěnie, Wjtánie, Bawenie se... přigatie..., sprstenkowánie, Snjmanie, Národnie gjdla, Wyswetlenia, Pre tri wozy kamenia... Zlaté mosty stawiati... Čo nám za dar nesiete, Požrau si nám všetko, Nič si nám nenechau, Tak si sa dobre mau, komuorku, a gá ťa... diowča, Ai si teba wezmem* atď.

[24] Uvádzame doklady z týchto piesní: 1. *Konjku mog wraný, Od krála mi daný, Už ma neponesješ* (čes. tvar za *ně-* alebo *ňe-* ako v ďalšom), *Gá* (čes. za *ga* = ja) *som porubaný.* — 2. *Mladá krew* (lit. bohemizmus) *mi tečje... Už ma něpowedje* (koniec miesto *-ďje), K sláwě* (lit. bohem. miesto *sláwe*). — 3. ... *Wáh běžj* (lit. bohem. za slov. *beží), Má dědinka* (lit. boh. miesto *moga děďinka* alebo *ďeďinka*). 4. ... *Wjtězniého syna* (lit. bohem. m. *Wjťazniého*). — 5. *Dagte bratia...* Smutniemu... Že som

pôvodne bežnou literárnou češtinou napísané verše a slová na slovenské. Naše ukážky (v pozn. 24) pritom jasne dokazujú, že hoci aj vtedy jestvovalo vedomie určitej jednotnej slovenčiny hovorovej a čiastočne i písanej, predsa len bola tu veľmi malá prax spisovateľská, nedostatočná verejná publicita takýchto textov a panovala teda veľká neistota a z toho vyplývajúca rozkolísanosť. P. J. Šafárik[26] už roku 1826 uvádza, že je krajne ťažké mnohé slovenské nárečia priviesť na spoločného menovateľa, teda na nejaký interdialekt. A predsa aj v tomto množstve odlišností možno zistiť isté rozdiely slovenčiny od ostatných slovanských jazykov, najmä však od češtiny (v orig. Böhmisch-mährischen): 1. Široké *a, o, u,* a teda *ma, ťa, sa, žial, duša, serco* [nie stredoslovakizmus, ale umelý literárny tvar podľa vých. a záp. slovenčiny], *podošwa, ljúbost* [pravopisne umelý tvar], *lude* proti čes. úzkemu *e, i;* — 2. množstvo dvojhlások: *ia, iu, ou, uo, ieu, iou: chodja, nosjá, piu, hnau, huorou, kuoň, stuol, lieuč, djouča,* v ktorých prípadoch však toto *u* neznie ani ako nemecké alebo české *u,* ani ako *w,* ale ako niečo medzi oboma; — 3. „prehlasované" *ä, mäso, vązy, räd, krawär, z käd* (avšak v niektorých krajoch vraj aj *rjad, krawjar* atď.) akýsi stredný zvuk medzi *e* a *a,* ktorého výslovnosť sa vraj nedá opísať; — 4. mäkkosť spoluhlások *b, m, p, n, t, d, w,* pričom je pozoruhodná záporová častica *ně,* čo teda okrem *d, t, n* a vlastne aj *l* nie je presné; — 5. úplný nedostatok česko-poľského *ř (rz),* za ktoré majú Slováci v niektorých prípadoch *rj: rjeka, rjad, rjedký,* v iných *r: repa, remeslo;* — 6. striedavé používanie *h* i *g,* prvého viac, druhého zriedkavejšie: *hlawa, hrjech, uhel, roh* proti tomu však: *gunár, guba (?), grman, grlák, galiba, gatě* a pod.; — 7. časté *raz-* proti *roz-: rázsocha, rázsoška* (ale aj *rozsocha, rozsoška), rázpora* atď.; — 8. prézentné tvary na *-em* miesto *-u: nesem, wezem, pigem;* na *-mo* miesto *-me: nesemo, widjmo, hledámo, wolámo* [neuvádza, že je to typicky gemerská podoba]; na *-já* miesto *-j* alebo *-egj: chodjá, widjá, nosjá, hledjá;* minulý čas

padol *wěrný* (lit. bohem. m. *werný).* — V II. piesni (ktorá *„může se zpjwati gako: Hore hágom dolu hágom.):* 1. *Nad Tatrou sa ňebo kalj... Mutně sa... walj... Mezi brehami žjalnými.* — 2. *Slowáci doň selzy ronja* (m. *roňja*), *Geg rodu do hrobu zwonja* (m. *zwoňja*). — 3. *Hrob ten pře nás* (lit. bohem resp. umelý miešaný tvar slovensko-český) *ruka černá* (lit. bohem. m. *čjerná), W tu* (lit. boh. m. *tú)... Ktereg* (lit. boh. m. *ktoreg*) *krew* (lit. bohem. m. *krw) slowenská wěrná* (ako hore) *Neraz w obět* (lit. bohem. m. *w obeť) už sa ljála.* — 4. *Zlož ze* (lit. bohem. m. *zo) sebe* (dialektizmus) *...okrýwati* (lit. bohem. kvôli rýmu *s mati)... Krjdlom swogjm pták* (lit. bohem.) *dwohlawý* (lit. bohem). — 5. *Pod njm krag náš sa oswěžj* (len pravopis čes. za *oswježj) A wikwitně* (len pravopis český) *kwětom* (lit. bohem.)... *Zpěwným* (lit. bohem.) *polom* (dialektizmus, alebo vplyvom čes. výslovnosti a písma). — V III. básni: 1. *Pod Tatrou zástawy wegú, král* (dialekt. alebo bohem.) *náš iďe w boge... Hej* (pravopis nový, nie lit. *heg) pastjeru,* 2. *slowenskje rody... ssablu* (dialekt.) *...Hore sa na bugnie koňe... Wůkol* (lit. bohem.) *...Při* (lit bohem.) *ňom.* 3. *S Bohom wlasti, lubá mati* (pravopis český) *...wencom... owenčjme* (slov. nový pravopis proti *bežj, věrná* ap. vyššie) *...Keď o zem wrahom udereme* (časté, bohem.) *...w obět* (ako vyššie) *ti padneme* (m. *padňeme* alebo *padněme), Hey* (nejednotnosť pravopisu) *mi dáme swetu znať* (nový pravopis slovenský). — 4. *Keď* (vyššie ked) *padneme, weť nassu krew* (časté, bohem.) *Keď gu... wo kwet* (nový slov. pravopis) *zase sa rozwige... Wďačně... Krásno ge krew wernú* (porovnaj vyššie ešte 2x *wěrná* ap.) *ljat.*

[25] Štefan Krčméry, *Z rukopisov Sama Chalupku,* SMS V, 1927, 103—122.

[26] P. J. Šafárik, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten,* Offen 1826, v kapitole „Charakter der slowakischen Sprache", 375—379. — Poznámky v hranatých zátvorkách pri jednotlivých javoch slovenčiny uvádza autor tejto štúdie.

na *-u* miesto *-l: wolau, chodiu,* kde *-u* vzniklo z hrubého *ł-*; infinitív na *-ct* miesto *-ci: pject, muoct, wlject;* — 9. časté vysúvanie samohlások vraj pripomína časté užívanie ь a ъ v najstarších rukopisoch staroslovienčiny: *mhla, žltý, stlp, tlct* atď., pričom treba vraj poznamenať, že v niektorých krajoch Slovenska (Gemer atď.) nachodíme pravý opak toho, pretože sa tam každá slabika vokalizuje: *perst, smert, serco, mertwý, persy, merznem, žoutý, pouný, gabuko, slunko* (nie *slnko), mysel, wjezol, njesol, wjezou, njesou* atď.; — 10. množstvo spoločných slov.[27]

V *Slovanskom národopise* z r. 1842[28] uvádza Šafárik tieto znaky slovenčiny (nářečí uhersko-slowenské řeči české): 1. široké hlásky *a, u: čakat* (čekati), *čaša* (číše), *duša* (duše), *prjádza* (příze), *zajac* (zajíc), *mesjác* (měsíc); *lubý* (libý), *klúč* (klíč), *čujem* (čiji), *lúto* (líto), *plúca* (plíce); — 2. *a* alebo *ä* miesto nosového *ę: ma, ťa, sa, maso, rjad* alebo *mä, tä, sä, mäso, räd;* — 3. *e* miesto *ě: človek, verný, večný, v dome,* ale po *d, n, t* často *ě: děcko, němý, v kútě* a dlhé *ě* po perných vždy ako *je: věra, měra, pěsok;* — 4. *o* miesto *e* a) v inštr. *krokom, duchom, darom* a lok. *dobrom, malom, suchom;* b) v prít. *nesemo, chodímo, dámo;* redšie *e: neseme* atď.; c) v tvorení slov: *nebo, slunko, ohnisko, lico, pleco;* d) miesto cyril. ъ: *pěšok,* (písek), *hrnok* (hrnek), *větor* (wítr)[29], *ptáčok* (ptáček), *prišol* (přišel), *vojšli* (wešli), *zobrali* (sebrali); — 5. hrdelné *k, h, ch* pred *e* (miesto ě) bezo zmeny: *w ruke* (w ruce), *na nohe* (na noze), *po streche* (po střeše), ako vo veľkoruskom, zriedka so zmenou: *w ruce, na noze;* — 6. zubné *d, t* v príčastí a z neho utvorených adjektívach bezo zmeny: *pozlátěný* (pozlacený), *chytěný* (chycený), *súděný* (sauzený), *ošuděný* (ošizený); — 7. *dz* miesto *z,* cyr. *žd: prjádza* (příze), *núdza* (nauze), *medza* (meze), *nezobúdzaj, nevyvádzaj;* — 8. *ŕ* alebo *rj* pôvodné: *repa* (řípa), *reč* (řeč), *rjeka* (řeka), *rjad* (řád); — 9. *č* pôvodné: *črewo* (střewo), *črevice* (střewíce), *črep* (střep), *čerešnja* (třešně), *čeréslo* (tříslo); — 10. gen. príd. m. *-iho: dobriho,* dat. *-imu: dobrimu,* redšie *-jého, -jému: dobrjého, dobrjému* atď.; — 11. k týmto znakom možno pridať niektoré miestne, podľa stolíc a okolia, ako *a* miesto *ě* i *e: sňah* (sníh), *sadat* (sedati), *lad* (led), *lan* (len); *e* miesto *y: vrške, ptáke, rohe;* vysunutie vkladného *u: slnko, stlp, dlh, žltý, klzký, tlstý, chlpatý*[30]; *v* miesto *ł* na konci slov: *dau* (dał), *posłau* (posłał), *prišou* (prišeł).

Šafárik tu teda dopĺňa znaky slovenčiny z predošlého spisu, ako ich mohol a vedel zistiť z piesní, najmä ľudových. Iste podľa nich a podľa svojho rodného nárečia gemerského neoprávnene pokladá všeobecne gemerské *-mo* v *budemo* a pod. miesto *-me* v obidvoch dielach za všeobecne slovenské. Podobne hodnotí ako všeobecne slovenské aj adjektívne prípony *-iho, -imu* popri zriedkavejších *-ieho, -iemu,* písaných *-jého, -jému.* V liste Hamuljakovi[31] rovnako podoby *brevno, slúp, dlúhy* a pod. pokladá za rozšírenejšie, a teda slovenskejšie, ako sú *brvno, stlp* a pod., ktoré sú mu známe len z niektorých krajov. Tak isto aj typ *lico, pleco,* ktorý sa vyskytuje v jeho rodisku, omylom pokladá za takýto nadnárečový, a teda spisovný. U Šafárika vidno teda určitú rozkolísanosť a neistotu v hodnotení jednotli-

---

[27] Šafárik neoznačuje mäkkosť v slabike *nje, dj* a pod. práve vplyvom českého pravopisu.

[28] P. J. Šafárik, *Slowanský národopis,* Praha 1842, v kapitole „Nářečí uhersko-slowenské", str. 95—100. (Znaky na str. 98—100.)

[29] Omylom, lebo tu jer nebol, ale *větrъ.*

[30] Omylom, lebo sa tu nevysulo *u*; slabičné l už v psl.

[31] Časopis Musea království Českého XLVIII, 1874, zv. I, list č. 45 na str. 85. — List

vých tvarov slovenčiny, čo vyplýva iste tiež z krátkej literárnej tradície. Podobná rozkolísanosť je aj v Šafárikovom pravopise, v obidvoch prípadoch zhodne s Palkovičovým úzom v slovníku[32] a v gramatických statiach v Tatranke.[33]

Keby v tých časoch bola jestvovala jednotná jazyková i pravopisná norma[34], upevnená napr. aj v našej literatúre, boli by ju J. Palkovič, J. Kollár a P. J. Šafárik doista poznali a boli by ju vedeli využiť aj vo svojich dielach. Celkove v tomto období prevláda tendencia zapisovať aj ľudové piesne a v nich používané nadnárečové slovakizmy alebo aj miestne dialektizmy pravopisom používanej češtiny. Preto je kolísanie medzi podobami typu *znamenie/znamenje/znamenjé/znamenia/znameniá/znamenja* a pod., preto je kolísanie aj v *bou/bow/bol, maso/mäso* a pod.

Ľudová pieseň alebo znárodnená, zľudovená umelá pieseň je vlastne prvým prejavom už pomerne dosť vykryštalizovanej podoby hovorovej nadnárečovej slovenčiny.

Od tejto ľudovej piesne bol už len krok k piesni a poézii umelej, písanej s tendenciou uplatniť interdialekt, ako sme to ukázali na troch básňach S. Chalupku[35]. Nazdávame sa, že tento horlivý zakladateľ a činiteľ bratislavskej Jednoty začal tu uplatňovať tú konverzačnú slovenčinu, ktorou hovorila slovenská mládež, študujúca v tých časoch v Bratislave.

Treba nám tu ešte pripomenúť, že po preniknutí ľudovej reči prostredníctvom ľudovej piesne i do literatúry prinášala demokratizácia života a tak aj kultúry v prvých fázach novej buržoáznej spoločnosti aj naliehavú potrebu poznať a zapísať ešte jestvujúcu ľudovú ústnu slovesnosť či tradíciu, to jest rozprávky, povesti a porekadlá. Aj v týchto najstarších zápisoch, v objemnejších foliantoch nesúcich meno prostonárodných zábavníkov prejavuje sa najmä na začiatku veľmi silno rozkolísanosť gramatická i pravopisná. V zápisoch sa spočiatku odráža rodný dialekt, kultúrna vyspelosť i literárne vzdelanie zapisovateľa. Až postupne víťazia formy vyskytujúce sa v spisovnej reči, ktorú kodifikoval Štúr. Pravopisná rozkolísanosť sa prejavuje v tom, že sa používajú jednak normy spisovnej češtiny, napr. v písaní slabiky *di, ti, ni, li* a *de, te, ne, le,* resp. aj v *dja, dje, djo* a pod., alebo vplyvom mäkkej ľudovej výslovnosti označuje sa mäkkosť českým spôsobom mäkčeňom nad *e,* napr. v slabike *ně, dě, tě* a pod., alebo konečne zhodne s bernoláčtinou už mäkčeňom nad spoluhláskou, teda *ďe, ťe, ňe a ďi, ťi, ňi* alebo *ďja, ťja, ňja, ďje, ťje, ňje* ap.

V najstaršej zbierke rukopisných ľudových rozprávok z roku 1840, zvanej Kódex revúcky B (rozsah 117 strán)[36], zapisovateľ S. Reuss píše napr. takto:

Dragomír [pripísané neskoršie asi J. Franciscim-Rimavským]. Bou geden bohatý Kupec, ten mau gednýho Syna (nazweme ho Dragomjrem), který sa na Swěte ničoho nebau. Keď mu powjedali, že dakďe máce, on sa hňed osmeliu tam gisť, hoc o pou

---

je zo 16. aug. 1826, kde neprávom hovorí: Drsnatým slovenským slovóm adde: některých krajóv: *krv* etc.... In comitatu Gömöriensi *brvno, stlp* et similia horrendae immania monstra inaudita sunt" omylom, lebo v Gemeri je tak len v nárečí jeho rodiska Kobeliarova a Slanskej doliny, na ktorej Kobeliarovo leží.

[32] Juraj Palkovič, c. d.

[33] Tatranka I, zv. 4, 1837, napr. *Slowo o Slownjku p. Jungmanna,* str. 99 n. a inde.

[34] Porovnaj vyššie Palkovičovo svedectvo v cit. slovníku.

[35] Porov. pozn. 24.

[36] Rukopis v Lit. archíve MS v Martine. — O týchto zbierkach pozri Juraj Polívka, *Súpis slovenských rozprávok* I, Turč. Sv. Martin 1923, 4 n.

nocy. Mohli ludja akjekolwek strassnjé wecy rozprawat, gemu to wssecko gedno bolo; ta issou on, či do pustých kostolou, či na Cynterjn, či do Krypty, či do Kosstjalnicy. Kdě luďom hor wlasy stáwali, kde strassliwá hrůza na njch pripadala, a kde sa ako Osyky trjasli, tam sa Dragomjr laknut něwedeu, ani ako mak atď.

Stredoslovenské nadnárečové prvky sú tu napr.: *bou, geden, bohatý* (bohatí) *nazweme, ten, mau, sa, na Swěte, ničoho, nebau* (nebáu), *keď, on, sa, hňed, osmeliu, hoc, pou, ludja, rozprawat* (rozpráwať), *do pustých* (pustích) *kostolou* (kostolov) atď. Zhodujú sa najčastejšie s miestnym nárečím zvolenským, ktoré Reuss ako Zvolenčan iste ovládal a aj do písanej reči uvádzal. Z typickejších zvolenských dialektizmov je tu najmä dôsledné *l* za *ľ* (napr. *powjedali, osmeliu, mohli, ludja, akjekolwek, strassnjé* atď.; potom ešte tvary *gednýho* (jedního), *powjedali* a pod. — V pravopise zisťujeme veľkú rozkolísanosť. Napr. mäkkosť sa označuje raz ako v češtine *(kdě, něwedeu* a pod.), alebo sa zhodne s češtinou neoznačuje *(kde, něwedeu, na Swěte, rozprawat, na njch, laknut* atď.) — Podľa Bernolákovho fonetického pravopisu sa píše napr.: *keď, gisť, luďom.* Ďalej sú tu aj prvky stredoslovenské, zhodné s neskoršou štúrovčinou, napr. *bou, mau, nebau, Keď, powjedali* (dvojhláska), *hňeď, osmeliu, Mohli, ludja, akjekolwek strassnjé, issou, do kostolou, do kosstjalnicy, luďom, sa . . . trjasli, něwedeu.* Jazykovú i pravopisnú nejednotnosť, rozkolísanosť vidno v celom kódexe.

Ten istý S. Reuss v Kódexe revúckom A asi z roku 1843 píše ešte stále nejednotným spôsobom.[37] Od brata Samuelovho A. Reussa je podľa zoznamu na titulnom liste text v revúckom dialekte, podotýkame však, nepresnom, silne prispôsobenom zvolenskému, resp. stredoslovenskému nadnárečiu.[38]

Podobná nejednotnosť a neustálenosť normy prejavuje sa aj v Kódexe revúckom C asi z roku 1844, i v ostatných rukopisných zbierkach.

Tak *Prostonárodný zábawník bratislavský,* ktorý zostavil J. Francisci[39], má napr. takýto text:

1: Šlaby do kostěla, ňesporo mi zwonia — Okolo kostěla bielá ruža wonia atď.; *alebo* 1. Národnia Rozpráwka *(dodatočne pripísané:* o Dragomírowi:): Bou edon *(neskoršim vydavateľom prepísané na* geden) bohatý Kupec, ten mau gednýho Syna, nazweme ho Dragomjrem (*prepísané na* -om), ktorý sa na swetě *(porovnaj vyššie podľa Cod Rev B, kde je* na Swěte) ničoho ňebáu *(v rukopise najprv* -l *a toto potom prerobené nôžkou na* -u; *CodRevB má* nebau). Keď mu powgedali že dakdě máce *(prepís. z* máta, *CodRevB* powjedali . . máce) on sa hňed osmeliw ta gjist *(CodRevB* osmeliu tam gisť), hoc o pou noci *(CodRevB nocy).* Mohli ludga akge kolwek strašngé wěci rozpráwať *(CodRevB . . .* ludja akjekolwek strassné wecy rozprawat), gemu to wšecko gedno bolo; ta išgou on (*B* issou), či do pustych (*B* pustých) kostolou, či na

[37] Ukážky z textu: *Newďačnost. Bou geden Kral, ten mau troch Synou. Tj dwaga starssj boli pekný Šuhagcy, ten neymladssj bou pluhawý, leniwý a nagwjac sa w popele walau. Preto ho y wolali: Popeljar, sspatná Twár. Tohoto nik w Zamku rád newideu* atď.

[38] Uvádzame ukážky tohto textu s príslušnými náležitými revúckymi tvarmi v zátvorkách: *Vaš barát. Ból* (búl) *ráz jeden* (edon) *Král a ten* (tot) *král mal troch synó, ak tyto* (ťito) *dorastívali* (dorostali alebo dorosťívali), *povje* (povia) *otec* (oťec) *najstaršimu* (najstaršimu) *„Choiže milý Synu do sveta veť* (ve) *je už čas* (šes) *aby si aj ty* (ťi) *nečo* (daš) *skusil". Naistarší syn se hned hotovil na cestu, a od otca si hodne peňazi* (penezi), *peknjé koňe* (peknia kone) *a pekný zbroj vypital* atď. — Porovnaj s textom revúckeho nárečia, ktoré zapísal Jozef Szabó *(Ukážky z gemerských nárečí,* SMS XIV, 1936, 209 n.).

[39] *Prostonárodnj zábawník Bratislawský usporadowán Wratislawem Rimawským,* Djl 1, Swazek 1 nj v Břetislawě 1842.

Cynterjn a či do Krypty, či do Koštgalnici (*B* Kosstjalnicy). Kdě luďom hor wlasy stáwali, kde strašliwá hrůza nanich (*B* na njch) připadala (*B* pri-), a kdě sa ako Osyky triasľi (*B* kde sa... trjasli), tam sa Drahomjr ľaknut (*prepísané* na ľaknauť) ňemohou, ani ako mak (*B* Dragomjr laknut něwedeu...) atď.

V tom istom zábavníku sú aj piesne, ktoré zapísal Francisci. V nich je takýto pravopis a jazyk:

Čwoby ho šťepili štirie zahradnjci... poliala (2x) ... kotrau hodinuočku *(nárečové slová)*, Zanahaw ma (2x) Koď sa muog naymilšj preć odebraw... klěpaw smutně wolaw... Prešou milý moug talou dolinuočkou — Zawgazaw mi srco... za diabla, Bgelwo ge... čgernwo ge... Zelenwo ge... chwost... ostrwo ge *(medzi porekadlami)* ... Kdě stogj pastjr keď traubj... Išlo dievča ku zpowedi... děsiatý ráz... naywiace, kdě ťa ludia berau... nerosťeš w poli ťa nesegau... *a pod.*

V Rozpráwke o Jankowi, ktorú zapísal J. Kalinčiak, nachádzame takýto spôsob písania:

Bola raz gedna mať, a tá mala dwoch synow. Jeden staršj keď maw dwanást rokou, nuž mu mamička powedala: ach syn muoj drahý, uprimný, nože si už choď dadě do sweta njaku (sic!) službu hľadať, ľebo wás waša mamička už ďaleg žiwiť němuože. A staršj syn sa rozžehnau s matkou i s bratom a išgou ta ďeľako... do sweta. A keď už i ten mlačj dorastau... upiekla mu... zaplakau, rozžehnau sa s dobrou matkou... do širého sweta... sa mu ag posúchy minali, išgou a už ništ gesť němau, hyba sa korjenkámi na cestě za dlhý čas žiwiw Raz bow... obzerau sa... nič newidew... woľačuo takuo welkuo... a to bou... sa dau... wolau... Janko pokrútiu... i powedaw... gá ti darugem žiuuot ale mi powec käďe gá... winděm... *atď.*

O. Maginhradský (J. Botto) v Rozpráwke o Miškowi, písanej inakšie „w podnárečj Malo-Hontskem", má zasa iný spôsob písania:

Bow edon chudobný... maw dwe děťi... děwša... němali... mezi besedow... zabigú... sa... zľakow... budau rozpráwati... sa něbáw, že oni ugdau... za mnow *a pod.*

Ondrej Klimo Lipták v rozprávke Starý Maťeg Walach píše takto:

... geden ráz kceu sa od hrgechou očistit, lebo wěru už dávno bolo, ako nebou pri spowedi a trápilo ho welmi hrgechmj zachmurenwo swedomga. — Čwo si mau chudáčik počgat... lebo weďeu ďe... býwagu, nuž len prosto šgeu... odkel že si... strstengého Miša nebohgeho zdruhég izby syn *a pod.*

V tom istom zábavníku v V. zväzku z 12. 11. 1842 píše Ján Krasomil Gáber z Lovinobane „Woleňga richtára w Lowinobáni (podnárečjm Nowohradským strednjm mezi Trpackým a Zwolenským)":

Zakazowanga. Smutnuo ge rano, mhla hustá prikrýwa okolga, dolinou sa lěn náhlýho potuočka hrkot ozjwa, polga sa těmnge a hory chluchge (sic!) W dědine iba po ulicgach postawagucjho bez wuoli dobytka ruk počauti, lačnge krmniky nosom zametáwajau brwna a hrdý si pri dweroch zo stádom gagoce husák. — W těmneg izbe pred páľom, dau do kola ženskge... za šťastliwuo dočkanga rána... upečenge krumplě *atď.*

A. H. Škultéty má z 27. 11. 1842 vpísanú stať „Národnj tanec w Hornj a Dolnj Mičiné pak na Molči (w Zvolenské stolici)" ďalej už po slovensky takto:

Taněc obyčagně máwagu w okolj Bystrickom, a gmenowitě wo wýše doložených dědinách, každú něďeľu cez celý fašang a po welkeg noci až do žatwy, po nešpore, w obecneg (dědinskeg) krčme, kdě se celá takmer dědinská mláděž sjďe ano i starci,

ktorj *(prepísané* z kterj) ale obyčagně (z obyčegně) ľen pri skľeňičkách spolu dúwerně sa showáragu, ba ag ženy ktorge sa na tancugjcú mláděž djwagú, a s ňou radugjcou, radugú... sedga hudci, obyčagně šťirga... hragú... z částky wonka pred hostincom (krčmau) ťažko očakáwá muziku, a obidwoge pohlawga spolu sa showáragu, žartugu a smgechy wywáďagu... sa usadja a k hráňú stroga, a chystagu... gedon hoďj groš *atď.*

Jonáš Záborský (podpísaný Giřj) píše ďalej stať „Slovenské a, ä" v podstate v bibličtine:

Widj se mi, že Slowáci w stol. Turčanské, a i w nekterých geště giných, w nekterých slowech, obyčegné a gako *ä, ae,* wyslowugj; — gestliže se ona mäkce vyslowowaná pjsmena *a,* která se we mluwě skoro w *e* měnj, tak gmenowati může. Na koliko sem dosawade newypátřal, by se ono *ä* gen po pjsmene *k, m, p* a *w* nacházelo, a to neyhustěgi *atď.*

Wratislav Rimavský „z okolj malo-Hontského [jeho rodiska Hnúšte] píše v rozprávke Sjkorka a wlk. (Rozpráwka dětinská, aneb raděg bágka)":

Bula ráz edná sjkorka, a tá mala kmotra wlka. Prišou ráz wlk swogú kmotru opásit, a rozprawau sa sňou dlho, dlho. Len ráz powge sjkorka, že kto ďaleg wytrjme šo něbudě gesť, a žeby sa poprobowali, a žeby išli do sweta. Dobre, powedau wlk, koď tak kceš, ga nědbám, weď že sa sprobugmo *atď.*

Ďalej P. S. Jamriška píše „Pořekadlo":

Ni edon tarkawy pes gesto na swěte. Nech ťa Pán Boh žiwj — kym budau hliwy a koď budau šeresně — nach ta šert wezme. — Wlkom na úgesť. — Na pgatok budau krywich paliť *atď.*

V VII. zväzku z 11. 11. 1842 píše v ľudových piesňach „z okolj M. Hontského Wrat. Rimavský" takto:

...něwiem... něpowiem... že druhie milugeš... dobre wiem... Zlě howorjš zlě mysljš... Nemilugem ginau — Krem tebe gedinau... nado mnou — Twau falešnost... poznáwám... inšie hledáš... začau... Swým očom som utrhau... něspau... — Ach milý muog (2x) — Joklamau ma... pre těbe... co ge w těbe... něsmiem (2x), pomoc twogú... do Jabloncou... u Jablonskych... do Tisowskych... dolu wodou... *atď.*

Štefan Križan vpísal rozprávku „O dwoch Šibaloch" takto:

Bow smutni podzimný wečer *(dodatočne vpísané g),* studeny witer duw od wychodu, a ze strechy Podolakowé, kerá bola temer celá otrhaná, dosky uchwacowaw, a i celjm domom zatrasaw... bolo... porozhazowané to čo malo maw, lebo sa na dalekau cestu strogiw... gednjm slowom bgeda a hlad... Děti otrhané... zimu a hladom premreté... behaw wen a strhew nekolko doškow ze strechy... powedaw... kupela a gedew *atď.* — Obyčege, Oráči w Trenčanské stolici okolo Žiliny, když nagar prwnj krát na pole orati gjt magj: zapráhnuwše woly aneb kone, načgeragj do hrotku... lemešem wyryl, šige wolům třegj... — Komu čižma nohu omäle, nech tu ranu soplem natjrá, od žluté nemoce čili žlutawky neylepšj ge prostrédek... se tře páleným sľjadkom... koštibálowý korěn utluče... krawäcinec, aneb člowäčjnec... — Pltnjci, aby gim wjetor něwiaw, nikdy na wodě něhwjzdagú... od Lucie do Božieho narodzeňia... na děň božiého narodzenia... na něm dačwo... děwky... do zagtragšieho dňa... sliepky *atď.*

Jednotlivé zväzky II. dielu tohto Prostonárodného zábavníka bratislavského (Rimavského) umožňujú nám sledovať jazykovú i pravopisnú normu štúrovcov

v čase „vzkriesenia slovenčiny" dňa 14. februára 1843[40]. Napr. v II. diele 1. zväzku z 5. II. 1843, teda tesne pred 14. februárom píše sa takto:

Ciğan. 1. Ako každgemu Ciğánowi, tak i Antalowi ešče nemnoho rokou ženatgemu zapačili sa čerwenge nohawice... on takge muohoů kaupit, raz ale natrafiu na gedneho wyslaužilgého husára, ktorý maů takge nohawice, i opytaů sa ho či by mu ich nepredaů... Lepšga kýška ako cmar. Gegen pes naučiů sa do kuchyni chodit lakauwať, ale prawě čo sa mu i wgáceg razj potrafilo, keď sgeů (*sic!* šgeu) aboli dwere otworenge, a žgadný člowek neboů wkuchyni; on prosto wyskočj na ohnisko a napadně na geden hrngec kýšky cmaru, ale on do kýšky sa odau, len že bou hrngec maličký ledwá si hlawu doňho wopchau... a začně klgať *atď.*

Z 19. II. 1843, teda skoro bezprostredne po dni „vzkriesenia slovenčiny", píše Wrat. Rimavský:

Národnié Zpiewanky. Hibag šuhag, hibag, kdě ťa posielagú — kdě ťebe s diewčatkom tisjce dáwagú... Se mnou nedostaněš okrem werné srdce... Něhľadám gá (2x) twé uprimné srdce... Něch těbe děwčatko, kdě chcegú hľadagú. *atď.*

Hojné stredoslovakizmy prenikajú aj v zápisoch Malohontčana L. Gála, ktorý zapisuje piesne zo stolice Nitrianskej a Trenčiańskej, v zápisoch P. Skalozuba Jamrišku, M. Lehotského (z 12. III. 1843) a O. Maginhradského (19. III. 1843).

M. Dohnáni v zápise zo dňa 2. IV. 1843 nezapisuje *g*, ale *j*, podobne *i*, *í* namiesto *y* a *í* namiesto *j*, ako sa ustálilo neskoršie v štúrovskom pravopise:

Traja braťja. Bou jedon oťjec a ten mau troch sinow, kerích jak sa naučili trochu čítať a rachowať hňeď dau na remeslo, abi si we swogom žiwotě kus chleba zarobiť mohli, ale každého dau na iné... Zali si wiswečeňie od cechu a jiné potrebné weci... pres hori... ňeweděli čo si majú počať, kdě ztaďjalto won... ňemali... ľebo bolo... W takéj ňeistotě... jakési hučaňie wody... šiow, po počúwáňí... s palicú makau... s paličkú... braťja *atď.*

Písanie *j* miesto *g*, a prvý raz aj *v* miesto *w* je v rozprávke S. Reussa v VII. zv. z 30. IV. 1843:

Pripovědka. Bou jedon král, ten mau jednýho Záhradníka a ten mau tri djouky. Ráz tjeto djoučata pod praslicami sedeli, a prjadli a mezi druhými Rozpraukami, povje najstaršja: Keby to na mojej vuoli bolo, já bi som si nič vjac nežjadala, len keby som sa za Královskýho Zahradníka vydat mohla... po záhrade... nechcem... dobrjé veci pojedat. Ej, ver že by mi bolo!... ja by som sa najradšej vydala... Veru by tak... i Vám dobre bolo... vypočuvau... bývau. Těto reči král považovau... zavolať dau. Djoučata, povje... ja som vás dal... povedau... som si umjeniu ... Djoučata nad svojím Štestím uradovanie odišli... vaše žádosti... dve staršje sestri začali královnéj záviďet, že bola najšťastnějšja a vo velkéj sláve najmladšú... odněsli... na opatrovanja, po svetě, bola vo velkej bjedě *atď.*

Naproti tomu zápis Turčana J. Kučeru zo 14. V. 1843 má hojnosť dialektizmov turčianskych a veľmi rozkolísanú pravopisnú normu:

Kdě bolo kde nebolo pri gednom mori ležalo na brehu welkwo kupeckwo mesto, do kterého i z tých nagdalšjch kragin chodgewali bohatý kupci... Lakomý krčmár si pri týchto kupcoch nadobudow pekného gmenga tak že sa mu malo kdo v bohatstwu wy-

[40] Tento deň uvádza prvý raz podľa rukopisného záznamu S. B. Hroboňa Fl. Kleinschnitzová, *Z dolnokubínskej pozostalosti Sama Bohdana Hroboňa,* SMS V, 1927, 122—155, potom aj D. Rapant, *Nastolenie spisovnej slovenčiny,* Služba VIII, 1944, 16—28 alebo aj K. Goláň, *Deň vzkriesenia slovenčiny,* Služba VII, 1943, 86—90.

rownať mohów... Pýcha od nég delako utekala... zhola ništ. Gég spoločnjk bów susedów chlapec, chudobný ale dobruo dgeta... a dobre slušaw krčmárowég Zusce *atď.*

J. K. Gáber, priamy účastník pamätnej schôdzky zo 14. febr. 1843, zapisuje takto:

Národňja Rozpráwka. Od sjedmich už rokow... ani na poli, ani na zahradach, nič nepožehnaw... sa stali bidlom fujákow... hustgé děďini, mestá... s kútou... ridzawje zánki škripja na štokoch plesňiwich... Takí bow dwor Milušin... traja... sinowja... Deťi moje drahje *atď.*

Je tu už pomerne hodne zo Štúrovho pravopisu.

M. Dohnáni už dôsledne píše mäkčeň aj nad *n,* a nie nad nasledujúce *e,* napr.:

Rozprávka o Sklennom Zámku. Bou jeden mláďenec a ten rád čitáwau nowini, len jederáz (sic) prišlo w nowinách, že je jedna pekná ďjewka v Sklennom zámku, kerú ňikdo ňemuože dostať. On ňemau pokoja ale si osedlau koňa a šiou hu hľadať. Iďie po horách... ľen wiďí... prišiou k ňím *atď.*

Takto teda hodne nejednotne písali tí, ktorí študovali v Bratislave, počúvali Štúra a boli i na pamätnej schôdzke 14. februára 1843, na ktorej sa podľa záznamu S. B. Hroboňa rozhodli po prvý raz písať slovenčinou. Uviedli sme rukopisné texty A. H. Škultétyho, námestka Palkovičovho, a J. Vratislava Rimavského, tajomníka Štúrovho, a videli sme, že ani oni nepísali jednotne. Len postupne, zhruba od mája 1843, badať, že sa Štúr v najužšom kruhu svojich spolupracovníkov začal vážnejšie zapodievať aj otázkami, ako má vyzerať slovenská jazyková a pravopisná norma, pre ktorú sa spoločne rozhodli. Vidieť to najmä na tom, že sa čím ďalej tým viac uplatňuje fonetický pravopis. Je isté, že Štúr videl uvedený Prostonárodný zábavník z roku 1842/43, že sledoval a akiste aj usmerňoval jeho pisateľov a potom jeho prax využil aj pri kodifikácii spisovného jazyka a pravopisu.

Bratislavský úzus, ktorý vyšiel z ústnej i literárnej reči, nadväzoval na staršie slovenčiace tendencie a postupne sa prenášal všade tam, kde boli služobne pridelení bratislavskí študenti, ktorí ho používali vo svojej literárnej tvorbe. Tak aj mimo Bratislavy vznikli veľké rukopisné zbierky ľudových rozprávok, zapisovaných jednak priamo podľa rozprávačov v ich dialekte, jednak v bežnej literárnej slovenčine. V zápisoch je však vždy aj hodne prvkov z rodného nárečia zapisovateľa. Rozprávky sa totiž zapisovali alebo priamo pri rozprávaní, alebo dodatočne doma.

Z rokov 1842—1843 pochádzajú tri zbierky, nazývané *Kódex tisovský A, B, C.* Datovaný je len kódex C, ktorý spísal Štefan Daxner, a to raz na str. 54 máme „Datum die 15 Nowb 1843" a na str. 88 „Die 4. prosinca 1843." Kódex A napísal celý A. H. Škultéty, vtedy kaplán u Jozeffyho v Tisovci, ktorý akiste podnietil aj Jonatana Čipku, tisovského rodáka, aby napísal kódex B, i Štefana Daxnera, tiež z Tisovca, aby napísal kódex C.

Ukážky ich jazykovej a pravopisnej praxe:

Kódex tisovský A: Bou jedon král a mau jedniho Sina. Otče — powie ráz tento, iďem do Sweta abi woľačo skusiu. — Ej ňejďiže Sin muoj — powie král na to, zostaň račej doma so mnou, ožeňíš sa račej, akobi si sa mau po Svetě tárat, wješ, že šaďe dobre, ale doma najlepši. Sin ale mocne na swojom stáu, že weru on len puojďe. No choj s Pánom Bohom, prerečie král, ňikdá som ťi wuoľu ňechceu slomiť. Zau tedi k sebe troch slúhow a pusťil sa do sweta... w jednej hustej hore... šesť dní... Wiďi na

strom... powie... či ňewiďíš woľaďe swětlo? Ei wiďím, wiďím, tam na pravej straňe sa swieťí... sluhowia spali. okrúhli stuol... takie bi mu jedlá wariewala, akie ňikdo na swěťe ešťe ňejedou... prerečie prostredňia *atď.*

Kódex B: 1. Zázračni lekár. Kďe bolo, tam bolo, w jednej úzkej, ťesňej doliňe, do ktorej celý boží ďeň slnce ňezaswieťilo, stáu tam jedon malý drewený domčok, bezpochyby preto w tomto ťesnom mesťe wystaweny aby ho wíchrice ňezrúcaly, ktorje wtomto kraji každú zimu bez prestaňja dúly. W tomto domčoku býwaw jedon chudobný sedljak. Žiwiw sa owčím mljekom a mesom... nalapanje ptáky... několko rokow... dwanáctiho sina... plakau s ňimi, ľebo si ňeweďew... wyboskáwaw... *(pozn.: asi pri vydávaní opravené neskoršie na:* celí... ďeň, jeden... malí drevení domček, bezpochibi... vistavení abi... ňezrúcali *atď., teda podľa Štúrovho pravopisu).* — Tri píšťalki. Ňešťastnie a biednie sú ďeťi, kterie utratia matku, a ešťe ňešťastňejšie, kterie dostanú zlú macochu. Každoďeňe hrubou lieskowicou bila ukrutná macocha, dwe opušťenie siroti, a Oťec mlčau, ľebo račej wiďeu ženu ako ďeťi. I zobrali sa ňebožjatká širim swetom, bračok so sestričkou... Idú, idú pustimi cestami... mi w tichto horách musímo zahinút... buďemo muset pod holim nebom nocowat... sa hrňie dwanác zbojníkow... začaw trochu príweťiwejši howorit, po očoch společňíkou... djowča zrostlo... w silniho mláďenca... zakázau...drjeki ludskie... do tej zakázaňej izbi[41]... na kterí ostrí bou opretí topor... hlas swedomie zadusiu... jej milý... zastrašení... sa jej ňedáwno bou spítau *atď.*

Kódex C: 1. O troch grošoch. Kopaw ráz jedon chudobní člowek nedaleko cesti prjekopi — a newiem ako sa stálo dost na tom že král zo svojima sluzí po tej ceste dakde tajšow — Ako zazrje toho člowека zpitá (bez bodky, aj ďalej) sa ho. „powec ze mi ti muoj drahí, akú máš plácu — na den, — za twoju ťažkú prácu?... odpovie zas tot chudobní... Ga chovám jedniho stariho (bez bodky nad i) otca — tomu wracjam, lebo ma wichowau... wojawiw... lachko rozprawali knazja... witjahnúw... zapáchnuw... dau zawolat... chudobniho... zpítaw sa ho... powjedku...; 9. Matej welki král, a Uljana welká králowná. W jednom sedljackom domčoku sedela dobrá rodina wo wedne. Matka prjadla... otec, hlawou na obidwa ruki podopreti sedew za stolom a okolo neho dwja hodni mlaďenci... Deti mojo drahje... tak wyrjeknúw otec swoj smútok nad sinmi *atď.*

Podobná situácia je aj v Kódexe revúckom A z roku 1843. (Je to Reussova zbierka rozprávok, najviac nárečových, gemerských.)

Prostonárodňí Zábawňjk vidávaní od LR [Ľudovíta Reussa] *Ďíl IV* v Levoči 1844/5 (str. 529) vznikol zo zápisov mnohých študentov, ktorí sem prešli ponajviac z Bratislavy v marci 1844. Aj tu je ešte veľmi rozkolísaná reč, a najmä pravopis. Tak hneď na 1. nečíslovanej strane sa píše na rozdiel od titulu *Prostonárodní zábavňik, Ďiél IV Svazek 1.* Inak sa zapisuje takto:

L. G á l: Narodnje Piesňe. 1. Tam za horou teče potok, studení: /: Zanahau ma moj frajerčok, milení:/: 2. Letí ptáčok popod dášok, zima tam:/: Kediže sa mladej ženi, dočekám:/: 3. Keď som išjow s freja... keď som sa pokloniu... Keď sa mi z ňej napijeme zaplatíme za ňú... 5. ... bjelí den... ale puojdem s djoučatí... Čo že si mau, keď si ma brau... si nemau... Počuu som... Janík koňe napájau... zaspievau... Do horního konca... u mej milej svjeca... utjerá...

L. R e u s s: Pjesňe. 1. Z jednej strani hora, a z zdruhej javorá... z královskiho dvora... Z jednou malou... zbľadla... Sladkí cukor... Ňebuďeš mať... zlatími šnúrami, temnica. Za tje tvoje falešnosťi... Že si so mnou tak falšoval, Akobis ma nikdi neznau... Do srdce tveho planeho... djouča... mislí... J v tedi... Čuo mi milí... —

D. M a t u l a y v piesni *Kšaft Jura Baču:* Keď ja zomrém (*asi omylom* za zomrjém) ... Nohawice... Y baranje čepice... i tjé wreťená... z uprimjeho srdce... Gednje mavej (*sic! miesto* -aj) na svjatok Druhje nosjewaj w pjatok... kozlence... Keré som

[41] Tvar tisovského nárečia.

nabiu *(prepísané z -iw)* lechce... spjeva... Tje moje jarčjatka staré... Smutnuo narjekanjá Hanki nad mrtwim ťelom... prihnau... ňewjém kďe ju zau... Bou by wisew biwaw *atď.*

Zo zápisov vidieť, že ani roku 1845 nezachovávali bývalí Štúrovi žiaci a jeho spolupracovníci nejakú jednotnú normu.

Podobný stav je aj v tzv. *Prostonárodňom zábavňiku Údow ústawu slowenskjeho w Lyc. A. W. Ewan. Štgawnickom,* ktorý redigoval S. Ormis v rokoch 1844—5 (dva zväzky).

S. Ormis v Predmluve píše:

Že mi Zábavňik prostonárodní, t. j. takje veci v sebe obsahujuci, čuo nje z našej vlasnej hlavi vihútáme, ale čuo mi z ludu, jeho zvikou a običajou nazbjerame, predmluváme, to sa bude dakomu darobním zdať: ale abi nemisleu, že len do sveta blúzníme a žjadnich cjelou ňemáme, musíme mu najprú povedať: nač mi to píšeme, k jakimu cjelu a čuo vlasňe píšeme, a jako? Lebo ak si na tjeto otázki ňeodpovjeme tak puojdeme tuvon do barini, a ani sami ňebudeme veďeť, kďe sme, čuo sme." 1. ... ostatní cíl našjeho snaženja... národnjeho... k uskutečneňú našich záměrou... a v zpěvoch, povesťách, porekadloch *atď.*

Codex diversorum auctorum A. — *Slovenskje Prostonárodnie Rozprávki* je zo sklonku r. 1843 a pripravil ho pre tlač Ján Francisci-Rimavský. Ani tu nie je ustálený jazyk a pravopis, napr.:

Kdě bolo tam bolo, bola ráz jedna krajina, a to krajina velmi bohatá. Už od mnohich rokov bola v ňej *(potom dodatočne prečiarknutý mäkčeň)* taká úroda, že luďja zo zbožím, aňi ňeveďeli čo robiť *atď.*

Aj *Rozličné rozprávky* z r. 1846 zapisovali rozliční autori rozličným pravopisom, ako usudzujeme podľa záznamu pri rozprávke Ďuro truľo: „Prjatelowi Miljemu Jankowi Rimauskému pozdrawenja Františka Kubovích dne 15. apríla 1846." — Ďalej sa zapisuje takto:

Nuž bola jedna mat a mala jednoho Sina, torého že welmi rada widela wždy ho obletuwala, wždi ho w izbe držala a nikde nepustila tak že on ništ newideu — ale ai ništ newedeu. — Ked už odrastou *atd.*

Nejednotnosť v reči, najmä v pravopise panovala vlastne aj po vyjdení Štúrovej Nauky reči slovenskej v roku 1846. Dokazujú to mnohé rozprávkové rukopisné texty.

Uvádzame na ukážku: *Sbjerka Dobšinskýho: Slovenskje prostonárodňje povesťi* (zapísané v Sirku v Gemeri v rokoch 1848—9):

Žjadnu povesť (prípovedku) som s takím nadšením vykladať ňepočuv od našich luďí, ako túto od jednej Sirkovjanki, ktorá mi za mladu mnohje rozprávki i prípovedki (ako oni povedja) vikladala... Ja som ju spísau tak, ako som ju počuv... bo v Sirku ženskje tak meko hovorja, trochu rozdjelňejšje od chlapou... ďeťom... počúvau... to je tjež dačo ňeslíchanjeho ... Veki a veki, velkuo preporoďenja ducha i života ludu nášho... V zakljatich krajoch, kďe aňi bilinki aňi rostlinki ňevídať, oňi zkvitajú... z vetšjeho ňepoznanje, tajnje *atď.*

Z uvedených prostonárodných zábavníkov teda vyplýva, že rukopisné zápisy v období po r. 1840 sú z rečovej a pravopisnej stránky dosť nejednotné, pričom sa tu zračia osobné vedomosti a schopnosti zapisovateľov. Isté zjednocovacie tendencie jazyka i pravopisu možno v týchto textoch sledovať najmä v bratislavskom Zábavníku asi od mája 1843, teda po pamätnej schôdzke Ľ. Štúra s najbližšími

spolupracovníkmi 14. februára 1843. Z nich vážny zástoj hral najmä Janko Francisci-Rimavský, Štúrov osobný tajomník, vydavateľ, resp. organizátor prvého bratislavského Prostonárodného zábavníka z r. 1842/3. Je preto najpravdepodobnejšie, že Štúr, ktorý študujúcu mládež priamo nabádal, aby zbierala a zapisovala ľudové rozprávky, pozorne a aktívne sledoval narastanie prvých dvoch objemných zväzkov tohto zábavníka a že radil zapisovateľom aj vo veciach jazyka a pravopisu. Z množstva uvedených ukážok však vyplýva, že zo začiatku, teda v čase okolo 14. februára 1843 a ešte dlhšie potom ani sám Štúr si nebol celkom na čistom s otázkou normy toho spisovného jazyka, pre ktorý sa vtedy spoločne rozhodli. Štúr prirodzene poznal, podobne ako všetci ostatní, stav jazyka a pravopisu predchádzajúceho obdobia najmä z Palkoviča, Šafárika a Kollára, ktorí vedome vychádzali zo spisovnej češtiny a len málo sa od nej odchyľovali, najmä v otázkach pravopisu. No v časoch prudšieho rozbehu spoločenského, a teda i literárneho, v dôsledku zmien v oblasti hospodársko-výrobnej na prahu nového kapitalistického spoločenského zriadenia starý spisovný jazyk už nevyhovoval.

Nový spisovný jazyk sa však nezrodil naraz a z ničoho. Vyrastal postupne zo slovenčiacich tendencií predštúrovskej a štúrovskej generácie. Prirodzene, že nový spisovný jazyk nebol hneď vo všetkom ustálený. Dokonca aj v osobnom úze samého Štúra možno pozorovať istú nejednotnosť, a to tak v českých ako i v slovensky písaných prejavoch.

Listy Ľ. Štúra z rokov 1834—1843 sú písané česky, podobne, ako písal Kollár a jeho vrstovníci. Aj tu vidno rozkolísanosť a nejednotnosť. Tak v liste zo 4. XI. 1834:

mlučel sem, chcem, nesou jiné (nie sú) které sou (jsou), zamesknání, vyučujem, listů, list, listovně, tajemník, sem (jsem), okolostojičnostech, nadverhují se, čo (5x), sardečně, pervý, sme, sardce, listy, oznamujem, Serby, literatůry, Zpievanky, zbudenému, prostosardečného, nač, Porubskyho, čím skůr *a pod.*

Z neskoršieho obdobia zisťujeme v listoch tieto slovenčiace pravopisné a jazykové prvky:

zbor učitelský, zbory, čím skůr (24. 2. 1838), tamejší, potrebovali (14. 4. 1838), dostal ... list, utřímati, los ... metne (zahodí) (15. 6. 1838), na nás ryhali, na mne metáno, vyváznul, listu, v prázdninách (27. 6. 1838), Do vidění (30. 6. 1838), v ... nářečiách, vručil, na gymnasiách, se na mne osupili ... skůr (13. 10. 1838).

Osobitne si všimnime listy z obdobia okolo pamätného 14. februára 1843:

probuďujícího se, sem ... poslal, pošli mi, čím skůr, sme (jsme) (26. 11. 1842), ráčíte, ráčil, sme, jsou, ste, sem (jsem) ... nedostal, jsou (2x), študuje, jsem *a pod.* (21. 1. 1843); bratku, dostal si ... knihy, co sem, sem ... byl, čím skůr, pošli, Náš Jožko je šuhaj jak třeba (21. 1. 1843), neskoro, poslali, zemanů, urazili (jeho), Robte tam, pozdravujte (12. 3. 1843); mohoutně, uzře, ráčil, se žalostí, nedajú, o repraesentacii, pověděl o ... utiskoch, rokováno bude, ráčíte, ta inquisicie (2x), ponosovali, nevynaučoval, posměviskem, se rozpadnul (23. 4. 1843); robiť, urobí, Tak už pomáli ani nebudeme mocť písať (23. 4. 1843), Žel Slovana, čili jak my Slováci malovaně a plnozvučně říkáme, žjal (8x), poesia (2x), nesnívalo ... se, list, roky, tamější (23. 5. 1843); v Novohradské stolici, hovorja, nosja, lahodili, čakal sem, duša moja (2x); *časté v ďalších listoch),* se řeč ... učí, našinci, čo *popri* něco, co, odstrčila, teraz (2x), Gemerská stolice, prvý kráte, druhý kráte, spja, list, sem se já ... pohádal, Nedávno, vyrobím, čítame (8. 5. 1843), právo Slovákov, do Sibira, ach či dávno, nehovořil, to se teraz porozpráváme, mládež preč bude, Naša mládež, pracovať, pomáhať, Pán Boh nám len pomahaj Budeme žiť, ach budeme i my raz Slováci! písal, hovořil s kanclerom Majláthom, či je to, jedinký. Tvojemu švagrovi čili dobře slovensky řeknuto děverovi dám

listy... Miško moj! upomeň tam Vašich ludí... Nač nám teraz... či co, trepe v novinách (18. 6. 1843), na rozkaz této deputácie, Kalinčák, Ukázal sem jím na to i svazky, ktoré si za mnou našinci písali *(myslí tu na prednášky, nie zábavníky)*, potom, ste, což sem, což, tato deputacie, žaloby vycecať, i korrespondencie s Vami, já sám bych potom stížnost... vedol, připisujem, jenž jej ta nesli (28. 6. 1843); na jeseň zavítáte, předošlého roku, jeseň, No Boh Vás opatruj (1. 7. 1843); pozdravujem a od nás robilo rozpovedja. Proto len pár slov k Tobě na písmě zasílám, v předešlém listě písal, Braček drahý! postaraj se, teraz, Počujem, že sa na jeseň... strojíš. Boh Ti pomahaj... a maj se dobře! (1. 7. 1843); listy, k brošúře, připojovati, ráčíte, neskoro, rokovati, připisujem, řeč... védel, že ho... popchla a jak říkáme do živého mu pronikla, párkráte, že sme, list, trn, zastupujem, pohuckaný, bránil, s hlbokou, ste (22. 10. 1843) a v poslednom tam vydanom (bez dátumu, 168. list): na noviny sem... nedostal, zemanstvo, repraesentacii... ku králi, stolice, brošúrky, na ní zarobil, ani jednoho, by se mi... honorář byl sešel (zišiel), co sem si, jsem pak... zcela vytrovený, Pozdravujem... list... dostal.

Štúr sa teda dosť prísne pridržiava vtedajšej spisovnej češtiny. Narušuje ju však slovenčiacimi prvkami najmä v slovnej zásobe a menej v morfológii.

Je známe, že práve Štúr naliehal na to, aby sa rozhodnutie pamätnej schôdzky vo februári 1843 udržiavalo v prísnej tajnosti. Úradnou rečou na Ústave bola čeština. Slovenčina sa mohla uplatňovať len v súkromnom živote študentov a eventuálne v ich súkromných literárnych prácach, prvotinách. Aj reč na rozlúčku so študentmi na konci júna 1843 povedal Štúr ešte česky. Len J. Gáber hovoril už slovensky. Báseň J. Francisciho-Rimavského *Svojim vrstovňíkom na pamjatku,* ktorá tlačou vyšla začiatkom r. 1844, pokladáme všeobecne za prvú tlačenú vec v štúrovčine. Báseň asi prešla Štúrovou revíziou. To znamená, že na začiatku školského roku 1843/44 mal Štúr svoju jazykovú a pravopisnú normu v zásade vypracovanú, ako o tom svedčia úryvky z citovanej básne:

Od víchoda k západu čjerne mraky leťja — Ach, beda, prebeda! nad kím že zavisnú? — Od víchoda k západu ohňe hromou svjeťa — Ach beda, prebeda! nad kímže zablisnú? — Ňestrahuj? *(sic iste len sadzač)* sa ňehodnuo plemeno... Ale padňi s pokorou na hrješno koleno, Keď ťi ešťe v prsoch tleje dač ludskjeho; Keď smješ ešťe k ňebesom hrješne oči zdvihnúť... *a ďalej napr.:* Braťja... Šírokím morom, plávala... Ďalekje brehi volali... Kdo statní túžbe tej svatej sa sproťiví?... pohlad... ludstvu ku spaseňú, Puojďe i ku zatraceňú... Vi sťe Braťja! z búrnimi víchrami Jak orli mladje ljetali... A smelích ňešťesťje hledá... Vlni zburenje ločkajú, šuchocú... bleski vuokol Vás fungocú... víchor vali žeňje... Hla hla! tje chmari jakje nasršenje Jako mihocú iskrami... Blislo, strešťalo, plaslo, schrapšťalo... tu ňjeto žjadnej uš pomoci, ňespomuožu, kdo si dúveruje, v mušskom boju... žiť a precca ňežiť... leťja, Tam sa... ostrovček šereje, stromovje vuokol ňej sa ježí, ke skale veslujťe, búra ňezúri, Krešťe sťežňe, skaďjal sa, ces hukotnje vali, kde ostatňím bleskom zamihoce, Vašho, iďjeťe z ďeďín, Ešťe skuor, z Bohom, ňech chráňi, Pre večních Sláví zmrtvíchpovstávaňí: Trpeňje svetom priňjeslo spaseňje, Vám slávu zrodí ťješ len umučeňje, A jako nad timi tam hrozňe lomcuje, miláčok, Nuš ňeplaš sa... ňešťastnuo plemeno.

Okrem zvyčajných znakov štúrovčiny je tu ešte dosť dialektizmov ukazujúcich na rodisko Francisciho, Hnúšťu, ako napr.:

v prsoch, k ňebesom, ráz, svatá *[aj v iných nárečiach]*, ku zatraceňú, nešťesťje, ločkajú, šuchocú, valí žeňje *[= vlny ženie, bije]*, mihocú, schrapšťalo, dúvernje *[vplyvom bibličtiny aj inde]*, ces, ostrovčok *[aj inde]*, stromovje, zamihoce, zaligoce, Vašho, Trpeňje... spaseňje, umučeňje, nad timi, ňešťastnuo plemeno.

Ako vidno, štúrovská norma nebola vtedy ešte presne ustálená, bola do istej miery nejednotná. O tom, že jazyk i pravopis Francisciho básne nepochádza len

od samého autora, svedčí aj okolnosť, že sám Francisci píše trochu ináč nielen v uvedených rozprávkach pred 14. februárom 1843, ale aj potom po odchode do Levoče. Je samozrejmé, že ako tajomník Štúrov bol najviac zasvätený do otázok súvisiacich s novým spisovným jazykom, opierajúcim sa o živú reč, ktorú bratislavská mládež (regrutujúca sa najviac z vlastného stredného Slovenska, z Liptova, Turca, Novohradu a Gemera) používala mimo oficiálnej akademickej pôdy medzi sebou v súkromnom živote. Preto v štúrovčine možno nájsť najmä v prvom kryštalizačnom období najviac prvkov liptovských a gemerských nárečí, lebo medzi študujúcou mládežou bolo najviac Liptákov a Gemerčanov, ktorí aj literárne boli najaktívnejší a takto priamo ovplyvňovali, resp. usmerňovali aj kodifikačnú činnosť Štúrovu.

Prvá kniha tlačená v štúrovčine bola Ňitra. V nej je takýto úzus:

Dar drahím Krajanom slovenskím obetuvaní, vidávaná od Miloslava Hurbana. Ročňík II. V Prešporku, alebo v Braťislave nad Dunajom 1844. Visoko urodzenjemu Pánu, Pánu Ďurkovi Košútovi s Košút... Slovákou obrancovi horlivjemu, nárečja slovenskjeho milovňíkovi, krajanou svojím prjaťelovi vernjemu a od svojích hlboko milovanjemu váženjemu na znak úcti a vďačnosťi slovenskej pripisuje a posvecuje Mil. Jozef Hurban, redaktor a vidavatel. — Hlasi k Ňitre. 1. Od Petra Kellnera. Sokol. Holubička Tatri sivá — Povedz kďe si sa bavila? Či kďe skvetá hora, ňiva? Či si s čistej vodi pila? — Hori sa už zelenali, Zráslo žitko v krásnom polu, Ach, to žítko aj zožali — A to lisťje spadlo dolu... ňikďe som ťa ňevídavau... Aňi v polách ňeslíchavau. — Holubička. A v tom dášďu, a v tich búrkach Žítko zbituo lahlo v polu. Opadlo lisťje dolu. — Sokol... Zhljadňeme, sme povjedali... ja poljetavau Hore dolu pod horámi... pod studňičkámi... skalámi... lisťje; Keď som rásla, dobrí luďje... Dášď prestaňe aj s vetrámi... pod horámi; zlatí ftačok na doliňe. — 2. Od Janka Rimavskjeho. Švárno ďjevča beží — Polami lúkamí, Drobnimi preberá — S čerstva nožičkámí... Od hlavi do pati... Peknoroslú novje — Svjatočnje jej šati; Do šíreho sveta. — Spevi historickje. Nepoznaní, od Ludevíta Štúra. Kdo to pobrehoch Váhu blúďeva, Kdo tam blúďeva po noci? Každjemu tajno preč on ta choďjeva — A čej tam hladá pomoci... pozďe v jeseňi... k videňú ňeňí... rumi stojá, na kraju... vlni von lúča... načúva v pokoji lebo sťjad hrmot; oboch dač bolí — Bo ňječo tajne si pošoptávaju, Na pole vuokol... Mesjačok... Višjou na pole... ňič sa ňepohíňa... Mesjačok... sa otáča, ohňíčok, Kolimba vo snách... — Kozja skala od Janka Matúšku. Ťemno hori hučja, vjetor stromi zmjeta ... povesť ljeta... Braček kde bežíš na tom sivom koňi? ....Kuoň sa ti zbesňeu či mu v ušoch zvoňí, uš prichodí... dolu dolinámi. — Povesť od Janka Kráľa. Noc je — v ťichej hore u voďičkí — U skál škaredích a tmavích... beškala... z miskou sa ihrala — Vetríčok jako núcení... — Zakljata Panna vo Váhu a ďivní Janko. Často blúďim, táram sa cez celí boží deň... bi si opreu bolavú hlavičku... zadrjemau... Ale čo je nemožnuo, lala veť. — J. M. Hurban Obrazi s prítomnosťi. V ťemních Tatrách kďe hejná ďivokích sokolou poletujú a orli zo skál ces oblaki k jasňinám večním sa vinášajú, tam kďe príroda utvaruvaňja svojho prvje šlapaje zaňechala, v tích naších Tatrách tajemních zjaveňja mnohje... pochádzajú... lebo kto vje čo doňesje. Z tohoto života Tatranskjeho Vám chcem teraz dačo viprávať. atď.

Hurbanov úzus je teda už skoro celkom zhodný s neskoršou štúrovčinou. Je pravdepodobné, že všetky príspevky tejto Nitry prešli jazykovou korektúrou Ľ. Štúra a niektorých iných spolupracovníkov, napr. aj Francisciho.

Ďalšie ukážky:

Obeť Dostojnjemu Pánovi, Pánu Pavlovi Jozéfimu od Janka Rimavskjeho... Co *[iste tlačová chyba]* len jedneho živjeho človeka... života šlapeje... v smrťi hliveje... Jakbi mesto sťjen Tatranskimi štíti Zo šeckích vuokol strán bou ohraďení... kolimbá..., šaďe, Luckje postavi... S obráťeními tvárami ... Ňezábudki Krivánske...

od Šajavskjeho... po skalinách Kriváňa mochnatich... z jeho vetrami... moje sťenaňje... kďe mojí krajaňja...—Mojím vrstovňikom od Janka Rimavskjeho... Slzami vítajú... na tje velebnje lesnatje víšini... malujú... po poloch... nad ňimí, krásni, chorjeho... zakljati; Uš od dávnich časou... Vikupeňje hlasou... Sinovja bi, uš na vlasnje... Rasťje... ňeuvadlí veňjec... Ukončí pokáňe zmrtvich ťi povstaňje... po dolách, po... horách, Veť sa v známich krajach A misljach... Pri... šumeňí. V hlbokom... zadumeňí, zrjastou nad hrobamí... zakvitou kvetamí. — Pri vítaňí Bratou v Ústave dňa 9. 9. 1843, od Janka Matúšku. Ťicho vetrík pofukuje po širom Dunaju, Mláďencovje vzdichi leťja k urodnjemu kraju. Višvihla sa nad Dunajskou ribuočka hlbinou A šuhaj ten buolno zdichá za svojou roďinou... šaďe... je s ribkamí. ... braťja... viplaťja... Tu zme sa zišli na národňje pole... virvau... Mlč srcce zvedavuo... v zbojách. — Pesňička na kare ku cťi zomreljemu Jankovi Tomesovi... od Janka Kráľa. Vjetor pokriu cestu sňehom... Uš cesti ňjet žjadnej... šaďe zúkolvúkol... z veslamí... hrmeť... dážď poprchuvať... vesluvať, daďe... poťešeňja ňemám... Požičjaš... mecú... lístočok... šuhajček... Lístočok prepadnuu. — Moja pjeseň, od Janka Krála... Spala ruoček... Jaňíčok... ňepostihnuu... mohou... ďjeučini po pounoci... Bolo v sveťe poťešeňje uš je vjacej ňje... — Pjeseň od Janka Matúški. Bolesňe sa lúča... z ďetmí zme sa miluvali... bojuvať. — Obrazi z minulích časou. Janko Podhorskí. Povesť zo XVI. stoleťja od Janka Rimavskjeho. V Slovenskích našich Tatrách, tam kďe sa ím uš na silnje plecja ňebo opjera, a oňi sokorcí a končúri svojimi hore višej a višej... pohljadaňím do... tajemstvou... v loňe tíchto majestatičních velikáňou... s čistotnimí dvoma izbamí... atď.

V celom tomto ročníku teda ešte nie je jazyk celkom jednotný, najmä v type *luďja — luďje, poťešeňje — poťešeňja, pri mori — pri moru, pri koseňú — pri koseňí, v krajoch — v krajach, v časoch — v časach* a pod. V Štúrovej Nauke sa už preferujú napr. tvary *znameňja, nárečja* a tvary typu *šťesťje* sa dávajú do zátvoriek, sú teda len možné, resp. trpené popri tvaroch na *-ja*. Toto kolísanie vyplývalo z okolnosti, že tí, ktorí slovenčinu v písme najviac používali, regrutovali sa z oblastí s takýmito rozdielnymi tvarmi.

Mnoho dôvodov pre i proti sa vznieslo aj v súvislosti s tvarmi *dobruo — dobrjeho, sprobuvať, bou, mau* a pod., alebo aj v súvislosti s otázkou jedného *l* (aj miesto *ľ*), ako i hlásky *ä*. Zdá sa, že v časoch pred Štúrom, ako aj v čase uzákonenia štúrovskej slovenčiny jestvoval akýsi nadnárečový stredoslovenský úzus len v niektorých jazykových javoch. Omnoho väčšia nejednotnosť bola v pravopise. S týmto stavom nemohla byť spokojná ani sama Štúrova generácia. Preto čoskoro prijala pevnejšiu hodžovsko-hattalovskú pravopisnú úpravu.

Záverom teda možno konštatovať, že prameňom Štúrovej jazykovej i pravopisnej normy bola dosť nevykryštalizovaná, nejednotná stredná slovenčina (stredoslovenský interdialekt) s istými nadnárečovými črtami. Prvky tohto stredoslovenského interdialektu prenikali postupne aj do spisovnej češtiny, vtedy na Slovensku používanej najmä evanjelikmi. Sústavnejšie sa vyskytovali najmä v ľudových piesňach, v ich zbierkach z tohto obdobia, a to i v piesňach umelých, znárodnených, i v tlačených spievankách. Tieto môžeme teda pokladať za prvý literárny prameň Štúrovej jazykovej i pravopisnej normy.

Ešte významnejším prameňom štúrovskej slovenčiny boli vtedajšie rukopisné prostonárodné zábavníky, predovšetkým Prostonárodnj zábawnjk Bratislavský z roku 1842/43, ako aj revúcke a tisovské kódexy. Štúr správne vypozoroval vývinové tendencie stredoslovenského nadnárečia, vypracoval a doplnil ho v ucelený systém a dal mu pevnú pravopisnú normu, nadväzujúc i pritom na predchádzajúci vývin.

VZŤAH ĽUDOVÍTA ŠTÚRA K BERNOLÁKOVCOM

Ján Garaj

Anton Bernolák a Ľudovít Štúr získali si najväčšie zásluhy o formovanie slovenského národa a jeho kultúry prostredníctvom slovenského spisovného jazyka. Obidvaja poznali, že prebúdzať národné povedomie slovenského ľudu, povznášať tento ľud k vyššej kultúre a k hmotnému blahobytu je možné iba prostredníctvom takej spisovnej reči, v ktorej by sa slovenskí kultúrni pracovníci mohli dokonale a „svojsky" vyjadrovať, ktorá by sa mohla obohacovať z nevyčerpateľného zdroja domácej reči slovenského ľudu a ktorej by tento ľud aj dobre rozumel.

Osvietenec Anton Bernolák vo vedomí osobitného rečového svojrázu Slovákov po dôkladnej rozvahe a poradách so svojimi priateľmi, na základe tradičného úzu trnavského kultúrneho centra za spisovnú reč povýšil slovenčinu, dajúc jej pevné a všeobecne platné gramatické pravidlá. Pritom aj v dovtedy ťažkopádnej ortografii zaviedol jednoduchší spôsob písania.

Významné je, že Bernolák do svojho spisovného jazyka pojal aj niektoré prvky zo stredoslovenských nárečí (napr. mäkké slabiky ďe, ťe, ňe, ľe — ďi, ťi, ňi, ľi), a tak otvoril cestu k povýšeniu týchto nárečí na spisovný jazyk, čo o pol storočia neskôr uskutočnil Ľ. Štúr, ktorému vzorom bol aj Bernolákov fonetický pravopis.

Ľ. Štúr Bernolákovo rozhodnutie kodifikovať spisovnú slovenčinu hodnotil s veľkým uznaním. Vedel, že Bernolák za podklad slovenskej spisovnej reči ešte nemohol vziať stredoslovenské nárečia, lebo tým by sa bol veľmi odchýlil od dovtedajšieho jazykového úzu.[1] Štúr v bernoláčtine videl most k čistej „najzavarovanejšej" slovenčine, k stredoslovenským nárečiam.

Vo svojej Nauke reči slovenskej o tom píše:

Katolícki braťja naši, odťjahnúc sa od Češťini, ňepovíšili samuo čistuo nárečja Slovenskuo na reč spisovnú, ale vzali nárečja Češtiňe najbližšie, čo sa stalo podla domisleňja nášho potrebním behom vecí, lebo krok k samjemu čistjemu nárečú Slovenskjemu urobení bou bi sa velkím odskočeňím od doterajšjeho spisovnjeho vo vážnosťi stojacjeho jazika pozdávau... Tímto ale mužom patrí zásluha tá, že nám most k opravďivjemu životu nášmu v jeho vlastnej forme pripravili.[2]

Skôr, ako sa pokúsime rozobrať príčiny vzniku štúrovskej spisovnej slovenčiny a vzťah Ľ. Štúra k bernolákovcom[3], ktorých sa usiloval horlivo získať pre celonárodný spisovný jazyk slovenský, treba nám osvetliť situáciu, aká sa u nás vytvorila po Bernolákovi v otázke spisovného jazyka.

Spisovný jazyk, ktorý Bernolák kodifikoval, nebol na Slovensku všeobecne prijatý. Prijali ho len katolíci, kým evanjelici sa aj naďalej pridržali spisovného

---

[1] Tak Bernoláka hodnotia aj súčasní jazykovedci. Porov. napr. J. Stanislav, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka,* Bratislava 1941, str. 10—11.

[2] Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej,* Bratislava 1846, str. X. — Ďalej o Bernolákovi a jeho nasledovníkoch porov. najmä Ľ. Štúr, *Hlas k rodákom,* Orol Tatránski I, 1845, str. 50—51, a *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí,* Bratislava 1846, str. 69—70.

[3] O vzťahu Ľudovíta Štúra k bernolákovcom doteraz niet špeciálnej štúdie. O pomere bernoláčtiny k Štúrovej spisovnej slovenčine písal Eugen Pauliny, *Glosy k pomeru: bernoláčtina-štúrovčina,* Kultúra IV, 1943, str. 97—103, kde je uvedená aj ďalšia literatúra.

jazyka českého, o ktorého čistotu na Slovensku prísne dbal najmä Juraj Palkovič, profesor na Katedre reči a literatúry československej na evanjelickom lýceu v Bratislave. Tak na poli literárnom došlo k rozdvojeniu slovenského národa dvoma kodifikovanými spisovnými jazykmi — bernoláčtinou a bibličtinou. Bola otázka, ktorý z týchto dvoch nadobudne na Slovensku prevahu. No až po Štúra ani jeden z nich nedosiahol všeobecné uznanie, hoci obidva až do štyridsiatych rokov XIX. storočia mali vynikajúcich predstaviteľov.

Bernoláčtinu na vysoký stupeň básnického umenia povzniesol Ján Hollý. Jeho klasické eposy, v ktorých ospevoval počiatky Slovanov, a najmä slávnych hrdinov a deje Veľkomoravskej ríše, jeho selanky zo súčasného života slovenského ľudu, jeho žalospevy a ódy mocne burcovali národné povedomie slovenskej mládeže a povznášali ju k vyšším ideálom kultúrno-osvetovej práce medzi slovenským ľudom. Veľká osobnosť a patriarchálna autorita Jána Hollého vzbudzovala obdiv a úctu vo všetkých vrstvách slovenského národa bez rozdielu náboženského vyznania. S vďakou sa skláňali pred ním katolíci aj evanjelici, najmä Ľudovít Štúr a jeho nasledovníci, ktorí Hollého básne čítali a podľa nich pridávali si aj slovanské mená (Miloslav, Horislav a pod.), ktorí Hollého nie raz navštívili, aby mu vyjadrili vďaku za veľké básnické diela a aby sa s ním radili o vážnych slovenských podujatiach celonárodného významu.[4]

Štúr ani po svojom odchode na univerzitu v Halle nezabúdal na J. Hollého a na jeho literárnu tvorbu. Hollému venoval svoju ešte česky písanú báseň, selanku Jaromír a Květoň,[5] a aj v iných svojich literárnych prácach mu prejavoval veľkú úctu. Vyzdvihoval jeho význam v kultúrnom živote slovenskom, najmä po r. 1843, po uzákonení novej spisovnej slovenčiny.[6]

O vydanie Hollého básnických diel získal si veľkú zásluhu bernolákovec, slovenský mecén Martin Hamuljak (1789—1859)[7], priateľ P. J. Šafárika, Jána Kollára a Ľ. Štúra, známy aj svojou korešpondenciou s Dobrovským, Jungmannom, Kopitarom a i.

Hamuljak sa stal významnou osobnosťou v slovenskom kultúrnom živote tridsiatych rokov XIX. storočia. Svojimi kultúrnymi podujatiami získaval aj evanjelikov, a tak pripravoval cestu k celonárodnej jednote Slovákov na poli kultúrnom. Často si písal najmä s P. Jozefom Šafárikom, ktorému obstarával pramene a literatúru k významnému dielu *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten.*[8] O tento spis sa staral počas jeho tlače v Budíne (vyšiel r. 1826) aj z finančnej stránky, ba ho i rozposielal svojim priateľom a známym po slovanskom svete.

Martin Hamuljak za pomoci Jána Kollára a lekára dr. Martina Suchányiho,

---

[4] V liste Aug. H. Škultétymu z Halle 17. okt. 1838 Štúr píše: „Na loučivý večer zapomenouti nemohu, aniž kedy zabudnu, ještě mi posavád Hollého hřímajíci verše v uších zní. Ó Hollý, výtečný Hollý, Ty zvěstu dávnověkosti naši! Ty představiteli věrný národnosti naší..." (Jozef Ambruš, *Listy Ľudovíta Štúra,* Bratislava 1954, str. 162—163.) — Pozri aj Štúrov list J. Pospíšilovi zo 7. júna 1839, kde si Štúr do Halle pýta Hollého žalospevy (J. Ambruš, c. d., str. 166).

[5] V Časopise Českého Musea XIV, 1840, str. 176—181.

[6] Porov. Štúrov *Hlas k rodákom,* Orol Tatránski I, 1845, str. 51 n., *Nárečja,* str. 6 a i.

[7] O M. Hamuljakovi pozri Jozef Škultéty, *O Slovákoch* I, Martin 1938, str. 98—112.

[8] O tomto diele pozri Jozef Hanuš, *Pavla Josefa Šafaříka Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten.* Bratislava I, 1927, str. 11—38.

spolu s bernolákovcom dr. Antonom Ottmayerom, ako i s obetavým zberateľom a vydavateľom slovenských kníh hornosúčanským kňazom Michalom Rešetkom, s banskobystrickým kanonikom Červeňom a s inými uvedomelými Slovákmi uskutočnil svoju dávnu túžbu po slovenskom literárnom spolku, keď r. 1834 v Budíne založil „Spolek milowníkow reči a literatúri slowenskej".[9] Predsedom spolku sa stal Ján Kollár, jeho zástupcom Ottmayer, tajomníkom Hamuljak, pokladníkom Suchányi.

Hoci v spolku bola veľká väčšina bernolákovcov, za predsedu zvolili Jána Kollára, čím sa mal dokumentovať celoslovenský charakter spolku bez rozdielu náboženského vyznania. Malo sa tým dokázať, že aj prívrženci češtiny budú mať v ňom a v jeho literárnych podnikoch miesto. Ale všeobecná náklonnosť k slovenčine v tomto spolku bola zrejmá po celých desať rokov jeho trvania.[10]

Spolok od r. 1835 do r. 1840 vydal štyri ročníky almanachu Zora, kde vychádzali i básne Jána Hollého a kde i Ján Kollár vo svojich príspevkoch veľmi výrazne prejavoval svoje slovakizačné úsilie.

Pravda, sám Kollár nechcel, aby sa Slováci odtrhli od spisovnej češtiny, ale vyvíjal úsilie usmerniť vývoj spisovného jazyka českého bližšie k slovenčine, v čom sa malo aj zo strany českej vyjsť v ústrety Slovákom, najmä bernolákovcom, ktorých bolo treba získať pre takýto spisovný jazyk.

Ľ. Štúr ešte r. 1835 schvaľoval slovakizačné úsilie J. Kollára v nádeji, že tým bude možno získať bernolákovcov,[11] no neskôr v tomto slovakizačnom úsilí videl nedôslednosť a neužitočnosť,[12] preto zostal pri spisovnom jazyku českom, kým sa celkom nerozhodol pre spisovný jazyk slovenský, pre živú reč slovenského ľudu.[13]

Ľ. Štúr almanach Zoru hodnotil ako významný prínos do slovenského kultúrneho života.[14]

Hoci sa v tridsiatych rokoch XIX. storočia Šafárikovi a Kollárovi nepodarilo zjednotiť Slovákov vyhovujúcim spoločným spisovným jazykom, hoci sa obidvaja potom celkom priklonili k češtine, ich idea nezanikla, ale buditeľskú úlohu konala aj naďalej. Táto idea v štyridsiatych rokoch minulého storočia našla veľký ohlas u Ľ. Štúra, ktorému ukazovala cestu bližšie k bernolákovcom, cestu k národnej samobytnosti slovenskej, k celonárodnému spisovnému jazyku slovenskému.

Na Ľ. Štúra v Halle mala veľký vplyv Heglova filozofia o veľkom dejinnom

---

[9] Porov. Jaroslav Vlček, *Dejiny literatúry slovenskej,* Martin 1890, str. 26—27, Andrej Mráz, *Dejiny slovenskej literatúry,* Bratislava 1948, 123—124.

[10] Roku 1839 pomýšľalo sa aj na založenie slovenskej učenej spoločnosti, ktorej reprezentantmi mali byť Hamuljak, Hollý a Kollár. (Porov. Daniel Rapant, *Slovenský prestolný prosbopis z r. 1842* I, Bratislava 1943, 24.)

[11] Porov. Štúrov list Fr. Palackému z 31. dec. 1835 (J. Ambruš, c. d. 49).

[12] Porov. Štúrove listy Fr. Palackému z 10. apr. a z 27. nov. 1836 a K. Bol. Štorchovi zo 16. nov. 1836 (J. Ambruš, c. d. 61, 90, 93—94).

[13] Porov. Štúrovo *Nárečja,* 49—51.

[14] Tak v liste z 19. marca 1835 neznámemu adresátovi: „Dnes právě došla nás Zora z Pešťe, pervý slovácký Almanach, dílo výborné" (J. Ambruš, c. d. 30—31). — V liste Mich. Godrovi zo 4. apríla 1836 Štúr píše: „Zoru z toužebností očekáváme, těšíme se na ní, co na zvěstovatelkyni horlivosti Slovanské. Ona mocně účinkovati bude. Co se nám obzvlášť při ní líbí jest, že se v ní ve psání svoboda povoluje" (J. Ambruš, c. d. 56). — Podobne Štúr hodnotil aj ďalšie ročníky Zory a nechcel byť bez nej ani na univerzite v Halle v r. 1838—40 (J. Ambruš, c. d. 30—31, 54—55, 201, 169 a i.).

poslaní jednotlivých národov sveta. Štúr veril, že po Germánoch na Slovanov čaká slávna budúcnosť; veľké dejinné poslanie budú mať nielen Kollárom hlásané štyri hlavné slovanské kmene, ale aj kmene menšie, ktoré prejavia svoju národnú samobytnosť, teda aj Slováci. V tomto duchu Ľ. Štúr po návrate z Halle hlásal osobitnú slovenskú národnú kmeňovitosť.[15]

Aby sa však táto kmeňovitosť dokonale zvýraznila aj v psychickom ustrojení a v spoločenstve kultúry, Štúr vyvíjal úsilie urobiť rozhodný krok v tomto smere. Predovšetkým to mali byť noviny, ktoré by konali národnobuditeľské, kultúrne a politické poslanie medzi pospolitým ľudom. Štúr o tom rokoval v Prahe s českými vlastencami r. 1840[16] a v osobitnom liste z Bratislavy dňa 19. dec. 1840 žiadal o tom dobrozdanie od dr. Ottmayera: „Nebude Vás tajno, že novín politických našeho lidu veliká jest potřeba a že mnozí je míti žádají. Račtež mi oznámiti, jaké jest Vaše mínění o povolení na ně . . .“[17]

Potreba novín s literárnou prílohou, kde by popri sebe mali miesto ako prívrženci češtiny, tak aj prívrženci bernoláčtiny, bola tým naliehavejšia, že almanach Zora štvrtým ročníkom r. 1840 prestal vychádzať, že v Palkovičovej Tatranke boli prípustné iba české príspevky, kde preto iba máloktorí z bernolákovcov — aj to len zásluhou Štúrovou[18] — po česky písali, že na obranu proti silnejúcej maďarizácii bola nevyhnutná národná jednota a spoločné akcie Slovákov.

Štúr koncom mája 1842 podal vysokej kráľovskej rade v Pešti žiadosť o povolenie vydávať „Slovenské Národní Noviny“ s prílohou „Orel Tatránsky“, o čom hneď v liste z 29. mája upovedomil Martina Hamuljaka a prosil ho ako zaslúžiteho podporovateľa a ochrancu Slovákov, aby „věc Slováků předůležitou láskavě ochraňovati, podporovati a všemožne poroučeti ráčil, nebo Slováci nemají doteraz žádných novín a noviny jsou každému, vzdělávati se chtějícimu národu potřebné a zvláště nám Slovákům předůležité“. Prosil ho o pomoc „jménem všech Slováků“ súc presvedčený, že Hamuljak „dle své veliké lásky k drahému rodu“ nezištnou pomocou prispeje, a uisťoval ho, že „budou pak v nich přijímány i články ve vlastním našem slovenském nářečí, čili t. ř. bernolákovském psané, aby byly opravdu slovenskými novinami a všem radost učinili“. Pri tom Hamuljakovi ďakoval aj za vydanie diela „našeho velikého básnika, velebného Hollého“, pre ktoré Štúr v Bratislave získal aj hojný počet predplatiteľov.[19]

No povolenie novín úradné miesta v Pešti odďaľovali, hoci Štúrovi potrebné osvedčenia vydali superintendenti P. Jozeffy, Ján Seberíny, Fr. Stromský a 44 katolíckych duchovných nitrianskej diecézy na čele s biskupom Fr. Habelom.[20]

Štúr podával nové a nové žiadosti o povolenie novín. Štvrtý raz žiadal 21. febr. 1843, keď už zmenil aj ich názov na „Slovenskje Národnje Novini“. Z toho je zrejmé, že bol pevne rozhodnutý vydávať ich po slovensky, čo si žiadali mnohí Slováci aj pri zbieraní podpisov[21] na ne. Štúr takto chcel Slovákov pozdvihnúť k vyššiemu kultúrnemu životu, o čom už mnohé roky premýšľal s „rozžialeným okom

---

[15] Porov. Daniel Rapant, *Dejiny slovenského povstania r. 1848—49* I, Bratislava—Martin 1937, str. 84—128.

[16] J. Ambruš, c. d. 188.

[17] J. Ambruš, c. d. 201—202.

[18] J. Ambruš, c. d. 235.

[19] J. Ambruš, c. d. 304—305.

[20] J. Ambruš, c. d. 282—283, 552—553.

[21] Porov. Daniel Rapant, *Slovenský prestolný prosbopis* I, 171, a J. Ambruš, c. d. 352.

pozerajúc na kmeň náš", ako písal Fr. Palackému r. 1843 o rozhodnutí svojom vydávať noviny v slovenčine.[22]

Roku 1843 v súvislosti s vydávaním Slovenských Národních Novín bolo treba rozhodnúť sa pre slovenčinu, ako si to žiadala väčšina Slovákov. Lenže oveľa ľahšie sa mohla táto požiadavka vyslovovať, ako potom prakticky realizovať. Otázka spisovnej slovenčiny nebola jednoduchou vecou. Mala to byť bernoláčtina, či slovakizovaná čeština, za ktorú tak bol horlil J. Kollár a M. Godra, či slovenčina východná, alebo slovenčina stredná? Štúr, ako uvidíme ďalej, rozhodol sa pre ďalekosiahly a pre slovenský národ najvýznamnejší krok, zaviesť a kodifikovať celonárodný spisovný jazyk slovenský na základe stredoslovenských nárečí, ktoré sa už aj pred ním do ľudovej spisby živelne prebíjali, ktorých krása, ako vieme, sa prejavila aj v Spievankách J. Kollára, v mnohých ľudových rozprávkach a i.

Štúra pri uzákoňovaní slovenčiny ako spisovného jazyka neviedla nenávisť k národu českému, ktorému neprestal prejavovať úctu a bratskú lásku,[23] ale snaha odstrániť roztrieštenosť Slovákov v spisovnom jazyku, snaha odstrániť chaotické pomery v slovenskej literatúre, ktorej rýchly rozvoj hatili dva proti sebe stojace kodifikované spisovné jazyky, snaha uspokojiť živelnú túžbu väčšiny Slovákov písať vlastnou materinskou rečou a politická situácia v Uhorsku, kde silnejúca maďarizácia nebezpečne ohrozovala národnú existenciu Slovákov.

Štúr si bol dobre vedomý toho, aký zodpovedný krok podniká pred svojím národom, pred súčasnou a budúcou generáciou, preto sa na toto podujatie dokonale pripravil aj zo stránky ideologickej a jazykovednej.

Štúr pripravoval pôdu pre nový spisovný jazyk najsamprv medzi svojimi najbližšími priateľmi a potom už aj v širšom okruhu prívržencov tejto myšlienky.[24] V tejto aktivite rušný bol najmä mesiac február 1843. Neskôr mal Štúr o tomto novom podujatí niekoľko ďalších porád s Hurbanom a Hodžom v Hlbokom v čase od 11. do 16. júla 1843.

Štúr, Hurban a Hodža z Hlbokého odišli hneď k J. Hollému na Dobrú Vodu, aby sa s ním radili aj vzhľadom na bernoláčtinu.

Túto návštevu spomína Štúr v Nárečí[25] a podrobne ju opisuje J. M. Hurban v životopise Ľ. Štúra:

Vtedy sme i my spoločný výlet podnikli k majstrovi poetov slovenských, k Hollému na Dobrú Vodu, cieľom vzdania mu úcty osobnej a podania mu výkladu úchylky svojej od jeho spôsobu písania v podrečí trnavskom a rozvinutia pred ním dôvodov svojich za centrálne, čisté slovenské nárečia. Tam sme boli od pána domu, priateľa mladosti Hollého verného, dekana Lackoviča, pohostinne prijatí a od barda, svetlých očú, vlasov strieborných, od Jána Hollého zľúbaní a slzami radosti uvítaní. On nie len že nič nemal proti čistej slovenčine, ale práve vyhováral sa, že za jeho časov nebolo možnosti na Slovensku inou slovenčinou knihy písať, ako tou, v ktorej už nebohý priateľ jeho, Bernolák, bol gramatiku písal. „Aj", povedá, „moje metrum dalo sa výborne v tejto reči užiť. Už tie národné piesne najkrajšie znejú v tej hornoslovenskej reči". To bol náhľad Hollého, s ktorým, rozumie sa, my úplne súhlasili. Hollý nám dal požehnanie svoje k dielam vtedy umieneným.[26]

---

[22] Porov. J. Ambruš, c. d. 372.

[23] Porov. listy Ľ. Štúra českým priateľom (J. Ambruš, c. d., a D. Rapant, *Dejiny I*, 110) a Štúrove *Nárečja*, 86.

[24] Porov. najmä Ľudovít Štúr, *Nauka*, str. VIII, *Hlas proti Hlasom*, Orol Tatr. I, 1846, str. 275.

[25] *Nárečja*, 6.

[26] *Spisy J. M. Hurbana VI*, Martin 1939, 296—297.

Dňa 26. okt. 1843 Hurban písal J. Hollému a žiadal od neho slovenský príspevok do chystaného slovenského už II. roč. almanachu Nitra: „Kebi ste sa Vi tam medzi nami jako otec uprostred synkóv lalotať počínajúcich zjaviť chceli, už bár len ňektorími rjadki. To bi bola elektrická iskra pre všetkích nás mladích, k slovenčine sa tak úprimňe pritulujúcich."[27]

O tomto podujatí za slovenčinu Štúr informoval i Kollára a Kollár Hamuljaka, ktorý sa veľmi nadchol za slovenčinu. Zračí sa to z Hamuljakovho listu J. Kollárovi, písaného 24. aug. 1843.[28]

Štúrovcom veľmi záležalo na tom, aby pre svoj plán získali Jána Hollého a potom jeho vplyvom bernolákovcov vôbec. Štúr vo svojich spisoch, článkoch i osobne na cestách po Slovensku prorockým hlasom volal po národnej jednote. Vyzýval, aby sa Slováci združili okolo novej spisovnej reči stredoslovenskej,[29] ktorá je najčistejšia a najrozšírenejšia slovenčina:

Striedok našej jednoti spisovnej ňje je žjaden prirodzeňejší od reči tej, ktorá sa v strjedku samjeho nášho národa hovorí a ktorá, ako sme to už aj dokázali, je tipu a obrazu starej reči Slovanskej najverňejšia a v našom už roďe najrozšíreňejšia, k tejto reči centrálnej a stredňej majú krajnosťi popristupovať, s ňou sa pospájať, bo ona krem toho má svoj stroj, svojho vlastňjeho génia a je opravďivou rečou Slovenskou.[30]

Schôdza v Hlbokom mala veľký ohlas najmä medzi mládežou. J. Matúška už začiatkom septembra 1843 v Bratislave vítal študentov slovenskou básňou.[31]

Zo starších s podujatím Štúrovým teda celkom súhlasil Hurban, Hollý, Hamuljak, Hroboň a iní, nie však hneď Hodža, čo vysvitá zo svedectva samého Štúra o schôdzi v Hlbokom v spise Nárečja: „Ňeostalo z ohladu Slovenčini na ňičom istom medzi namí, ale uzrekli sme sa, že ešťe tú vec za rok rozvážime, mišljenki svoje pod ten čas si zveríme a potom sa uzňesjeme po roku.[32]

Na poradách v Mikuláši 26.—28. aug. 1844 došlo k rozhodnutiam celonárodného významu. Ako Bernolák a Fándly aj Štúr a jeho spolupracovníci vedeli, že spisovnú slovenčinu do života treba uviesť prostredníctvom takej kultúrnej inštitúcie, ktorá by združovala slovenských kultúrnych pracovníkov, zakladala spolky triezvosti, vydávala slovenské knihy a šírila ich medzi slovenským pospolitým ľudom.[33] Ako koncom XVIII. storočia vzniklo Tovarišstvo, tak roku 1844 štúrovci zo Štúrovej iniciatívy v Mikuláši založili spolok Tatrín a jednomyseľne sa dohodli prijať slovenčinu za rokovaciu a spisovnú reč v ňom. Spolok sa mal pričiňovať o jednotu celého slovenského národa v celonárodnej spisovnej reči slovenskej. V spolku sa mali vylúčiť náboženské otázky; bez rozdielu náboženského vyznania mal združovať všetkých národne uvedomených Slovákov.

Na poradách v Mikuláši koncom augusta 1844 viedli sa významné porady aj o vonkajšom a vnútornom ustrojení spisovnej slovenčiny. V podstate zvíťazila

---

[27] Slovenské pohľady 1895, str. 500.

[28] Jozef Škultéty, *Sto dvadsať päť rokov zo slovenského života,* Martin 1922, str. 110.

[29] Ako Štúrovi záležalo na získaní bernolákovcov, o tom pozri: *Nauka,* str. IX—X, *Nárečja,* 70—71, *Život domáci a pospolití* v SNN 1845, č. 23—26, v článkoch *Neopúšťajme sa* v SNN 1845, č. 54—59, *Ústrojnosť a organizm reči Slovenskej* v Orle Tatr. II, 1846, str. 307—309, 316—318 a i.

[30] Ľudovít Štúr, *Hlas proti Hlasom,* Orol Tatr. II, 1846, str. 275—276.

[31] Ňitra II, 151.

[32] Ľudovít Štúr, *Nárečja,* 6—7.

[33] Porov. stanovy Tatrína (Daniel Rapant, *Tatrín,* Martin 1950, str. 56—59).

Štúrova zásada o fonetickom (fonologickom) spôsobe písania, ale v otázke vnútorného ustrojenia spisovnej slovenčiny väčšina sa rozhodla vziať za základ nárečia v horných Tatrách, najmä v Liptove.[34] Štúra poverili vypracovať gramatiku. Výťah z nej pre školy mal urobiť Janko Francisci Rimavský. No Štúr, ako uvidíme ďalej, gramatický systém spisovnej slovenčiny nevybudoval iba na základe liptovských nárečí,[35] ale na základe nárečí celého stredného Slovenska, ako o tom píše v Nauke.[36]

Nešlo tu teda o akúsi reformu Bernolákovej spisovnej slovenčiny, ako to tvrdili niektorí slovenskí buržoázni autori, ktorí preto roku 1943 ani neodporúčali oslavovať sté výročie zavedenia Štúrovej spisovnej slovenčiny,[37] ale o spisovný jazyk na základe stredoslovenských nárečí, na Slovensku najrozšírenejších.

Štúr o svojom podujatí v článku o *Ústrojnosti a organizme reči Slovenskej*[38] hovorí:

Ňebuďeme veru písať, keď slovenskí písať chceme aňi v skazeňinách a v spotvoreňinách Slovenskích, teda v kaďejakích Slovenskích ňemčinách a maďarčinách, aňi v rozličnosťjach Slovenskích, teda v rusínskej, poľskej a moravskej slovenčiňe, ale buďeme písať pravďivou a čistou slovenčinou, matkou našou rečnou.

Kebi sme boli inakšje robili, Slovenčinu matku s premjenkamí jej cjer mješali, jednu formu z toho, druhú z druhjeho vibjerali a dovedna spájali, tak bi sme boli robili sebevoľne... Pripravili bi sme tím boli Slovenčinu o každí základ a vlastňe aj o gramatiku, bo gramatika ňje na to, len formi vistavuvať a rozličnje dovedna plátať, ale rozviť stroj a organizm reči a každjeho zavjesť do vnútornosťi stroja tohoto".

Štúr teda vybudoval stavbu nového slovenského spisovného jazyka na stredoslovenských nárečiach, ktorými hovorí väčšina slovenského ľudu. Okolo tohto spisovného jazyka sa mal zjednotiť celý slovenský národ, preto k tomuto spisovnému jazyku Štúr volal ako prívržencov bernoláčtiny, tak aj zástancov češtiny.

Ľ. Štúr si dôkladne, do všetkých podrobností premyslel aj spôsob písania a celý gramatický systém novej spisovnej slovenčiny. Podľa Bernoláka sa rozhodol pre pravopis fonetický. Štúr si všímal, že ľud vo výslovnosti nerozlišuje *i, í* a *y, ý,* preto zavádza písanie *i, í.* Palatálne *d, t, n* má sa aj pred *e* a *i* označovať znakom, teda *ď, ť, ň.*

Na rozdiel od Bernoláka zaviedol Ľ. Štúr do spisovnej slovenčiny dlhé slabičné *ĺ* a *ŕ,* no vylúčil palatálne *ľ* a ponechal iba *l* nepalatálne. V základnom tvare minulého času všade namiesto *-l* zaviedol tzv. dvojzvučku s *-u: choďiu, robiu* a pod. Ďalej, na rozdiel od Bernoláka, rozhodol sa pre diftong *uo,* a nie pre *ó.* Tieto tri úchylky od bernoláčtiny bernolákovci Štúrovi najviacej vyčítali, hoci práve aj tu v diftongoch Štúr krásu slovenčiny veľmi dobre vystihol. Diftongy *ia, ie* mali sa písať *ja, je,* miesto *iu* zaviedol iba *ú* (tak v dat. sg. *lísťu, smrječu, buoru*), nom. sg. neutier ustálil na *-uo,* a nie na *-é: dobruo* slovo. Štúr nezaviedol ani *ä,* ale namiesto neho iba *e.* Podľa stredoslovenského úzu mal sa dodržiavať rytmický zákon (vráťim sa, lječim sa). V nom. sg. neutier zaviedol typ *nárečja* (nie: *nárečje*), inštr. pl. na *-mí* (pekňimí), infinitív na *-uvať,* nie *-ovať (vižaduvať)* atď.

Štúr teda svoj gramatický systém nevybudoval na niektorom jednotlivom stre-

---

[34] D. Rapant, *Tatrín,* 54—55.

[35] Porov. J. Stanislav, *Poznámky o pomere jazyka Štúrovej „Nauky reči slovenskej" a liptovského nárečia.* Slovenská miscellanea, Bratislava 1931, str. 164—179.

[36] Ľ. Štúr, *Nauka,* 8—9.

[37] O tom pozri E. Pauliny, c. d. 97—103.

[38] Orol Tatránski II, 1846, str. 316—317.

doslovenskom nárečí, ale vyberal charakteristické znaky nárečí celého stredného Slovenska, len s veľmi malým zreteľom aj na nárečia západoslovenské.

Tak bol položený základ k celonárodnej jednote slovenskej. Podporovať ju mali aj Štúrove Slovenskje Národnje Novini s literárnou prílohou Orol Tatránski, ktorých prvé číslo vyšlo dňa 1. aug. 1845. Už dňa 1. júna 1845 Štúr na všetky strany Slovenska vydal *Ohlas o Slovenských Národňích Novinách a Orlovi Tatránskom,* kde volá po národnej jednote a oznamuje, že „ostali sme písať v našom vlastnom nárečí, v reči našej starootcovskej".[39]

Taký bol nástup do nového slovenského kultúrneho života.

Štúr, pravda, najväčšie úsilie vyvíjal, aby pre celonárodnú spisovnú slovenčinu získal najmä bernolákovcov.

Hoci na prvej ani na druhej „sednici" Tatrína bernolákovci zastúpení neboli, predsa hneď mnohí z nich schvaľovali Štúrovo rozhodnutie pre spisovnú slovenčinu na základe stredoslovenských nárečí. Avšak bolo ešte veľa aj takých, ktorí sa aj naďalej chceli pridržiavať bernoláčtiny, pretože s niektorými zvláštnosťami Štúrovej slovenčiny nesúhlasili. Vyjadril to sám Hamuljak v liste Štúrovi:

Reč je najdrahší poklad národa, je jeho imanja, jeho vlastnosť najsvaťejšja, kterú vzďelávať máme, s kterú ale samopašňe nakladať ňesmjeme. Mluvíme pravda *bou, muože,* ale mluvíme i *bol, móže.* Zdá sa mi, že chťjac individuálnosť našu očiťejšje pred svetom vistaviť ňeco dálej sťe šli, jako hádam bolo treba.[40]

Na druhej „sednici" Tatrína (6. aug. 1845), kde nebol prítomný ani Štúr, zaujatý vydávaním Novín, ani nikto zo strany bernolákovcov, hoci už mnohí boli členmi Tatrína, strhla sa prudká polemika o probléme niektorých zvláštností štúrovej spisovnej slovenčiny. Samo Chalupka na žiadosť bernolákovcov vo Zvolenskej stolici navrhoval „ňjektorje premeny, ako napr. v minulých časoch *l* mesto *u,* mesto dvojzvučky *uo ó,* mesto *v u* uprostred slova atď. opierajúc sa na väčšinu užívajúcich tieto formy a na ňezňesitelnosť ňjektorých Slovákov forjem dosjal užívaných". Proti takýmto zmenám hovoril dr. Guot, ktorý „zapálenou rečou porúčau prísno pridržanja sa toho, čo v lonskom zhromažďeňí bolo ustanovenuo a silne sa vysloviu proti užívaniu v pravopisu *y,* v minulých časoch *l* mesto *u* atď." Zamietavo k navrhovanej reforme sa staval i J. Kalinčiak a S. B. Hroboň. V diskusii najreálnejšie stanovisko zaujal sám predseda Tatrína M. M. Hodža, ktorý zdôraznil, aby sa na „maličkostiach roztržitosti nezačínali, pre niektorie premeny v pravopise spisy nezatracuvali a k podrobňejším rozdielnosťam pravopisu aby sa tolerantňejšie malo".

Napokon bol zvolený výbor, ktorý by „skúmau pravopis slovenský a vyniesou svoj súd o tom, akým pravopisom by sa slovenčina celiemu slovenstvu primerane mala a dala písať, pripojac súd na p. Štúrovu gramatiku a výsledok svojho skúmia Tatrínu predložiu".[41]

Došlo teda k húževnatému boju o pôvodnú ustrojenosť a pravopis Štúrovej spisovnej slovenčiny. Štúr v boji proti zástancom češtiny musel vyvíjať veľké úsilie, aby získal väčšinu bernolákovcov, a tak zjednotil celý národ. Jasne sa to zračí zo

---

[39] O ohlase Štúrovho Ohlasu medzi Slovákmi porov. Štúrove články *Hlas k rodákom* v Orle Tatr. I, 1845, str. 42—44, 49—51.

[40] Albert Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu,* Praha 1922, 294.

[41] Pozri zápisnicu z 2. sednice Tatrína (D. Rapant, *Tatrín,* str. 76—77).

Štúrovho listu S. B. Hroboňovi dňa 6. sept. 1845, kde sa sťažuje, aká ťažká je práca v redakcii Novín. Okrem iného píše najmä, že bernolákovci kategoricky žiadajú v minulom čase *l* miesto *u* a že to kladú ako podmienku spojenia. Bol by v tom ochotný aj ustúpiť a pýta si od Hroboňa radu:

Písmenu *l* v minulom čase mjesto *u* všaďe a napospol žjadajú. Bernoláci túto premenu žjadajú jako víminku spojeňja a dopisi len leťja. Toto je ešťe jeďiná forma, ktorá je v našej Slovenčiňe od púvodnej skrívená. Či bi tu pri ňebezpečenstve ňebolo múdro popusťiť?[42]

No o desať dní sa situácia Novín zlepšila a Štúr zostal pevne pri -*u* v základnom tvare min. času, čo oznámil v liste Hroboňovi v polovici septembra 1845:

Ňedávno, jedno pred dvoma tídňami vistrojiu som k Vám list a opísau som Vám stav pri novinách, teraz len to Vám chcem zvestuvať, že sa všetko pomali k dobrjemu obracja. Taktika teda v novinách puosobí. Písau som Vám ťjež ňječo o *l* a *u*, teraz Vám už oznamujem, že reč naša ňepremeňená ostaňe, a tak ňemajťe strani tejto veci vjac mišljenok. Koňjec! Prerazíme! Ak tak puojďe, ako sa už teraz ukazuvať začína, o rok zavoláme „Victoire"![43]

A naozaj! Nástup do nového spisovného jazyka slovenského bol priamo živelný. Roku 1846 J. M. Hurban začal vydávať Slovenskje Pohladi na vedi umeňja a literatúru a toho istého roku nákladom Janka Kadavého v Pešti vyšla nádherná slovenská básnická skladba, klenot našej štúrovskej poézie — Sládkovičova Marína. Daniel Lichard chystal do tlače populárny kalendár Domová Pokladnica (I. ročník 1847, II. r. 1848, III. r. 1849), na ktorý sa už r. 1846 prihlásilo 1000 odberateľov.[44]

Štúr zostal neochvejný v nádeji, že v začatom boji zvíťazí i potom, keď Kollár, Šafárik a iní zástancovia spisovného jazyka českého proti spisovnej slovenčine r. 1846 vydali útočný spis Hlasové.

Štúrovi hneď po vyjdení Hlasov veľa prejavov dôvery prichádzalo aj zo strany bernolákovcov, najmä od mladých bohoslovcov z trnavského a banskobystrického seminára.

Avšak neskoršie sa situácia zhoršila, lebo mnohí, najmä bernolákovci, opäť kategoricky žiadali už spomínané zmeny v Štúrovej slovenčine. Štúr ani teraz nebol ochotný ustúpiť, ale chcel taktne získať bernolákovcov. V liste Hroboňovi zo dňa 3. aug. 1846 o tom píše:

Kebi sme len mohli bernolákovcov tak dlho na reči držať, kím boj s Čechisťí ňeskončíme; medzitím akokolvek pripravení buďme. Ak ale nastaňe nám hádka s bernolákovcí, túto musíme len ako sa dá bratski vjesť, bo i bernolákovci ťjež Slovenčinu chcejú, len že oňi zvikom starím sa vedú a na daktorje formi priviknúť ňemuožu . . .[45]

No so Štúrom v otázke pravopisu celkom nesúhlasili ani všetci jeho najvernejší priatelia. Nesúhlasil najmä M. M. Hodža, ktorý podľa Štúrových slov v Náreči „sa ňeprenáhliu v krokách svojich, ale robiu všetko čo robiu po mnohostrannom rozsúďení a najpilňejšom povážení", ktorý v snahe vyjsť v ústrety bernolá-

---

[42] Flóra Kleinschnitzová, *Z dolnokubínskej pozostalosti S. B. Hroboňa,* SMS V, 1927, str. 135—137.

[43] F. Kleinschnitzová, c. d. 137.

[44] Porov. list J. M. Hurbana D. Slobodovi z 8. mája 1846 v SMS II, 1924, str. 84—85.

[45] F. Kleinschnitzová, c. d. 147—148.

kovcom a pritom brať ohľad aj na zástancov spisovnej češtiny, navrhoval zmeny vo vnútornej ústrojnosti spisovnej slovenčiny a etymologický pravopis.

Jazykový výbor, ktorý sa zišiel deň pred III. valným zhromaždením Tatrína, 15. sept. 1846 v Mikuláši, riešil sporné problémy v otázke ústrojnosti a pravopisu spisovnej slovenčiny. Bola tu opäť otázka koncovky minulého času, ale aj otázka *ľ* a *ä*. Výbor sa rozhodol povoliť v minulom čase obidve formy a zaviedol *ľ* a *ä*.

Hodža tu už predostrel aj začaté dielo o ústrojnosti a pravopise reči slovenskej (Epigenes) a bol poverený, aby dielo dokončil a potom predložil Tatrínu.

Listovné želanie bernolákovcov, farára Jozefa Urbanovského a jeho kaplána Štefana Michalka z Čachtíc, kaplána Ľ. Strechayho, poslucháča bohoslovia Michala Chrástka a trnavského mešťana Tomaškoviča, aby Tatrín za spisovnú reč prijal bernoláčtinu, malo byť taktne zamietnuté.[46] Vec predostreli na rozhodnutie III. valnému zhromaždeniu Tatrína v dňoch 16. a 17. sept. 1846, ktoré návrhy jazykového výboru aj schválilo. S. Chalupku požiadali, aby do Orla napísal článok o užívaní *ľ* a *ä* v slovenských nárečiach a M. M. Hodža mal napísať obranu spisovnej slovenčiny. (Spis neskôr vyšiel pod názvom *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo.)*[47]

Z ohľadu na stranu bernolákovcov na návrh Ľ. Štúra IV. valné zhromaždenie Tatrína bolo zvolané do Čachtíc na deň 10. aug. 1847 u pohostinného katolíckeho farára Joz. Urbanovského, ktorý sa ešte len nedávno bol prihováral v Tatríne za bernoláčtinu. Popri najväčších bojovníkoch za spisovnú slovenčinu bol tu veľký počet slovenských vlastencov. Katolícku stranu reprezentovalo 18 zástupcov, medzi nimi najmä A. Radlinský, Š. Závodník, E. Gerometta, J. Ščasný, J. Holček, A. Caban, J. Plošic, bohoslovci M. Hattala, M. Chrástek a i.[48]

Ešte pred valným zhromaždením Tatrína dňa 9. aug. 1847 zasadal jeho výbor, na ktorom už predseda M. M. Hodža predložil na schválenie svoj spis *Dobruo slovo* a oznámil, že jeho *Epigenes Slovenicus,* ktorého napísaním ho poverili pred rokom, už vyšiel. Výbor sa rozhodol predložiť vec valnému zhromaždeniu a na Epigenes upozorniť širokú slovenskú verejnosť, aby k nemu zaujala svoj postoj.[49]

Na IV. valnom zhromaždení Tatrína 10. aug. 1847 v Čachticiach bola živá diskusia aj o otázke pravopisu a opäť o niektorých zvláštnostiach spisovnej slovenčiny (*ô-ó, l-u* a i). Napokon sa všetci prítomní dohodli na celonárodnom spisovnom jazyku slovenskom konštituovanom na základe stredoslovenských nárečí. Mal sa upraviť podľa Hodžových návrhov v Epigene. Pre túto prácu a na posúdenie Epigena prítomní zvolili osobitný jazykový výbor z týchto členov: Ľudovít Štúr ako „prednosta", Ondrej Caban, Eugen Gerometta, Jozef Ščasný, Ctibor Cochius (Zoch), Bohdaň Hroboň a Martin Hattala.

Ďalej sa valné zhromaždenie uznieslo urýchlene vydať Hodžov spis *Dobruo slovo* a ustanovilo ešte osobitný výbor, ktorý sa mal starať o vydávanie školských kníh v jazyku slovenskom.[50]

Valné zhromaždenie sa tiež uznieslo vyslať novú deputáciu k vysokej dvorskej

---

[46] Pozri zápisnicu o rokovaní výboru Tatrína z 15. sept. 1846 (D. Rapant, *Tatrín,* 105—107).

[47] Pozri zápisnicu z 3. sednice Tatrína dňa 15. sept. 1846 (D. Rapant, *Tatrín,* 107—114).

[48] Porov. zápisnicu zo 4. sednice Tatrína (D. Rapant, *Tatrín,* 144—145).

[49] Pozri zápisnicu zo 4. sednice Tatrína (D. Rapant, *Tatrín,* 140).

[50] D. Rapant, *Tatrín,* 144—151.

kancelárii a štátnej rade vo Viedni a k vysokej námestnej rade kráľovstva uhorského do Budína vo veci povolenia Tatrína. Do Budína sa prihlásil Juraj Holček a Ondrej Caban,[51] ktorí cestu aj uskutočnili a Štúrovi podali o nej zprávu.[52]

Čachtické valné zhromaždenie Tatrína v otázke jazyka teda ústupky urobilo ako prívržencom češtiny, tak aj stúpencom bernoláčtiny.

V jazykovom výbore Tatrína sa síce Martin Hattala (1821—1903) uvádza na poslednom mieste, ale iniciatíva v otázke revízie Štúrovej spisovnej slovenčiny vychádzala už od neho. Spočiatku zastával sa spisovného jazyka českého, no čoskoro sa aj on priklonil k spisovnej slovenčine a medzi mladými katolíckymi spisovateľmi, ako boli Závodník, Gerometta, Palárik, Radlinský, Plošic, aj on prispieval do Štúrových časopisov, hoci nesúhlasil s niektorými zvláštnosťami Štúrovej spisovnej slovenčiny, ba ani so všetkými Hodžovými opravnými návrhmi, čo vyjadril v recenzii Hodžovho spisu Epigenes v Orle Tatránskom r. 1847 pod pseudonymom „Martin z pod Babej hori", kde medzi iným píše:

„To však vjem, a som presvedčení, že sa p. Štúrovi ňikdi ňepošťesťí bernolákistom dokázať, že práve tje formi, na ktorích sa najviac zastavujú (na pr. *u* m. *l*: *dau* m. *dal*), zaňedbaňja rozďjelu medzi mäkkým a tvrdím *l*: *hoľí* tondat, *holí* nudus, viobcovanja takmer celkovituo rozďjelu medzi voc. a nom., samostatních, zňičenja skloňovanja feminálneho mužskích na *a*: *sluha, bača,* dluženja koncovki Instr. *-mí,* ktoruo aňi z gramatickích príčin odobriť sa ňedá...[53]

V tomto duchu Martin Hattala po čachtickom zhromaždení Tatrína za pomoci Andreja Radlinského začal pripravovať svoju latinskú gramatiku spisovnej slovenčiny *Grammatica linguae Slovenicae,* ktorá však vyšla tlačou až r. 1850. Recenzoval ju Ľ. Štúr. No A. Radlinský už podľa tejto pripravovanej gramatiky v opravenej spisovnej slovenčine začal vydávať svoje *Pokladi kazateľského rečníciva* I—II v r. 1848—49.[54]

Jazykový výbor Tatrína veľa urobiť nemohol. Dňa 20. marca 1848 síce uverejnil *Vizvaňja a osvedčeňja sa jazykospitného víboru v záležitosťi reči slovenskej,* aby sa Slováci vyjadrili o Hodžovom spise Epigenes[55] a o otázkach slovenčiny vôbec, ale to už bolo v pohnutých časoch revolučných rokov 1848—49, keď Štúr, Hurban a Hodža postavili sa na čelo boja za národné práva Slovákov. Tatrín vtedy ešte preukázal službu svojmu národu tým, že vydal 5000 výtlačkov *Žjadosťi slovenskjeho národu z 10. mája 1848.*[56]

Po revolúcii nastali choatické pomery aj v otázke spisovného jazyka slovenského, a to hlavne zásahom Jána Kollára, ktorý so svojimi porevolučnými spolupracovníkmi (medzi nimi bol už aj Radlinský) za spisovnú reč na Slovensku zaviedol od češtiny málo odlišnú staroslovenčinu, a tak vlastne uskutočnil svoje dávne úsilie priblížiť češtinu k slovenčine. V nej vydávali aj vládou povolené úradné Slovenské noviny, vládne zákony a nariadenia. Radlinský v staroslovenčine vydal aj III. zv. *Kazateľského rečníctva* (1851) a Palárik už r. 1850 v nej

---

[51] D. Rapant, *Tatrín,* 147.

[52] Porov. K. Stloukal, *Riegerovi zápisky o Slovensku v r. 1847,* Bratislava I, 1927, str. 535, a Rapant, *Tatrín,* 44—45.

[53] Orol Tatr. III, 1847, str. 746—748.

[54] Eugen Jóna, *Martin Hattala.* Jazykovedný časopis SAV VII, 1953, str. 17.

[55] Hodža *Epigenes* ešte prepracoval a vydal v r. 1848 s názvom *Větín o slovenčine.*

[56] D. Rapant, *Tatrín,* str. 163.

začal vydávať časopis Cyril a Method.[57] No tento spisovný jazyk nevychádzal zo živej reči slovenského ľudu, a preto ani nemal dlhé trvanie.

Nebezpečenstvu ďalšieho rozštiepenia, ktoré v otázke spisovného jazyka hrozilo slovenskému národu, urobili koniec poprední zástupcovia bernolákovcov a štúrovcov na zhromaždení v Bratislave r. 1851, kde sa všetci dohodli na celonárodnom spisovnom jazyku slovenskom v úprave hodžovsko-hattalovskej. Gramaticky ho už predtým spracoval M. Hattala v spomínanej *Grammatica linguae Slovenicae,* vyd. r. 1850.

Hattala bol poverený vypracovať stručnejšiu gramatiku spisovnej slovenčiny, ktorá potom r. 1852 vyšla ako *Krátka mluvnica slovenská.* Predmluvu k nej podpísali M. M. Hodža, J. M. Hurban, J. Palárik, O. Radlinský, Ľ. Štúr a Št. Závodník.[58]

I keď celý Štúrov gramatický systém spisovnej slovenčiny prijatý nebol, Štúrov podpis tu jasne svedčí, že s novou úpravou spisovnej slovenčiny súhlasil, lebo mu viacej záležalo na celonárodnej jednote Slovákov ako na osobnej prestíži. I v tom sa prejavil geniálny duch veľkej Štúrovej osobnosti.

Štúrovi teda patrí najväčšia zásluha o získanie bernolákovcov pre nový spisovný jazyk slovenský. Jemu prvému sa podarilo v celonárodnom spisovnom jazyku slovenskom zjednotiť všetkých Slovákov, čo sa blahodarne prejavilo v ich kultúrnom rozvoji už v matičných rokoch XIX. storočia.

ĽUDOVÍT ŠTÚR A SLOVENSKÉ NÁREČIA

Anton Habovštiak

Na vzťah Štúrovej slovenčiny k slovenským nárečiam sa dosiaľ poukazovalo len okrajovo, bez uvedenia podrobnejšieho a spoľahlivejšieho materiálu. Pri hodnotení Štúrovho spisovného jazyka sa vyskytli názory, že pri ustaľovaní zásad spisovného jazyka opieral sa Štúr o liptovské nárečia. Tento názor zastávali napr. J. Palkovič, J. Kollár, S. Ormis, S. Ďurkovič, J. Vlček a iní. Na nesprávnosť tohto názoru poukázal J. Stanislav v príspevku *Poznámky o pomere jazyka Štúrovej „Nauky reči slovenskej" a liptovského nárečia.*[1] J. Stanislav na podrobnom materiáli spoľahlivo dokázal, že nešlo iba o liptovčinu, ale že Štúr preberal do spisovného jazyka aj prvky z iných nárečí.

Podľa V. Vondráka[2] Štúr sa opieral o zvolenské nárečie. Tento názor

---

[57] E. Jóna, c. d. 19.

[58] E. Jóna, c. d. 23.

[1] Slovenská miscellanea, Bratislava 1931, 164—179. — V tomto príspevku uvádza J. Stanislav aj jednotlivé názory o vzťahu Štúrovho spisovného jazyka k liptovským nárečiam.

[2] *Vývoj současného spisovného českého jazyka,* Brno 1926, 73. Jeho názor cituje aj Eugen Jóna v príspevku *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia,* SR XX, 1955, 225.

zastával V. Vondrák pravdepodobne preto, že v Štúrovej slovenčine sa vyskytovali aj také prvky, ktoré sú známe len na južnej časti stredného Slovenska.

Pomer Štúrovho jazyka k nárečiam objasnili výsledky dialektologického bádania v neskorších rokoch. Napr. V. Vážný správne poznamenáva, že Štúr pri ustaľovaní zásad spisovného jazyka mal na mysli celú stredoslovenskú oblasť a že Štúr naozaj „s porozumením a s úspechom vybral najcharakteristickejšie znaky, spoločné najväčšej časti stredného Slovenska, s čiastočným zreteľom i na slovenský západ a východ."[3]

Aj v ostatných rokoch prevláda v našej jazykovede správny názor, že Štúr sa pokúsil uzákoniť predovšetkým to, čo je typické pre stredoslovenské nárečia. Tak napr. E. Pauliny charakterizuje Štúrov spisovný jazyk ako „akési koiné stredoslovenských nárečí".[4] Tento názor preberá aj K. Horálek vo svojej najnovšej práci *Úvod do studia slovanských jazyků,* keď konštatuje, že Štúr pri normovaní spisovného jazyka mal „patrně na mysli především středoslovenskou kulturní koiné, žijící s menšími nářečními variacemi hlavně v ústní slovesnosti písňové."[5]

Aj E. Jóna hovorí, že „Ľ. Štúr so svojimi spolupracovníkmi nepovýšil na spisovný jazyk konkrétne stredoslovenské nárečie, hornotrenčianske alebo liptovské a pod., ale stredoslovenský dialekt bez zvláštností čisto miestnych."[6] Podľa E. Jónu Štúr takto kodifikoval vlastne „stredoslovenský interdialekt", presnejšie: hovorovú reč stredného Slovenska.[7]

Stanovisko, podľa ktorého sa Štúr neopieral iba o jedno z niektorých stredoslovenských, prípadne aj iných nárečí, je správne a treba ho akceptovať. Pre nás však ostávajú ešte nevyriešené otázky: čo a odkiaľ prevzal Štúr zo slovenských nárečí a aké je geografické rozšírenie prevzatých javov. Súčasne sa chceme dotknúť aj otázky, či v Štúrovej Nauke sú aj také prvky, ktoré sa nevyskytujú na strednom Slovensku a ktoré nie sú typické pre stredoslovenskú nárečovú oblasť. Vďaka podrobnému výskumu slovenských nárečí na tieto otázky možno už dnes pomerne spoľahlivo odpovedať. Zastávame totiž názor, že materiál zozbieraný zo slovenských nárečí možno aj dnes konfrontovať so Štúrovou slovenčinou, lebo slovenské nárečia, najmä z hláskoslovnej a tvaroslovnej stránky, v podstate si zachovali tú podobu, v akej ich poznal aj Ľ. Štúr.

Štúrovo vymedzenie stredoslovenských nárečí

Na otázku, z ktorých nárečí preberal Štúr prvky do svojho spisovného jazyka, najlepšie odpovedá on sám, keď hovorí: „Najčisťejšje a najpekňejšje po slovenskí hovorí sa vnútri v samích Tatrách, v strjedku ích najzavreňejšom: v Liptove, Orave, Turci, v horňom Trenčiňe, v horňej Ňitre, Zvoleňe, Ťekove, Honťe, Novohraďe a aj vo veľkej čiastke Gemera, kďe pravda často pomješaná sa užíva, a naposledok na dolňej zemi, túto teda chťjac čisto a dobre slovenskí písať, museli sme vzjať za reč spisovnú."[8]

---

[3] Pozri Václav Vážný, *Spisovný jazyk slovenský.* Československá vlastivěda. Řada II. Praha 1936, 165.

[4] Pozri Eugen Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny,* Bratislava 1948, 72.

[5] Pozri Karel Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků,* Praha 1955, 333.

[6] Pozri Eugen Jóna, c. d. 227.

[7] Jóna, c. d. 227.

[8] Ľudovít Štúr, *Nauka reči slovenskej,* 1846, str. 8. V ďalšej časti nášho príspevku

Z uvedeného citátu vyplýva, že Štúr týmto spôsobom vymedzil aj zemepisné rozloženie stredoslovenských nárečí. Toto vymedzenie stredoslovenských nárečí je pomerne presné, ba presnejšie, ako ich vymedzil o niekoľko rokov neskôr napríklad A. V. Šembera v práci *Základy dialektológie československé.*[9] V tejto práci sa totiž uvádza, že k stredoslovenským nárečiam patrí päť nárečových skupín, a to nárečie 1. hornovážske, 2. pohronské, 3. hontianske, 4. novohradské, 5. gemerské. Ak porovnávame Šemberovo vymedzenie stredoslovenských nárečí so Štúrovým, zisťujeme, že Štúrovo ohraničenie stredoslovenských nárečí je presnejšie a že skôr zodpovedá skutočnému stavu.

Osobitne nám treba pripomenúť, že Štúr zaraďuje medzi stredoslovenské nárečia i nárečia na hornom Trenčíne a na hornej Nitre. Štúrovo zaradenie nárečí horného Trenčína a hornej Nitry medzi stredoslovenské nárečia sa nám zdá správne, hoci v dialektológii sa všeobecne nárečia horného Trenčína nepokladajú za stredoslovenské, ale hovorí sa o nich ako o nárečiach so západoslovenskými znakmi.[10]

Na stredoslovenský charakter nárečia na hornej Nitre poukázal už V. Vážný, keď konštatoval, že „oblasť horného Ponitria je možno označiť pre jeho celkový ráz ako nárečie strednoslovenské, stredné Ponitrie ako nárečie západnoslovenské s niektorými prechodnými rysmi strednoslovenskými — zvlášte v jeho severnej časti."[11]

Konštatovanie o stredoslovenskom charaktere nárečia na hornej Nitre je pre nás dôležité z tej príčiny, že do skupiny hornonitrianskeho nárečia patrí aj Štúrova rodná obec Uhrovec v bánovskom okrese. Toto nárečie Štúr iste veľmi dobre poznal, hoci jeho rodičia pochádzali z inej nárečovej oblasti.[12]

Týmto však nijako nechceme tvrdiť, že by Štúr povýšil na spisovný jazyk nárečie svojho rodiska, ale chceme pripomenúť, že Štúr poznal stredoslovenské nárečie už zo svojej rodnej dediny.

Charakteristika uhrovského nárečia

Za stredoslovenské znaky v nárečí obce Uhrovec pokladáme napr. tieto znaky:

1. dvojhlásku *i̯e* v tom rozsahu ako v spisovnom jazyku a v iných stredoslovenských nárečiach v slovách ako *žri̯eba, chli̯eb/p, koli̯esko, ďi̯eu̯ča, veňi̯ec, jaďi̯erko, hvi̯ezda, svi̯eťiť, svi̯ečka* a pod.;
2. dvojhlásku *u̯o* (spis. ô) v slovách ako *ku̯oň, nu̯ož/š, stu̯ol* a pod;
3. výslovnosť obojperného *u̯* a) vovnútri a na konci slova po samohláske, napr. *židou̯ka, stou̯ka, ou̯ca, mrau̯ce, prau̯da, kriu̯da, chlieu̯, hňeu̯;* b) v tzv. l-ovom príčastí, napr.: *bou̯, mau̯, rúbau̯, písau̯, stretou̯ sa* a pod.; c) pri číslovke *pou̯* (spis. *pol*), napr.: *pou̯ chleba, pou̯ litra, pou̯ druhej* a pod.;

---

pri citovaní slov a celých viet zo Štúrovej Nauky budeme uvádzať len stranu, a to hneď za citovaným slovom alebo vetou.

[9] Viedeň 1864, 64 a n.

[10] Na niektoré stredoslovenské prvky v tomto nárečí sme poukázali už aj v príspevku Anton Habovštiak, *Genitívne tvary mask. pl. na -u̯ov (-vov, -u̯of) v slovenských nárečiach,* SR XX, č. 3, 156.

[11] Pozri Václav Vážný, *O ľudovej reči v Ponitrí.* Ríša Veľkomoravská, sborník vedeckých prác. Zostavil J. Stanislav, Praha 1933, 488.

[12] Otec Samuel pochádzal z Ľubinej (okres Nové Mesto nad Váhom) a matka z Trenčína.

4. mäkké *ď, ť, ň* v slovách ako *ďaťelina, ďeťi, ďeďina, ťichí, ťisíc, viťať, vitňem, viťaṷ, učiťel, ňemám, strňisko, kṷoň* a pod.;

5. skupinu *šť* (západoslovenské a východoslovenské *šč*) v slovách ako *ešťe, Šťefan, šťastní* a pod.;

6. slová so skupinou *rat-, lat-,* napr.: *rasca, rascocha, rascoška, rázvora;*

7. *ĺ, ŕ* v slovách ako *tĺk, tĺkoṷ, kĺb/p, kĺbi, kŕč, kŕmiť, hŕska, vŕba* a pod.;

8. *o*-ovú striednicu vo väčšine prípadov za *ъ;*

9. *o*-ovú striednicu za *ъ* pri predložke *k* v spojení *ko mňe;*

10. kvantitu v tom rozsahu ako v iných stredoslovenských nárečiach a v spis. jazyku;

11. platnosť rytmického zákona. Rytmický zákon sa porušuje len v ojedinelých prípadoch, napr. pri slovách *lísťie, tŕňie;*

12. inštr. sg. fem. na *-oṷ,* napr.: *s toṷ ženoṷ, z dobroṷ ďieṷkoṷ;*

13. lok. sg. príd. mien mužského rodu, napr. *o dobrom,* proti západoslov. *o dobrém;*

14. inštr. pl. všetkých rodov na *-mi, -ami,* napr.: *z dobrími chlapami, s pekními ženami* a pod.;

15. 3. os. pl. slovesa *byť; oňi sa* namiesto spis. *sú* (západoslov. *sú,* východoslov. *su*).

V nárečí Uhrovca sa však vyskytujú aj niektoré „nestredoslovenské" prvky ako napr.:

1. výslovnosť hlásky *a* namiesto *ä* v slovách ako *pať* (= päť), *hovado, pamatať, pasť* (=päsť), *žrieba, vadnúť, sema* a pod.;

2. stredné *l* namiesto spis. *ľ* v slovách ako *luďia, učiťel, posťel* a pod.;

3. tvary typu *znameňie* namiesto stredoslov. *znameňia (znameňá, znameňá* a pod.);

4. tvary *dobrého, dobrému* proti stredoslov. *dobrieho, dobriemu.*

Tieto znaky nemôžeme však pokladať za čisto západoslovenské alebo jednoducho nestredoslovenské prvky v uhrovskom nárečí, pretože sú známe aj v iných typických stredoslovenských nárečiach. Tak *ä* sa nevyslovuje na celom stredoslovenskom území, podobne aj mäkké *ľ* nie je rozšírené vo všetkých stredoslovenských nárečiach a tvary typu *dobrého, dobrému* sa vyskytujú aj na takom typickom stredoslovenskom území, ako je Turiec.

Zo západoslovenských nárečových znakov v nárečí obce Uhrovec sú známe najmä tieto:

1. nom. sg. neutr. na *-o,* napr. *srcco, vajco, líco* (ale vždy *more, pole*);

2. zdvojené hlásky v adjektívach ako *hliňenní, jačmenní, kamenní, meďenní, slamenní* a pod.;

3. zdvojené *ll, nn, ňň* za *dl, dn, dň,* napr.: *hrllo, millo, sallo, palla* (= padla), *zabunnúť, paňňem* (=padňem), *stuňňa* (= studňa);

Za západoslovenský vplyv pokladáme ešte a) *e*-ovú striednicu za *ъ* v slovách ako *žĺtek, pátek, statek, začátek,* namiesto *žĺtok* atď. Za *ъ* sa však vyskytuje v uhrovskom nárečí v prevažnej väčšine *o*-ová striednica ako aj v iných stredoslovenských nárečiach; b) *á* namiesto spis. *ia* v slovách ako *grajcár, páti* (=piaty), *začátek* a pod. V uhrovskom nárečí je však známa aj dvojhláska *ia,* ktorá veľmi silne preniká vplyvom spisovného jazyka.

Zo stručných poznámok o charaktere uhrovského nárečia vyplýva, že západoslovenských hláskoslovných a tvaroslovných prvkov v nárečí Uhrovca je pomerne

málo a že nárečie Uhrovca je v podstate stredoslovenské. Odklon od stredoslovenského stavu zisťujeme najviac v takých prípadoch, ktoré sú známe aj v iných stredoslovenských nárečiach. Niektoré z týchto znakov prevzal Štúr aj do svojho spisovného jazyka. Vplyv uhrovského, presnejšie povedané hornonitrianskeho nárečia v Štúrovej Nauke je zrejmý, čo si ešte bližšie všimneme v ďalšej časti nášho príspevku.

Štúr a vývin slovenských nárečí

Pri ustaľovaní zásad pre nový spisovný jazyk Ľ. Štúr si zvolil synchronické kritérium a neopieral sa iba o stav v jednom stredoslovenskom nárečí, ale o stav, ktorý zistil vo všetkých stredoslovenských nárečiach. Osobitne však treba zdôrazniť, že Štúr neodtrhával stredoslovenské nárečia od ostatných nestredoslovenských nárečí. Štúr zastáva veľmi správny názor, keď konštatuje, že všetky slovenské nárečia mali spoločný vývoj a že na celom Slovensku je len jeden spoločný jazyk, hoci v nárečiach zisťujeme aj isté rozdiely. Štúr hovorí takto: „Ňje je pravda, že bi u nás v každej stolici nárečja a medzi slovenskím ludom vjacej nárečí bolo, na celom Slovensku je len jedno skutočnuo nárečja, lež po rozličních krajoch rozličňe popremeňovanuo a pozohibovanuo" (Nauka IX). Štúr len pripomína, že stredoslovenské nárečia sú najčistejšie a najvhodnejšie pre spisovný jazyk, ale k stredoslovenským nárečiam sa staval kriticky a prevzal z nich len tie znaky, ktoré pokladal za typické. Z tohto dôvodu nekládol vždy dôraz na geografické rozšírenie, ale predovšetkým na to, či kodifikovaný jav vystihuje skutočný stav strednej slovenčiny. Tak nepokladá za typické stredoslovenské hlásky *ä* a *ľ*. O hláske *ä* hovorí, že „mjesti síce počuť ešte „ä", ale je to len na málo mjestach a aj tam, kďe je pomalí kape" (101). Podobne sa vyjadruje aj o hláske *ľ*, o ktorej tiež hovorí, že „mekkuo l len u daktorích a málo Slovákou je v običaji a už aj tam pomalí zakapáva" (101). Štúrove názory na uvedené hlásky vyplývali jednak zo všeobecného pozorovania stredoslovenských nárečí, jednak z toho, že Štúr v ďalšom vývoji slovenských nárečí predpokladal ich zánik. Štúrovo odmietnutie uvedených hlások však môžeme odôvodniť aj tým, že ich nepoznal zo svojho rodného nárečia a ani nemohol dobre poznať, lebo sa zdržiaval väčšinou po takých mestách, v ktorých hlások *ä* a *ľ* nebolo (napr. Bratislava, Zvolen, Lipt. Mikuláš, Modra, Myjava a i.). Nakoľko boli Štúrove konštatovania o uvedených hláskach správne, ukáže ďalší vývin spisovného jazyka a slovenských nárečí.

Hláskoslovné javy prevzaté zo slovenských nárečí

Čo prevzal Štúr do svojho spisovného jazyka a z ktorej nárečovej oblasti, najlepšie zistíme porovnávaním jednotlivých javov v Štúrovej Nauke so stavom v súčasných nárečiach.

Ako sme už uviedli, Štúr neprijíma do hláskoslovného systému hlásku *ä* a nahradzuje ju „čistejšou" hláskou *e*, napr. *meso, peť, peta*. Toto *e* namiesto stredoslovenského *ä* píše Štúr aj pri slove *staveť* (stredoslov. *staväť*, spis. *stavať*). Tvar *staväť* nachádzame dnes v niektorých obciach okresov Pov. Bystrica, Žilina, Prievidza, Martin, Turč. Teplice, ďalej v záp. časti Liptova, na dol. a strednej Orave, v niektorých obciach okresov Brezno, B. Bystrica, B. Štiavnica, Krupina, M. Kameň, Lučenec, Rim. Sobota, Revúca a Rožňava. Hláska *ä* nevyslovuje sa však vo všetkých obciach uvedených okresov, ale v podstate na území týchto okresov hláska *ä* je dobre známa.

Hlásku *ä* však Štúr nenahradzuje dôsledne hláskou *e*, ba v mnohých prípadoch píše *a*, nie *e*, napr.: *zvazok* 76, 110, 116, *svazok* 102, *zvazujú* 102, *vadnúť* 55, 61, 67, *vadňem* 75, 127, *vadňi* 75, *vadnúc* 83, *zvadnúť* 86, *zvadlí* 48, *vazeň* 38. Tvar s *a* máme aj pri slove *chlápa* 43, 44. V stredoslovenských nárečiach je známy skôr tvar *chlapä alebo chlape*. Pri slove *päta* pripúšťa dvojtvar, teda *peta* aj *pata* 142.

Slová ako *vemä, ťemä, semä, plemä* Štúr píše len s *a*, teda *vema, ťema, plema, sema* 120, 149. Výslovnosť s *a* je typická pre západoslovenské územie, ale je známa aj v uhrovskom nárečí a na okolí Bánoviec. Možno, že Štúr ustaľuje túto výslovnosť pod vplyvom svojho rodného nárečia, v ktorom sa hláska *ä* vyslovuje najviac ako *a*.

Štúr neprijíma do svojho hláskoslovného systému dlhé samohlásky *é* a *ó*. Veľmi správne konštatuje, že pre stredoslovenské nárečia hlásky *ó* a *é* nie sú typické. O nich píše, že „‚e' (é) a dlhuo ‚o' (ó) v opravďivej slovenčiňe aňi ňeprichoďí, a kďe bi malo prísť, tam sa prvuo alebo inšou samohláskou, lebo dvojhláskou odmeňuje alebo v ‚je' a druhuo v ‚uo' sa rozpúšťa" (13). I keď dlhé *ó* a *é* je takmer vo všetkých stredoslovenských nárečiach, predsa pokladáme Štúrovo stanovisko za správne, pretože naozaj stredná slovenčina vyhýba týmto samohláskam. Najlepšie to pozorujeme pri výslovnosti cudzích slov, v ktorých sa *é* a *ó* často nahradzujú dvojhláskami *i̯e* a *u̯o*, napr. *bajoni̯et, bukri̯eta, paplu̯on, citru̯on, dru̯ot* a pod.

Štúr zavrhuje aj hlásku *y*. O *y* Štúr hovorí: „V našej reči ňjet žjadneho y. Tam kďe Slováci s Poljakmi hraňičja, na pr. v zadňej Orave počuť ešťe vyslovenja „y", ale u inších Slovákov sa vjacej ňeslícha" (13). Štúrovo tvrdenie, že v slovenčine niet *y*, je zaiste správne. Jeho poznámka o zadnej Orave sa týka goralských nárečí, v ktorých výslovnosť *y* je známa.

Pre Štúrovu slovenčinu je typická výslovnosť obojperného *u̯* v minulom čase, napr. *ňi̯esou̯, mau̯, bou̯, robiu̯, kupuvau̯* a pod. Výslovnosť *u̯* namiesto *l* je známa na celom strednom Slovensku, a to v obciach celého Liptova, na dolnej a strednej Orave, v Turci, v obciach okresov Prievidza, Bánovce, Kremnica, Banská Bystrica, Zvolen, Brezno, Zlaté Moravce, Nová Baňa, B. Štiavnica, M. Kameň a Lučenec. Okrem v takýchto prípadoch vyslovuje sa *u̯* namiesto *l* aj v záp. časti Gemera, v niekoľkých obciach okr. Piešťany a Hlohovec, na Záhorí a v niekoľkých obciach na vých. Slovensku (Michalovce, Sobrance).

Zhruba na tej stredoslovenskej oblasti, kde sú známe tvary *bou̯, robiu̯*, namiesto *bol, robil*, vyskytujú sa aj tvary typu *dobru̯o, cudzu̯o*. V gen. a dat. sg. príd. mien Štúr ustaľuje tvary *dobrieho, dobriemu*. Kým však tvary typu *dobruo, cudzuo* majú na strednom Slovensku pomerne veľké geografické rozšírenie, tvary *dobrieho, dobriemu* sú rozšírené menej a zisťujeme ich len na území dolnej a strednej Oravy a v Liptove. V Turci a v bývalej Nitrianskej stolici používajú sa tvary *dobrého, dobrému*, na južnej časti stredného Slovenska a v Gemeri *dobriho, dobrimu, dobrího, dobrímu* popri zriedkavejších tvaroch *dobreho, dobremu*. Prečo Štúr dáva prednosť tvarom *dobrieho, dobriemu* namiesto tvarov *dobrého, dobrému*, je zrejmé. Štúr vylúčil hlásku *é*, preto nemohol uznať ani tvary *dobrého, dobrému* a iné tvary nepokladal za čisto slovenské.

Pri slovách so skupinou *dl* Štúr nezavádza „typickejšie" stredoslovenské tvary bez *d*. Skupina *dl* ostáva nezmenená, napr. *presťeradlo, čuridlo, krjedlo, sadlo, ďivadlo, zrkadlo* (39). Štúr však pripúšťa aj tvary *krjelo, salo, nosilo, motovilo* a hovorí, že v genitíve sú možné aj tvary *krjel, sál, nosíl, motovíl* (147). Pre stredo-

slovenské nárečia sú typickejšie tvary, v ktorých sa *d* nevyslovuje, teda *salo, krílo, motovilo.* Treba však poznamenať, že aj v stredoslovenských nárečiach vynechávanie hlásky *d* v slovách na *-dlo* nie je pravidlom. V stredoslovenských nárečiach najviac slov typu *krílo, salo, motovilo* zisťujeme pri tých slovách, ktoré treba pokladať za staršie. Pri slovách novšieho pôvodu, ako sú napr. slová *ďivadlo, kaďidlo, zrkadlo, presťieradlo,* skupina *dl* sa obyčajne zachováva.

Nestredoslovenskú výslovnosť Štúr pripúšťa aj pri slovách so skupinami *str, stn, zdn,* keď píše tvary ako *šťastní, vlastní, prázdni, žalostní* (104), *vlastnje zvuki* (8), *stretnú* (103), *stredňí* (49) *stredňú* (142), popri tvaroch ako *vlasní* (104), *zvlášno* (8), *prosrjedku* (129) a pod. Štúr vie, že v stredoslovenských nárečiach sa v uvedených skupinách *d* a *t* vynecháva, ale pripomína, že „mjesti sa ale vislovuje i *šťastní, vlastní* atď." (104). V uhrovskom nárečí sú známe skôr tvary so skupinami *str, stn, zdn,* teda *vlastní, strední, prázdni.*

V poznámke o spojkách kladie Štúr slová *nach, nachže* (132) do zátvorky a tvary *nech, nechže* uvádza na prvom mieste. Prakticky však nachádzame v Nauke skôr tvary s *a,* napr. *nach žije, nach žijú* (170), *nach buďe, nach budú* (172), *nach ťečie* (175), *nach svitá* (189). Podobne aj pri slovese *nehať* používa tvary s *a* i tvary s *e,* napr. *viňehá* (106), *ňehajme* (106), *viňehávali* (107), ale *nahanú* (124), *vinaháva* (195). Tvary s *a* sú stredoslovenské a používajú sa v Tekove, Honte, miestami na okolí Prievidze a v Liptove. Pravidelne sa vyskytujú na okolí Brezna, B. Bystrice, Zvolena, B. Štiavnice, Krupiny, M. Kameňa, Lučenca, R. Soboty, Revúcej a Rožňavy. Na vých. Slovensku sa používajú tvary *naj, ňej,* menej *ňech.* Zo stredoslovenského územia tvary s *a* nenachádzame na hornej Nitre (bánovský okres), miestami na okolí Prievidze, v Turci a zriedkavé sú aj v Liptove a na Orave.

Štúr za správne pokladá aj slová so skupinami *rat-, lat-,* napr. *ražeň, ražňa* (137). V zátvorke pripúšťa aj tvar *rožeň.* Slová typu *ražeň* sú stredoslovenské. Na vých. a záp. Slovensku ich niet. Podľa Nováka vyskytujú sa v Orave, Liptove, Turci, Zvolene, čiastočne na hornej Nitre (okres Prievidza, Topoľčany, čiast. Nitra), Tekove, Honte a celom Novohrade.[13]

Tvary so skupinou *rat-, lat-* prenikajú aj do západoslovenskej nárečovej oblasti. V uhrovskom nárečí sú známe tvary s *rat-, lat-* i tvary s *rot-, lot-,* ale sú zriedkavejšie.

Pre Štúrovu slovenčinu sú príznačné slovesá typu *kupuvať.* Slovesá na *-uvať* nie sú príznačné len pre stredoslovenskú jazykovú oblasť, ale aj pre západoslovenské nárečia, kde sa tiež pomerne hojne vyskytujú. Slovesá na *-uvať* sú bežné vo väčšine obcí okresov Trnava, Galanta, Šaľa, Hlohovec, Piešťany, N. Mesto n/Váhom, Trenčín, Ilava, Bytča, Žilina, Bánovce, Topoľčany, Nitra, N. Zámky, Vráble, Levice, Zl. Moravce, N. Baňa, Kremnica, Prievidza, Martin, Ružomberok, Lipt. Mikuláš, Zvolen, B. Štiavnica; zhruba v polovici okresov Pezinok, Myjava, Púchov, Lučenec, Levoča, Kežmarok, M. Kameň.[14]

Štúr ustaľuje tvar *vojak* i *voják* (41). Tvar s kvantitou je známy na západnom Slovensku. Preniká však silne aj do obcí bánovského, topoľčianskeho okresu a do okresu Zl. Moravce. Na strednom Slovensku tvar s kvantitou sa používa najmä

---

[13] Porov. Ľudovít Novák, *Prípady rat-, lat- za praslov. ort-, olt- v slovenčine.* Škultétyho sborník, Martin 1931, 577—606.

[14] Pozri Ján Mihál, *Kapitoly z gramatiky a štylistiky,* Ľud, 22. okt. 1955.

na Orave, v Honte, Novohrade a v Gemeri. Štúr dáva prednosť tvaru bez kvantity.

U Štúra nachádzame pomerne často slovo *pták* a jeho odvodeniny, napr.: *pták* (33, 41, 45), *ptáka* (105), *ptáci* (14, 32, 45, 82), *ptáctvo* (43), *ptáčik, ptáčok* (44), *ptáčací* (45). Na západnom Slovensku tvar *pták* nie je známy. Zo stredoslovenského územia doklady na *pták* máme iba z Gemera. Na ostatnom stredoslovenskom území sa používajú len a len tvary *fták, ftáci, ftáki, ták, táci, táki, táke* a pod. Tvary *ptak, ptaci, ptački* sú však hojné na východnom Slovensku. Štúr uprednostnil teda tvar *pták,* známy v Gemeri a na vých. Slovensku. Tvar *pták* pokladal zaiste za starší a slovanskejší. (Porov. rus. *ptica,* poľ. *ptak,* čes. *pták.*)

Popri *ísť* Štúr kladie do zátvorky aj *iť* (176). Tvar *iť,* častejšie *íť* je známy miestami na západnom i strednom Slovensku, a to v bánovskom i topoľčianskom okrese, ďalej v obciach okresov Levice, Zl. Moravce, N. Baňa, Kremnica, Prievidza, B. Bystrica, čiastočne Zvolen, B. Štiavnica, Krupina, ako aj miestami v Novohrade a v Gemeri. Na vých. Slovensku sa používa *isc.*

Stredoslovenský stav ustaľuje Štúr aj v otázkach striednic za praslovanské jerové hlásky, napr. pri slovách na *-ok* ako *svedok, predok, potomok* (41), *holúbok, kamienok* (44).

Pri deminutívach na *-ček, -čik* zavádza Štúr i tvary na *-čok,* napr. *prútičok, chlapčok, chlapčičok, ptáčok* (44). Tvary na *-čok* sú známe výlučne na južnej časti stredného Slovenska v obciach okresov Levice, Nová Baňa, Kremnica, Zvolen, B. Štiavnica, Krupina, M. Kameň, Lučenec, Poltár, R. Sobota, Revúca a Rožňava.[15] Pri predložke *k* zavádza Štúr aj vokalizovanú podobu s hláskou *o* v spojení *ko mňe* (162). Spojenie *ko mňe* je známe aj v uhrovskom nárečí. Používa sa však aj v obciach okresov N. Mesto n/Váhom, Piešťany, Bánovce, Topoľčany, Vráble, Levice, Zl. Moravce, N. Zámky, N. Baňa. Vyskytuje sa pomerne hojne aj na iných miestach stredného Slovenska, a to miestami na dolnej Orave, v Liptove, na okolí Zvolena, B. Bystrice, Brezna, ďalej v Tekove a v Honte.[16]

Kvantita a rytmický zákon

V Štúrovej slovenčine platí dôsledne rytmický zákon. Sám Štúr hovorí o ňom takto: „V čistej slovenčine ňikďe dve silabi jedna za druhou ňeprichoďja a čo bi aj jedna podľa povahi svojej mala bíť dlhá, skráca sa, keď predchádzajúca je dlhá" (104). Rytmický zákon je jedným z veľmi charakteristických znakov strednej slovenčiny, hoci sa na celom území nedodržiava vždy dôsledne. Podľa V. Vážneho rytmický zákon platí pre celú oblasť stredného Slovenska okrem týchto oblastí: 1. východoliptovské osady (Východná, Važec, Štrba), 2. hornooravská oblasť na okolí Námestova a Trstenej, lebo tu niet dlhých samohlások, 3. najväčšia časť Tekova a Pohronie pri zvolenských a hontianskych hraniciach, 4. skoro celý Gemer.[17]

Zákon o rytmickom krátení jednej z dvoch po sebe nasledujúcich dĺžok žiadal

---

[15] Slová na *-čok* sú známe miestami na vých. Slovensku v obciach okresov Košice, Moldava, Giraltovce, Svidník, Stropkov, Vranov, Humenné, Trebišov, Michalovce, Sobrance. Treba však poznamenať, že na tejto jazykovej oblasti predpokladáme odchýlny vývin jerových striednic, ako je vývin v stredoslovenských nárečiach.

[16] Porov. Václav Vážný, *Dva slovenské tvary,* SMS VI, 1928, 148.

[17] Pozri Václav Vážný, Slovenská nářečí, Československá vlastivěda III, 280—281.

Ľ. Štúr uplatňovať do dôsledkov, lebo ho pokladal za jeden z najcharakteristickejších znakov slovenčiny. Ako však zisťuje Ľ. Dvonč, výnimky z rytmického krátenia vyskytujú sa už aj v Štúrovej Nauke.[18]

Štúr sa drží stredoslovenských nárečí aj v otázkach kvantity. Kvantita v Štúrovom pravopise je v podstate zhodná so stavom v tých stredoslovenských nárečiach, kde platí rytmický zákon.

Štúrove názory o prízvuku

Štúr vo svojej Nauke dotkol sa aj otázky prízvuku. Hoci jeho konštatovanie o prízvuku v slovenčine je stručné, predsa v podstate veľmi dobre vystihuje slovenský prízvuk, keď hovorí: „Prízvuk alebo vivíšeňja hlasom istej slova silabi v našej Slovenčiňe a v tích nárečjach Slovanskích ktorje predlžujú silabi, je alebo velmi slabí alebo žjaden, naproťi v tích nárečjach Slovanskích ktorje ňemajú dlhích siláb, na pr. v Polskom a najme v Ruskom nárečí velmi tuhí. Že v našom nárečí a v inších dlhje silabi majúcich prízvuk ďenglavje alebo docela kape, príčina je tá, že dlhje silabi uďerenja hlasu na seba preťahujú, čím inšje silabi v hlase slabnú, napr. *dajú, malíček, chrobák* atď. Kďe dlhje silabi ňeprekážajú, vistupuje prízvuk aj to ňje tak mocňe na prvej silabe na pr. *dolina, Slovan, ligotať sa* atď. vihovárajú sa *dòlina, Slòvan, lìgotať sa* atď." (104—105). Z uvedených slov vyplýva, že sa Štúr aj v otázke prízvuku opieral o stredoslovenské nárečia. V západoslovenských nárečiach totiž môžu po sebe nasledovať v niektorých prípadoch za sebou dve dĺžky, ktoré strhujú na seba aj prízvuk. Štúr však zdôrazňuje, že ak jedna slabika je dlhá, druhá sa zoslabuje, čo je v západoslovenských nárečiach nie vždy dosť možné, lebo tu neplatí rytmický zákon. Predložky podľa Štúra sú prízvučné a strhujú na seba prízvuk.

Tvaroslovné javy prevzaté zo slovenských nárečí

Štúr v Nauke ustaľuje typický stredoslovenský tvar *znameňja*. Podľa E. Paulinyho tvar *znameňja* je rozšírený v celej Orave okrem goralských osád, v celom Turci, v hornej Nitrianskej v okrese prievidzskom v povodí rieky Nitry (ale už nie Nitrice), v pohronskom Tekove okrem niekoľkých obcí okresu novobanského a levického, v celom Honte, Zvolene, Liptove, Novohrade a v juhozápadnom Gemeri. Okrem toho tento tvar je známy ešte v pohronskom Gemeri a v okrajových osadách západného Spiša.[19] Do skupiny slov tohto typu zaraďuje Štúr aj hromadné podstatné mená ako *uhlja, zbožja, perja, piťja* (36), *lísťa, smrječa, buora* atď. (148).

Popri tvaroch na *-ja* Štúr pripúšťa aj tvary na *-je,* ale uvádza ich len v zátvorke.

Štúr nepokladá za typické stredoslovenské tvary ani slová typu *vajco, vreco,* preto ich uvádza len v zátvorkách. Tvary na *-o* lokalizuje Štúr do Gemera, keď hovorí, že „Slováci mjesti, najme v Gemeri, hovorja ešťe *srdco, poľo, ňebo* a aj inďe *vreco* i *vrece*" (120). Tvary na *-o* v stredoslovenskej oblasti sú známe miestami na okolí Topoľčian a Bánoviec, ako napr. *vajco, srcco,* ale vždy *more, pole.*

---

[18] Pozri Ladislav Dvonč, *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine,* 1955, 87.

[19] Pozri Eugen Pauliny, *Stredoslovenský tvar nom. — akuz. sing. typu znamenia,* Jazykovedný časopis VII, 1955, 58—59.

Štúr pripúšťa písať *srdco, vreco* možno pod vplyvom svojho rodiska, kde sa tieto tvary používajú.

V množnom čísle podstatných mien vzoru *dievča* podľa Štúra máme príponu *-tá,* napr. *dievčatá, kuratá, šťenatá, prasatá, orlíčatá* atď. (149), ale pripomína, že takéto slová „majú aj druhí nominatív množní na *ence* lebo *ce* vichádzajúci, podla toho od akjeho slova pochoďja" (149) a uvádza príklady ako *dievčence, kurence, šťence, prasce, orlíčence* atď. (150). Tvar typu *dievčatá,* ktorý Štúr kladie na prvé miesto, je typickejší pre severnú časť stredného Slovenska, kým tvar typu *dievčence* sa používa skôr v južnej časti stredného Slovenska. Na strednom Slovensku slová typu *dievčence* nepoužívajú sa v Turci, v Liptove, na Orave a miestami ani v Gemeri.

Pri vlastných menách Štúr uvádza ako správny aj tvar na *-ovje,* napr. *Černovje, Mikovje, Královje, Malekovje* (140). Tvary na *-ovie* Štúr vykladá ako staré genitívy, ktoré vznikli odpadnutím, nevyslovovaním hlásky *-ch.* Tento výklad prijíma aj J. Stanislav.[20]

Tvary na *-ovie* sú v dnešných nárečiach známe len na dolnej Orave, v Liptove a miestami aj na okolí B. Bystrice, Zvolena a B. Štiavnice, ako aj v Gemeri (typ *Klimovia stodola*). Na západnom Slovensku sa v tomto význame používa tvar typu *Klimovích stodola,* menej *Klimová stodola,* na sever od Trenčína *Klimovjech stodola,* v Prievidzi a v Turci *Klimeje stodola,* v Novohrade *Klimoje, Klimove stodola.* Štúr teda uprednostňuje tvary na *-ovie,* známe skôr na severnej časti stredného Slovenska.

Ak sa v gen. pl. fem. kmeň končí na skupinu spoluhlások, Štúr pri tvorení genitívu ustaľuje toto pravidlo: „Keď bi sa vjacej spoluhlások na tento spuosob stretlo, ktorje bi sa visloviť ňedali, vhadzuje sa medzi ňe dlhuo „á" alebo „je" na pr. *sestra, karta, matka* majú v genitíve *sestár, karát, maták* alebo *sestjer, karjet, matjek.* Jestli že predchádza dlhá silaba, vhadzuje sa „o", na pr. *dávka, zámka, opálka, čjarka, pjecka, trjeska* majú v genitíve: *dávok, zámok, opálok, čjarok, pjecok, trjesok* atď." (141—142). Štúr i v tomto prípade kodifikuje stredoslovenský stav, hoci stav nie je všade rovnaký. Genitívy typu *sestár, karát, maták* používajú sa na dolnej a čiastočne aj strednej Orave, v Turci, vo Zvolene, najmä v okrese B. Bystrica a Brezno, miestami aj v Honte, v jeho západnej polovici.

Tvary s vkladným *-a-* ustaľuje Štúr aj pri podstatných menách stredného rodu ako *sklo, hrdlo, okno, osno, jarmo.* Od týchto podst. mien tvorí genitív *skjel, hrďjel, okjen, osjen, ale i jarám, okán, osán* (147).

Pri podst. menách *panstvo, královstvo, náboženstvo* (147) pripúšťa vedľa bezkoncovkového genitívu aj genitív s príponou *-ou,* utvorený analogicky podľa mužských podst. mien, teda *panstvou, královstvou, náboženstvou* a pod. (147). Aj tento typ tvorenia genitívu je známy v stredoslovenských nárečiach.

O podst. menách vzoru *dvor* Štúr hovorí, že „hrďelnje majú v lokáli „u" na pr. *v pjesku, v roku, v potoku, v rohu, v pluhu atď.*" (136). Podľa Štúra sa „dakedi tjeto hrďelnje do mekkích meňja a vtedi priberajú „e" na pr. *v roce, v potoce, v roze, v kožuse,* čo ale vo všetkích takto sa končjacich ňjet v običaji." (137). Podobne aj pri dat. fem. sg. podst. mien vzoru ruka Štúr uvádza, že spoluhlásky *k, h, ch* „prechoďja" do *c, h* a *s.* Tak podst. mená ako *múka, suka, dúha, noha, mucha, lacha* majú v datíve aj tvary *múce, suce, dúze, noze, muse, lase* (141).

---

[20] Porov. *Liptovské nárečia,* Martin 1933, 302.

Tieto tvary sú v dnešných stredoslovenských nárečiach už veľmi zriedkavé a prakticky sa nepoužívajú. Doklady na tieto tvary má V. Vážný z Turca.[21]

V inštr. pl. Štúr ustaľuje príponu *-ami*, zriedkavejšie *-mi*, napr. *dvorami (mi)* 136, *sluhami* 139, *rukami (rukami)* 141, *ulicami (ulicami)* 142, *nocami (nocami)* 144, *ďelami (ďelami)* 146, *polami* 148 atď. Tvary s dlhým *-í* v prípone *-mí*, *-amí* nachádzame u Štúra aj pri prídavných menách, napr. *peknimí (peknimi)* 153, *krásnimí* 154. Kvantita v príponách *-mi*, *-ami* je v slovenských nárečiach pomerne zriedkavá. Tvary s dlhým *-í* sú známe len v Liptove, na dolnej a strednej Orave a v Gemeri. Na ostatnom území používajú sa len tvary s krátkym *-i* alebo s príponami *-ámi*, *-áma*, *-ami*, *-oma* a pod.

V lok. pl. pri vzoroch *král* a *dvor* ustaľuje Štúr príponu *-och*. Do zátvorky však kladie aj príponu *-ach*. Podľa neho je v lok. sg. „pri ňeosobních aj koncovka *ach* v úžitku, napr. *volach, jeleňach, koňach* atď." (135). Štúr aj toto svoje stanovisko opiera o nárečia, pretože na rozlišovanie životných a neživotných podst. mien máme doklady aj zo slovenských nárečí. V lok. pl. muž. podst. mien je v niektorých slovenských nárečiach prípona *-och* i *-ach*. Tak tvary ako *o sinoch, o sluhoch,* ale *na vozach* nachádzame v obciach okresov Bánovce (nie pravidelne), Topoľčany, Zl. Moravce, Kremnica (popri tvaroch *na vozoch, na voziech*) a Prievidza. Okrem toho tvary *o sinoch,* ale *na vozách (-ach)* nachádzame aj v Turci, v Liptove, vo Zvolene, najmä na okolí B. Bystrice. Zriedkavejšie sú v Novohrade, kde sa používajú skôr tvary s *-och*.

Pri skloňovaní číslovky *tri* Štúr uvádza ako spisovné tvary *troch, trom,* ktoré sú rozšírené na najväčšej časti celého Slovenska. V zátvorke však nachádzame aj tvary *trich, trim* (Nauka, 156). Tvary *trich, trim* sú známe v juhozápadnej časti stredného Slovenska, a to v obciach okresov Topoľčany, N. Baňa, Levice, B. Štiavnica, Krupina, M. Kameň a Prievidza. Aj v tomto prípade mal Štúr pri ustaľovaní uvedených tvarov oporu v slovenských nárečiach.

Pri privlastňovacích zámenách *jeho, jej* nachádzame u Štúra aj tvary *jehov, jejin* (124). Pri skloňovaní zámen *on, ona, ono* tieto tvary už neuvádza, lebo ich pokladá za nespisovné. Tvar *jehov* je západoslovenský a rozšírený miestami na okolí Trnavy, Galanty a Hlohovca.

Pri slovesách vzoru *volať* Štúr pripomína, že „dajedne slová majú obojakú formu, na pr. *hukotám i hukocem, kutám* i *kucem*" (186). Štúrovo stanovisko je správne. Na strednom Slovensku sú obidve formy známe s tým rozdielom, že v južnej časti stredného Slovenska je viac prípadov s príponou *-em*, teda *hukocem, kucem,* kým v severnej časti stredného Slovenska je tvarov na *-em* už menej a obmedzujú sa obyčajne len na expresíva.

Štúr v Nauke hovorí aj o prídavných menách na *-vší*, hoci dobre vie, že v slovenských nárečiach ich niet. Štúr však zastáva toto stanovisko: „Z minuljeho prestupnjeho menoslovja majú prídavné mená Rusi, na pr. z *choďivši, vymyvši* tvorja *choďivší, ja, je, vymyvší, ja, je* čo Česi prijali a mi ťjež, ak sa nám lúbi prijať muožeme" (131). V kapitole o časovaní slovies pri jednotlivých vzoroch však už prídavné mená na *-vší* neuvádza a prakticky ich používa len veľmi zriedka. Štúr správne predpokladá, že ak tieto prídavné mená budú potrebné pre spisovný jazyk, neskoršie sa môžu ujať, ale ak ich spisovný jazyk nebude potrebovať, v jazyku jednoducho zaniknú.

V 3. os. pl. od slovesa *biť* (dnešné spis. *byť*) Štúr za správne spisovné tvary

[21] Pozri Václav Vážný, *Zo skloňovania v nárečí turčianskom,* SMS IV, 169—170.

pokladá tvary *jesú* a *sú*. Typický stredoslovenský tvar *sa* uvádza len v zátvorke, lebo predpokladá, že starší stredoslovenský tvar je *jesú*, známy tiež len na strednom Slovensku. Tvar *jesú* je však aj v stredoslovenských nárečiach pomerne zriedkavý a používa sa len miestami u príslušníkov najstaršej generácie, miestami v Liptove, na dolnej a strednej Orave, v Turci a v hornej Trenčianskej.[22] Štúr pokladal pravdepodobne tvar *jesú* za starší a pre slovenčinu vhodnejší, lebo mal oporu v tvaroch 3. os. sg. *(je, jest, jesto, ňejest* a pod.). Na *jesú* správne upozornil prof. E. Pauliny, ktorý konštatuje, že tvar *jesú* je novší, a že prenikol „do vyššieho konverzačného štýlu stredoslovenského z češtiny."[23]

Poznámky k slovnej zásobe u Štúra

Ako sme si ukázali na praktických príkladoch, Štúr z hláskoslovných a tvaroslovných javov prijíma do spisovného jazyka iba také javy, ktoré sa vyskytujú v niektorom zo stredoslovenských nárečí.

V lexikálnej oblasti je situácia zdanlivo iná. Štúr totiž používa ojedinele aj slová, ktorých v slovenských nárečiach niet. Takéto slová sú napr. *ostuda* 38, *zrovna* 31, 161, *temer* 26, *docela* 30, 31, 33, 35, 89, 96, *odinúl* 73, *snaď* 95, *jestli* 141 a niektoré iné. Slová sú prevzaté z češtiny a prispôsobené z hláskoslovnej stránky štúrovskému hláskoslovnému systému. Viac slov českého pôvodu nachádzame v oblasti terminológie.[24]

Treba však pripomenúť, že zo slov tohto druhu prijíma len tie, ktoré sú naozaj potrebné a ktoré na Slovensku boli už známe prostredníctvom českého kultúrneho vplyvu. Toto stanovisko Štúra k preberaniu slov z českého jazyka bolo správne: Štúr radšej uprednostnil vypracovanú a na Slovensku už známu českú terminológiu, ako by mal umele tvoriť nové, neznáme slová. Na slová z oblasti vedeckej terminológie a na slová, ktorými sa vystihuje abstraktné myslenie, Štúr nemal doklady v nárečiach, preto ich preberá z jazyka, ktorý je slovenčine najbližší.

Nové slová si tvorí Štúr len zriedka.[25] Štúr bol proti neužitočnému neologizovaniu, ale radšej uprednostňoval slová jednoduché a zrozumiteľné. V tomto smere sa často rozchádzal s príslušníkmi romantického obdobia, do ktorého aj sám patril.

No v podstate sa Štúr opieral aj o ľudovú slovnú zásobu. Zastával názor, že ak nárečie má nejaké vhodné slovo, ktoré je potrebné pre spisovný jazyk, treba ho do spisovného jazyka prijať. Nakoľko sa mu výber slov zo slovenských nárečí podaril, dobre vystihuje skutočnosť, že Štúrove písané texty sú veľmi dobre zrozumiteľné aj dnes a že Štúrova slovná zásoba sa v zásade neodlišuje od slovnej

---

22 Porov. aj Eugen Pauliny, *3. os. pl. jesú a jej pôvod,* Jazykovedný sborník I—II, 1946—47, 22.

23 Pozri Eugen Pauliny, c. d. 25.

24 E. Pauliny vo svojich *Dejinách spisovnej slovenčiny* pokladá za slová českého pôvodu prevzaté v štúrovskom období napr. tieto: *poznatok, predstava, pojem, sústava, veda, predmet, rozbor, úvaha, nárečie, samohláska, podmet, názor, pomisli, jednotlivec, obsah, hmota.* Pozri c. d., str. 396.

25 Ľudovít Novák pokladá za novoutvorené slová napr. *všemeno* (= zámeno) 112, *zňežňeňia* (nem. die Zärtlichkeit) 87, *čjastočka* (pri príslovkách; napr. *-ká* v *semká)* 95, slovesá *inam namerenje* (aktíva), *odinúl namerenje* (pasíva), *na seba ohraňičenje* (neutra) 77. Pozri Ľudovít Novák, *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 1932, str. 83.

zásoby v dnešnom spisovnom jazyku. Nárečových slov a nárečových obmien, ktoré sa neujali, nachádzame pomerne málo. Takéto sú napr. slová ako: *inokdá* 27, *čerešeň* 38, *rataj* 36 (= oráč), *ivero* (spis. *iver, iverie)* 39, *mhla* 39, *ďeťura, mašura* 41, *meru* (vo význame číslovky 40) 158, *kuchta* (od slovesa *kuchtiť*, t. j. variť), *chlápa* (nár. *chlapä, chlape* = malý chlapec) 43, 44, *krasť* 61, *semká, horeká* 95, *malko* (u Rusov *ňemnožko*) 95, *porád* 96, *čuridlo* 171, *krjedlo* 39, *rázďelje* 94 a niektoré iné.

Väčšina týchto nárečových slov je zo stredoslovenských nárečí. Napr. V. Vážný má doklad na slovo *rataj* z Novohradu[26] a Ľ. Novák zisťuje slovo *rázdelie* iba v Tekove.[27] Sú však medzi nimi aj slová, ktoré sú známe na západoslovenskej nárečovej oblasti. Takýmito sú napr. *porád, ďeťura, mašura* (= prasiatko).

Za západoslovenské lexikalizmy pokladáme aj slová na *-ište*. U Štúra sa totiž vyskytujú slová tvorené príponou *-isko aj -ište*, teda *uhlisko, smeťisko, bojovisko*, ale aj *strňišťe, smeťišťe, zhoreňišťe* (43). Slová na *-išťe* sa v stredoslovenských nárečiach nepoužívajú. Sú známe na západnom Slovensku, hoci aj tu sú známe skôr tvary na *-isko, -išťo*.

Zriedkavejšie sa používajú slová na *-ište* v obciach bánovského a topoľčianskeho okresu a miestami aj v Gemeri. V. Vážný má doklady na *-ište* z Turca.[28]

Štúr pri vyberaní slov podliehal aj vplyvu slovnej zásoby známej v slovenských ľudových piesňach.[29]

U Štúra nachádzame napr. slová zakončené na *-ečko, -ečka*, ktoré sa na strednom Slovensku nepoužívajú v bežnej hovorovej reči. Sú to slová ako *srdečko, kolečko, misečka* (44). V stredoslovenských nárečiach sú známe skôr tvary *srďiečko, koľiesko, koľiesočka, miska, misočka*. Slová typu *srdečko, kolečko, misečka* sú však známe aj na stredoslovenskom území z ľudových piesní.

Pomerne nezvyčajné sú v stredoslovenských nárečiach aj slová s príponou *-enko, -inko, -enka, -inka, -ienka* ako napr. *apenko, taťinko, kačenka, maminka, kukuljenka, djevelenka, mamuljenka, srduljenko* atď. (44). Štúr ich prevzal pravdepodobne pod vplyvom ľudových piesní, v ktorých sa slová tohto typu hojne vyskytujú aj na stredoslovenskej nárečovej oblasti. Zdá sa, že Štúr sa o materiál ľudových piesní opieral vo viacerých prípadoch.

Poznámky k syntaxi

Štúrovu závislosť od nárečí zreteľne pozorujeme aj v jeho stručných poznámkach o syntaxi. Tak napr. Štúr venuje pozornosť väzbám slovies s genitívom, datívom, akuzatívom, lokálom a inštrumentálom. Materiál, ktorým ilustruje jednotlivé väzby slovies, je prevzatý z ľudovej reči.

V kapitole o genitíve pri záporových slovesách (u Štúra „zapjeracje slovesá") uvádzajú sa takéto doklady: *ňemá rozumu, ňemá všetkích doma, to ňemá hlavi aňi peti, ňepredáťe masla, ňekúpiťe sira, samjeho chleba sa ňenaješ, ňemá žjadnej hanbi, ale: ja ňepredám moje hruški, ja ňekúpim váš sir, ňeviďím ešťe tje vrchi, ešťe som ňezožau muoj jačmeň a moje žito* (203).

---

[26] Václav Vážný, *Slovenské nárečia v Orave* SMS I, 1923, 158.

[27] Ľudovít Novák, *Prípady rat-, lat- za praslov. ōrt-, ōlt- v slovenčine*, 583.

[28] Porov. Václav Vážný, *Zo skloňovania v nárečí turčianskom*, SMS IV, 1926, 157—181.

[29] Na vplyv slovenských ľudových piesní poukázal aj Karel Horálek, l. c., 333.

V kapitole o akuzatíve uvádza Štúr takéto príklady: *žaluje sa na hlavu, ponosuje sa na zlje časi, pametau na mňa aj v cudziňe, verím v Boha, hráva sa na karti, o ňič sa ňestará, mislí vždi na svoj kraj, celí rok tam bou, tri roki do školi choďiu, zajtrajší ďeň to máš urobenuo, pominulú noc horelo, predošlí mesjac bola ešťe velká zima, večer ťi dám slúbenuo, takej radosťi už tam dávno ňebolo ako dňešní ďeň* atď. (208).

Štúrove príklady sú typické pre ľudovú reč. Uvádza ich v krátkych vetách, bez menenia slovosledu, ale jednotlivé slová sú prispôsobené Štúrovmu hláskoslovnému systému.

Lokalizovať príklady zo syntaxe do niektorého z nárečových celkov nie je možné, ale nie je to ani potrebné. V syntaxi totiž nepozorujeme takú variabilitu ako pri javoch hláskoslovných a tvaroslovných. Syntaktické javy sú rozšírené na väčšej zemepisnej oblasti a sú známe takmer vo všetkých nárečiach.

Treba však zdôrazniť, že Štúr na základe materiálu z ľudovej reči veľmi správne upozorňuje na väzby niektorých slovies. Konštatovanie Ľ. Štúra v tomto smere je správne a uplatňuje sa aj v dnešných gramatikách.

Odchýlky od ľudovej skladby zisťujeme len vo vetnej stavbe. V Štúrovej Nauke je stavba viet zložitejšia ako v ľudovej reči. Prakticky Štúr používa obyčajne široké súvetia a v mnohých prípadoch pozmeňuje aj slovosled. Tento spôsob vyjadrovania bol v Štúrovom období veľmi zaužívaný, najmä pod vplyvom bernoláčtiny a humanistického štýlu slovenskej češtiny.[30]

Štúrove nárečové výskumy

Z uvedených niekoľkých príkladov zo slovenských nárečí a z porovnania so Štúrovou Naukou vyplýva, že Štúr najmä stredoslovenské nárečia poznal pomerne dobre. Aktívne ovládal strednú slovenčinu už zo svojho rodiska a okrem toho stredoslovenským nárečiam venoval pozornosť. Štúr síce nevykonával nárečové výskumy v tom zmysle, ako to robila u nás jazykoveda v neskorších rokoch, ale nárečový stav si zisťoval prostredníctvom osôb, s ktorými bol v ustavičnom styku, a to najmä prostredníctvom príslušníkov tzv. Štúrovej družiny. Patrili do nej predovšetkým Janko Kráľ (nar. v Lipt. Mikuláši), Ján Francisci-Rimavský (nar. v Hnúšti), Janko Matúška (nar. v Dol. Kubíne), Jozef Jančo (nar. vo Vrbici), Ignác Nosák (nar. v Tisovci), Peter Kellner-Hostinský (nar. vo V. Polome), Janko Kalinčiak (nar. v H. Záturčí), A. H. Škultéty (nar. v Krtiši; Novohrad), Jakub Grajchman (nar. v Hybiach). Ako vidíme, príslušníci tejto družiny pochádzali väčšinou zo stredného Slovenska a mohli byť zaiste dobrými a spoľahlivými informátormi o stave domáceho nárečia, lebo vplyv inorečového prostredia mohol byť vtedy naozaj len minimálny.

No Štúr venoval slovenským nárečiam osobitnú pozornosť i na svojich cestách po Slovensku. Ako vieme, Štúr už od najmladších rokov pomerne veľa cestoval a zdržiaval sa na rozmanitých miestach. Je celkom prirodzené a samozrejmé, že si pritom všímal reč ľudu a najmä tie prvky v ľudovej reči, pri ktorých sa javili tendencie preniknúť do hovorových štýlov.

---

[30] Porov. Eugen Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948, 396.

Záver

Z porovnania slovenských nárečí a Štúrovej Nauky zreteľne vyplýva, že Štúr pri ustaľovaní spisovnej slovenčiny opieral sa predovšetkým o nárečia. Pritom treba zdôrazniť, že kodifikoval len to, čo je na Slovensku známe a čo sa v slovenských nárečiach naozaj používa. Štúr sa pridržiava „ducha, t. j. ústrojnosti, sústavy"[31] stredoslovenských nárečí a usiluje sa stanoviť pre spisovný jazyk taký systém, ktorý by najlepšie vyhovoval aj ostatným nárečiam. Stredoslovenské nárečia sú mu základným východiskom, oporným bodom, ba akýmsi filtrom, cez ktoré musia prejsť ustaľované jazykové znaky do spisovného jazyka. Túto požiadavku Štúr dôsledne uplatňoval a zo stránky hláskoslovnej a tvaroslovnej nenachádzame v Štúrovej Nauke nič, čo by sa nevyskytovalo v stredoslovenských nárečiach. Svoje tvrdenia o slovenčine vyvodzuje z vedeckého poznania slovenských nárečí a z dovtedajších výsledkov domácej i zahraničnej jazykovedy. (Bernolák, Dobrovský, Šafárik; Bopp, Pott, Cegielski). Štúrova slovenčina nie je náhodná zmiešanina slovenských nárečí, ale pre potreby spisovného jazyka vhodne upravená hovorová reč, ktorá sa v Štúrových časoch používala ako dorozumievací prostriedok na strednom Slovensku. Štúrov zámer povýšiť stredoslovenské nárečie na spisovný jazyk sa podaril. Úspech tohto kroku vyplýval zo Štúrovho reálneho postoja k jazyku a jeho spoločenským potrebám. Štúr sa opieral o ľud a o to, čo v ľude skutočne bolo a žilo. Ako jazykovedec a kodifikátor je zásadne proti neužitočnému teoretizovaniu, ale hovorí jasne a konkrétne.[32] Aj v tomto smere ostáva postava Ľ. Štúra slovenským jazykovedcom skutočným vzorom.

Štúrova slovenčina sa udržala a z hláskoslovnej, tvaroslovnej, lexikálnej i syntaktickej stránky sa v podstate neodlišuje od dnešnej. Toto konštatovanie svedčí najlepšie o správnych základoch, ktoré pre slovenčinu položil tento významný národný dejateľ.

ŠTÚROVA GRAMATICKÁ TERMINOLÓGIA

Viera Dujčíková

Všeobecne sa konštatuje, že Štúrovmu jazykovednému dielu sa nevenovala dosiaľ zaslúžená pozornosť. Toto konštatovanie platí dvojnásobne pre Štúrovu jazykovednú terminológiu, a to tým skôr, že ide len o úzky výsek zo Štúrovho jazykovedného diela.

Zmienky o Štúrovej gramatickej terminológii vyskytujú sa väčšinou len ojedinele v štúdiách a článkoch venovaných rozboru Štúrových jazykovedných prác

---

[31] Porov. Ľudovít Novák, *Štúr ako jazykovedec,* SP LII, 1936, 9.

[32] Porov. napr. aj jeho citát: „Ňič ňepomáha všetko formulkovaňja ňič všetko suchá teoria, keď sa od života odtrhňe, ba s ňím práve do odporu príďe..." *Nárečja slovenskuo,* 1846, 25—26.

a náhľadov. Na niektoré problémy Štúrovej jazykovednej terminológie poukazuje napr. Ľudovít Novák,[1] František Triska[2] a niektorí iní.

Títo autori však sústreďujú svoju pozornosť iba na niektoré typické zjavy v Štúrovej gramatickej terminológii, nehodnotia ju ako celok.

Obchádzanie terminologických problémov v Štúrovom jazykovednom diele nebolo správne, pretože práve skúmanie gramatickej terminológie pomôže nám osvetliť aj Štúrove názory na jazykové javy.

O podrobnejší rozbor Štúrovej gramatickej terminológie pokúsil sa Belo Letz v článku Názvoslovie a frazeologia Štúrovej Nauky reči slovenskej.[3] Jeho prístup k problematike bol však príliš jednostranný. Letz sa obmedzil iba na súpis termínov Štúrovej Nauky reči slovenskej a na ich porovnávanie s neskorším stavom v našej gramatickej terminológii, a to len z hľadiska ich správnosti, teda bez zreteľov teoretických a historických.

Pri skúmaní Štúrovej gramatickej terminológie treba však uplatniť predovšetkým hľadisko historické. Treba skúmať, ako Štúr čerpal z predchádzajúcej literatúry, aby sa ukázalo, čo je v Štúrovej terminológii nové, v čom nadväzuje na svojich predchodcov a o ktorého z nich sa najviac opiera.

Z doterajších štúdií[4] sa dozvedáme, že Štúr sa pri svojej práci na Nauke reči slovenskej opieral najmä o Dobrovského, čiastočne aj o Cegielskeho a Bernoláka. Sám Štúr sa však v Nauke odvoláva na Hanku. Z toho možno súdiť, že prameňom mu bolo Hankovo spracovanie Dobrovského gramatiky Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, ktoré vyšlo pod názvom Grammatika čili Mluvnice Českého Gazyka podlé Dobrowského, Djlem skrácena, djlem rozmnožena.[5]

Podrobnejším skúmaním gramatickej terminológie v Nauke reči slovenskej a jej porovnávaním s terminológiou Štúrových predchodcov zisťujeme, že väčšinu základných gramatických termínov preberá Štúr skutočne z češtiny, a to zo spomínanej Hankovej gramatiky. Na Štúrov kladný vzťah k českej gramatickej terminológii upozornil už Ľ. Novák v štúdii K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,[6] kde medziiným uvádza, že „rozkolník Štúr s klidem přejímá, resp. jen hláskoslovně akomoduje slova česká, ... a jen zcela ojediněle tvoří slovo nové (na př. pro nějaký svůj nový pojem gramatický)".

Z Hankovej gramatiky prebral Štúr predovšetkým názvy niektorých slovných druhov, napr.: *prídavnuo meno, sloveso, príslovka, predložka, spojka, víkričňík* (interjekcia) — u Hanku *přídawné gméno, sloweso, příslowka, předložka, spogka, wýkřičník.* Termíny tvorené z podobných základov nachádzame aj v starších gramatikách. Napr. Bernolák v diele *Grammatica slavica* uvádza v zátvorke popri latinských termínoch aj slovenské: *spojitelka, príslowko* a i., Štúr však dal prednosť Hankovým termínom. Z Hanku preberá Štúr aj niektoré termíny pre hláskoslovie, ako napr. *samohláska, silaba* (u Hanku *samohláska, sylaba)* a skoro všetky termíny z flexie. Podľa Hanku poslovenčil Štúr názvy pádov (pri ktorých

---

[1] Ľudovít Novák, *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 1932, 82.

[2] František Triska, *Příspěvky k studiu Štúrových mluvnických pramenů,* Bratislava IV, 1930, 668—686.

[3] Belo Letz, *Názvoslovie a frazeologia Štúrovej Nauky reči slovenskej,* SR III, 1934, 217—225.

[4] Porov. najmä Fr. Triska, *Příspěvky k studiu Štúrových mluvnických pramenů,* Bratislava IV, 1930, 668—686.

[5] Ide o 2. vydanie z r. 1831.

[6] Slavia XI, 1932, 82.

sa Hanka pridŕža ruského vzoru) na *menuvaťelní (gmenowatelný), roďiťelní (roditelný), dávaťelní (dáwatelný), viňiťelní (winitelný), volaťelní (wolatelný), mjestni (místní), nástrojní (nástrogný),* hoci sám používa vždy len latinské názvy (*nominatív, genitív* atď.). Od Hanku má Štúr aj termíny *skloňuvaňja (skloňowání), stupňuvaňja (stupňowání),* názov *pádi (pády)* a názvy *jednotní počet (gednotný počet), dvojní počet (dwogný počet), množní počet (množný počet).* Zhodne s Hankom hovorí Štúr pri slovesách o *čase prítomnom, minulom* a *budúcom (čas přítomný, minulý* a *budaucí),* o *spuosobe ňeurčitom (neurčitý způsob)* atď. Tu však musíme poznamenať, že niektoré z týchto termínov poznal a používal už aj Bernolák (napr. *počet, spúsob, pád).*

Slovesné triedy nazýva Štúr zhodne s Hankom *formami (slovesnje formi — formy slowes).* Hankove termíny *začínawá slowesa, tvoření slow* poslovenčuje Štúr na *začínavje slovesá, tvoreňja slov.* Od Hanku prevzal aj termíny *pravopis, slovosled* a niektoré iné.

Vidíme teda, že mnohé gramatické termíny, ktoré dnes pokladáme za pôvodné slovenské, dostali sa do nášho jazyka Štúrovým prostredníctvom z češtiny.

Štúr však pri preberaní Hankových termínov nepostupoval mechanicky. V pôvodnej podobe (s menšími hláskoslovnými úpravami) preberal len tie termíny, ktoré vyhovovali morfologickej i lexikálnej štruktúre slovenčiny. Také termíny, ktorých základ nebol v slovenčine celkom známy, nepreberá v pôvodnom zložení. Za ich základ volí také slovo, ktoré bolo u nás všeobecne známe. Napr. za Hankov termín *twrděcí příslowky* má Štúr *príslovky isťeňja,* pretože odvodeninu od *istiť* pokladal v tomto spojení za vhodnejšiu pre slovenčinu ako odvodeninu od *tvrdiť.*

Z ostatných slovanských jazykov preberá Štúr už menej. Okrem češtiny prichádza do úvahy poľština a len v ojedinelých prípadoch ruština.

S poľskou gramatickou terminológiou oboznámil sa Štúr pravdepodobne prostredníctvom jazykovedných prác svojho súčasníka Hipolyta Cegielskeho, najmä prostredníctvom jeho rozsiahlej štúdie *O słowie polskiem.*[7]

Z poľštiny sú pravdepodobne Štúrove termíny *prímet (przimiot)* pre prísudok, *menoslovo (imiesłóv)* pre participium, *sklad (skład)* pre zloženie, *častotlivosť, častotlivje slovesá (częstotliwósć, częstotliwe słowa).* Termín *častotlivé slovesá* nemožno však celkom pripisovať Štúrovi, pretože ho poznal aj Doležal a uvádza ho ako slovenský ekvivalent latinského termínu *frekventatíva.*

Z ruštiny prevzal Štúr napr. termíny *stroj jazika* (stavba jazyka), *značeňja slova* (význam slova), ktoré však nepoužíva dôsledne. Popri termíne *stroj jazika* používa ešte aj termín *ústrojnosť jazika* a termín *značeňja slova* používa striedavo s termínom *víznam* alebo aj *víznamnosť slova.*

Pozornosť zasluhujú aj Štúrove novotvary. K tvoreniu nových, vlastných termínov pristupuje Štúr najmä v dvoch prípadoch, a to vtedy, ak nesúhlasí s niektorým tradičným termínom u iných autorov alebo ak potrebuje názov pre nejaký svoj nový gramatický pojem.

Typické sú napr. Štúrove novotvary *počti* alebo *slová počtovné* (číslovky), *článki slov* (slovné druhy), *spojna* (syntax), *vípoveď* (veta), *prjemenčivosť slov* (flexia), *dokonalje* a *ňedokonalje slovesá* (dokonavé a nedokonavé slovesá), *zvučnje* a *ťemnje hláski* (znelé a neznelé hlásky), *ohladnuo* a *bezohladnuo*

---

[7] Hipolyt Cegielski, *O słowie polskiem,* Orędownik naukowy, 1842, č. 32—38, 253.

zvetšuvaňja (stupňovanie a augmentatívnosť), *spolučasnosť* (podľa nemeckého *die Gleichzeitigkeit)* a niektoré iné.

Osobitne chceme však upozorniť najmä na tie neologizmy, ktoré vyplývajú zo Štúrovho odlišného chápania niektorých dovtedajších jazykovedných teórií a pojmov.

Takýto je napr. termín *všemeno,* ktorým chce Štúr nahradiť Hankov termín *námestka* (zámeno) ako nevyhovujúci. Podľa Štúra totiž „ňemá sa misljeť akobi oňi (t. j. zámená) len na mjesto inších mjen boli a sami žjadnej samostatnosťi ňemali, lež považuvať sa majú za slová samostatnje ako sa aj v reči užívajú na pr. ja, ti, on, ten atď. Preto i prjezvisko námestki je ňepravďivuo ale račej užívať sa muože všemeno, podľa gramatík sanskritských."[9]

Termínom *všemeno* sa má teda podľa Štúra vyjadriť, že ide o meno všetkých vecí, teda o meno dôležité, nie podradné, náhradné (ako by sa dalo predpokladať z Hankovho termínu „náměstka").

Podobnú snahu po výstižnom vyjadrení hierarchie pojmov badať aj pri Štúrových termínoch *samostatnuo meno* pre substantívum a *podstavňík* pre podmet. Termínom *samostatnuo meno* chce Štúr vyjadriť charakteristickú vlastnosť substantíva, termínom *podstavňík* zasa skutočnosť, že ide o „podstavu", základ vety (čo termínom podmet nebolo také výstižné).

Charakteristické sú ďalej Štúrove novotvary, súvisiace s jeho osobitným triedením slovies podľa rodu. Štúr chápe kategóriu slovesného rodu odlišne od vtedajšieho alebo i dnešného chápania. Prikláňa sa k výkladu staroindických gramatík, s ktorými sa oboznámil na svojich štúdiách v Halle, najmä pri štúdiu Boppovho diela *Vergleichende Grammatik.*[10]

Slovesá teda rozdeľuje podľa staroindických gramatík, t. j. podľa „namerenosti činnosti, ktorá sa slovesám dáva". Podľa toho rozoznáva Štúr *slovesá inam namerenje* (aktíva, napr. volám, bijem), *slovesá odinúl namerenje* (pasíva, napr. volám sa, vídam sa), *slovesá na seba ohraňičenje* (neutrá, napr. spím, kvitňem), *slovesá k sebe namerenje* (reflexíva, napr. bijem sa, hádžem sa), *slovesá vzájomnje* (reciproca, napr. hádam sa, vadím sa).

Tento svoj postup odôvodňuje Štúr v Nauke takto: „Užívame tjeto mená pre dokonalejší víklad pochopu tíchto slov a tak pre usnadňeňja zrozumeňja jeho. Bívalje mená sú i tmavje i ňeurčitje i ňepravďivje. Ňje je lahko rozumjeť, čo sú to za slovesá tje slovesá trpnje... v nich ňjet aňi len zbla z trpeňja... Preto volili sme inšje mená pre tieto slovesá a buďeme ich všaďe, kďe len treba, v grammatike našej tak užívať."[11]

Bohuslav Havránek vo svojej práci *Genera verbi v slovanských jazycích* upozorňuje, že Štúr vychádzal z rozdelenia slovies v staroindických gramatikách, kde sa označujú termínmi parasmāipada (t. j. forma vzťahujúca sa na iného) a ātmanēpada (t. j. forma vzťahujúca sa na subjekt).[12]

Pozoruhodné je aj Štúrovo rozdelenie slovesných časov, čo vidieť napr. z termínov *čas ňeúplňe minulí, čas úplňe minulí, čas budúci završení čiže okamžití* (napr. schvatňem, zrobím) a *čas budúci ňezavršení* (buďem robiť, buďem chodiť).

---

[8] Porov. Ľ. Novák, c. d.
[9] *Nauka reči slovenskej,* 1846, 112.
[10] Porov. Fr. Triska, c. d. 668 n.
[11] *Nauka,* 71.
[12] Porov. Fr. Triska, c. d. 676.

Takéto široké chápanie časov nájdeme aj u Poliaka Cegielskeho,[13] o ktorého sa pravdepodobne Štúr pri spracúvaní slovies v Nauke opieral.

Hoci podľa mienky niektorých autorov[14] Štúr nebol dobrým systematikom, jednako treba vyzdvihnúť jeho zmysel pre systémovosť pri zavedení niektorých termínov. Ide o termíny *hláska, samohláska, spoluhláska, dvojhláska.* Tieto termíny sú napr. v Hankovej gramatike uvedené takto: *zwuk, samohláska, souhláska, dwouzwučka.* Hanka, ako vidieť, vychádzal z dvoch základov (zvuk i hlas). Jednotnejšie názvy má už napr. Bernolák. V diele *Grammatica slavica* uvádza pre samohlásky názov *samohlásné,* pre spoluhlásky názov *spoluhlásné* a pre dvojhlásky *dvoghlásné.* Štúrov termín *spoluhláska* je teda pravdepodobne od Bernoláka.

Okrem týchto vlastných neologizmov vyskytujú sa v Štúrovej gramatickej terminológii miestami aj kalky. Napr. Hankov termín *střední pohlaví* (stredný rod) nahrádza Štúr kalkom *ňijakuo pohlavia* (z lat. *neutrum genus*). Podobne latinský termín *modus indicativus* doslovne prekladá ako *ukazovací spuosob* (Hanka má *oznamovací způsob*). Kalkom je aj Štúrov termín *podoba* (forma, tvar, lat. *forma*) a *hmota* (materiál, lat. *materia*).

Niekoľko kalkov má Štúr aj z nemčiny. Napr. Boppove[15] termíny *Verbal-Wurzel Pronominal-Wurzel* prekladá ako *slovesnje koreňe a všemennje koreňe.* Kalkom z nemčiny je aj termín *pňovje silabi (die Stammsilben)* a termín *určitosť,* ktorý Štúr používa v spojení *určitosť slov (die Bestimmtheit).*

Ďalej by sme chceli upozorniť ešte na jeden jav Štúrovej gramatickej terminológie, ktorý je však trochu iného rázu a mohol by sa hodnotiť skôr negatívne. Je to predovšetkým nejednotnosť a nedôslednosť v používaní niektorých termínov. Striedavo používa Štúr napr. termíny *jazik* a *reč,* ako to môžeme vidieť v tomto súvetí: „Grammatika hlaďí hlavňe na pohnutlivú stránku reči a tímto sa ďelí od slovňíka, ktorí sa s ňepohnutlivou reči stránkou zaoberá, alebo inšími slovmi, slovňík vykladá hmotu (materia) a grammatika vjacej podobu (formu) jazika".[16] Tu by sme Štúrovi mohli vyčítať iba výrazovú pestrosť (nie nepresnosť), pretože slová *jazyk* a *reč* boli podľa vtedajšieho chápania synonymá.

Rozhodne však treba za nepresnosť pokladať striedavé používanie názvov *reč* a *nárečja* v tom istom význame, pretože podľa Štúrovej koncepcie reč je znakom národa, kým nárečie je znakom kmeňa. Prekvapuje nás preto, že slovenčinu, ktorá bola podľa vtedajšieho chápania nárečím (Slováci boli kmeň, národ bolo Slovanstvo), nazýva raz *rečou,* inokedy *nárečím* („v grammatike je skúmavosť alebo visvetluvaňja ústrojnosťi reči našej...", ale: „Vistaviu som grammatiku nášho nárečja...").[17]

Nejednotne používa Štúr aj termíny *spisovní jazik, spisovná reč* a na jednom mieste uvádza dokonca aj *spisovnuo nárečja.* Na X. strane Predmluvy k *Nauke reči slovenskej* píše: „...krok k samjemu čistjemu nárečú slovenskjemu urobení bou bi sa velkím odskočeňím od doterajšjeho spisovnjeho jazika pozdávau", kým na predchádzajúcej strane (IX) hovorí na jednom mieste o *spisovnej reči* („Keď sa mala teda slovenčina na spisovnú reč povíšiť...") a o niekoľko riadkov nižšie

[13] H. Cegielski, c. d. 253.

[14] Porov. napr. Fr. Triska, *Úvahy o Štúrovej a Hodžovej filologii,* SMS IX, 1931, 170.

[15] Franz Bopp, *Vergleichende Grammatik,* Berlin 1868.

[16] *Nauka,* str. 11.

[17] *Nauka,* Predmluva, str. X.

spomína *spisovnuo nárečja* („Keď teda medzi nami Slovákmi je len jedno nárečja a toto ... sa za spisovnuo povišuje ...").

K takejto nejednotnosti v používaní termínov, na ktorú sme tu poukázali, vedie u Štúra zamieňanie pojmov. Iného druhu je nejednotnosť, ktorá vzniká tým, že pre jeden pojem používa Štúr striedavo niekoľko výrazov, ako je to napr. pri termínoch *víznam, víznamnosť, značeňja* alebo pri termínoch *pou-samohláski, polovičatje samohláski, samostatnuo meno, samostatnuo slovo, prídavnuo meno, prídavnuo slovo, sloveso, slovo* a iné. Termín *slovo* miesto *sloveso* používa pravdepodobne vplyvom Cegielskeho (v poľštine *słowo* = sloveso) a Bernoláka (Bernolák vo svojej gramatike používa popri *časoslovo* aj *slovo* za sloveso).

Tento zjav však nie je typický iba pre Štúra. Môžeme ho pozorovať aj u iných autorov, ba môžeme povedať, že bol v tom čase všeobecný a za daných podmienok úplne prirodzený. Súvisel totiž s počiatočným obdobím vývinu spisovného jazyka tak u nás, ako predtým v Čechách a inde. Al. Jedlička vo svojej práci o Jungmannovi[18] za základnú črtu Jungmannovej terminológie pokladá práve početnosť, niekoľkonásobnosť výrazových prostriedkov a vysvetľuje ju ako snahu nájsť vhodné pomenovanie a poukázať na bohatosť jazyka. U Štúra by hádam ako dôvod prišiel do úvahy ešte aj jeho sklon k umeleckému vyjadrovaniu.

Popri uvedenej nejednotnosti v používaní termínov a niekoľkonásobnosti termínov vyskytuje sa v Štúrovej gramatickej terminológii ešte jedna črta, charakteristická pre obdobie počiatočného vývinu terminológie. Je to viacvýznamovosť niektorých termínov. Napr. termín *spojka* používa Štúr i v pôvodnom význame (na označenie slovného druhu) i vo význame *spona* (copula). Podobne *predložka* znamená u Štúra predložku i predponu. Pre skloňovanie i časovanie používa Štúr iba termín *skloňeňja* a pod. Ani tu však nejde o zjav typický iba pre Štúra. Nedostatok termínov pre niektoré základné pojmy súvisel pravdepodobne s neujasnenosťou gramatických pojmov.

Pokúsili sme sa o stručný rozbor Štúrovej gramatickej terminológie v snahe poukázať na niektoré jej význačné črty a prispieť tak k bližšiemu poznaniu jeho jazykovedného diela. Pri práci na svojej *Nauke reči slovenskej* opieral sa Štúr najmä o vyspelú gramatickú terminológiu českú, z ktorej hodne preberal. Tieto termíny, pretože boli utvorené v zhode so zákonitosťami tvorenia slov v slovenčine, zachovali sa až dodnes. Pri preberaní prihliadal však Štúr aj na odlišný stav v slovnej zásobe slovenčiny, nepreberal teda mechanicky.

Pozoruhodné sú aj Štúrove neologizmy. Výrazne sa na nich prejavuje Štúrovo originálne chápanie niektorých jazykových javov a jeho snaha po priezračnosti a zrozumiteľnosti termínov. Tieto termíny zväčša zanikli, pretože boli príliš opisné, zložité *(počti rad viznamenávajúce, počti rozmaňitosť v jednoťe vislovujúce, počti zmožeňja istej kolkosti alebo znásobeňja viznačujúce, slovesá na seba ohraňičenje, slovesá inam namerenje* atď.). Len niektoré zo Štúrových novotvarov sa zachovali, napr. *samohláska, koncovka, životnje, neživotnje* (substantíva), *praviďelnuo skloňuvaňja, slovesnje prídavnje mená, zvečšujúce slová, zmenšujúce slová, puovodnje slová, odvoďenje slová* a iné.

Môžeme teda povedať, že Štúr mal významnú účasť pri ustaľovaní slovenskej gramatickej terminológie a svojimi pozoruhodnými náhľadmi na tvorenie termínov ukázal teórii terminológie nové cesty.

---

[18] Alois Jedlička, *Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a linguistická,* Praha 1949, 76.

OBRAZNÉ PRVKY V PUBLICISTICKOM ŠTÝLE Ľ. ŠTÚRA

Ján Horecký

Vo svojom diskusnom príspevku by som chcel nadviazať na poznámku doc. Blanára o tom, že Ľudovít Štúr má dôležitú úlohu aj pri začiatkoch utvárania odborného štýlu v slovenčine. Doc. Blanár akiste myslel na Štúrov štýl v Nauke reči slovenskej.

Podľa mojich skúseností treba brať takéto hodnotenie so značnou rezervou, pokiaľ nemáme podrobne preskúmaný odborný štýl ostatných štúrovských a poštúrovských autorov. V Štúrovom štýle sa totiž do veľkej miery bude prejavovať ohlas humanistickej rétoriky. O Štúrovi ako zakladateľovi odborného štýlu v slovenčine ťažko možno hovoriť aj preto, že dnešný slovenský odborný štýl má v mnohých smeroch znaky značne odchodné od znakov štýlu Nauky reči slovenskej, ku ktorej by sme sa dnes sotva mohli vracať ako k štylistickému vzoru.

Pozornosti doc. Blanára však ušlo, že Ľudovít Štúr je vlastne tvorcom publicistického štýlu, a to takého, ku ktorému sa ako k dobrému vzoru môžu v mnohom ohľade vracať aj dnešní publicisti.

Typické znaky publicistického štýlu, ktorý začal u nás vytvárať Ľ. Štúr, vyžadovali by si dôkladnú pozornosť i sústavný výskum. To je ešte pred nami ako vážna úloha. Ja tu chcem upozorniť iba na jeden typický znak Štúrovho publicistického štýlu, na využívanie obrazných a názorných vyjadrovacích prostriedkov. Tento znak si vyberám preto, že patrí k najtypickejším znakom publicistického štýlu vôbec. Ním sa tento štýl odlišuje od štýlu odborného, ale aj od štýlu umeleckého. Na rozdiel od umeleckého štýlu sa totiž v publicistickom štýle využívajú obrazné prvky menej a volia sa vcelku skôr prvky názorné, t. j. prirovnania majú tu prednosť pred metaforami a metonymiami.

Na niektoré vlastnosti Štúrovho publicistického štýlu upozornil už dávnejšie V. Kochol.[1] Ukázal, že v Štúrovom slovníku sú dve vrstvy: slová učenecké, preberané najčastejšie z češtiny, a slová ľudové. Tak isto aj v stavbe vety sa striedajú prvky humanistické a ľudové, hovorové. Obidve tieto tendencie možno vidieť aj pri výbere prirovnaní.[2]

V Štúrových publicistických príspevkoch nechýbajú ani metafory a metonymie. Pekné a názorné metafory sú napr. vo vetách:

Dobre nám teda v tomto záveji dejov a búrok pozorovať, ale nám treba najväčšmi, aby sme to, čo je na čase, čo je dobré, i medzi nami uviedli (82). Takto potom ubezpečení budete proti útokom svetárstva a nebudete padať v živote do kaluže podlostí a ničomnosti (72).

Niekedy Štúr metaforu hneď aj vysvetľuje:

... pracujeme na tom všetci slušným spôsobom, aby sa odvalil kameň od dverí hrobových, to jest aby služobnosť urbárska prestala a skľúčený ľud náš tam, kde sa k ľudskej hodnosti pripravovať bude, raz bez prekážky vstupovať mohol (133).

---

[1] Viktor Kochol, *Štúrov štýl publicistický,* Linguistica Slovaca IV—VI, 1946/48, 254—278.

[2] Citujem z vydania *Reči a state,* Hviezdoslavova knižnica zv. XXI, Bratislava 1955. Za pomoc pri vypisovaní príkladov ďakujem s. V. Fedorovej.

Metonymie sú u Štúra pomerne zriedkavé. Uvedieme aspoň jeden príklad:

A čo niečo si aj lepšie rozváži a pochopí, starý Adam zase to len preváži, bo už je málomocný, obťažkaný, starými predsudkami napitý a do svojho zaťatý (137).

Oveľa viac využíva Ľudovít Štúr najjednoduchší, ale zato najnázornejší obrazný prostriedok — prirovnanie.

Prirodzene, veľmi časté sú najjednoduchšie prirovnania uvedené spojkou *ako,* a to vo všetkých vetných členoch:

V tomto veku univerzity boli ako dáke zámky, v ktorých tajné poklady sa skrývali (140).

Takýchto ale ľudí, strachúnov a slabúchov, treba by bolo nie za stoly verejné, ale za pec ako baby usadiť (66).

... od každého nemravného kroku ako od pary pekelnej sa vystríhať (72).

Slovanský život je rozložitý ako lipa (144).

Možno si všimnúť, že Štúr sa často neuspokojuje iba s jednoduchým prirovnaním, ale ho ďalej rozvádza: k slovu, ku ktorému sa prirovnáva, pridáva vždy ešte ďalšiu charakteristiku. Tým dostávajú prirovnania značne dynamický ráz. Časté sú aj také prirovnania, v ktorých nosnú časť tvorí celá veta, sloveso alebo aspoň nejaký slovesný tvar:

Dlho sa duch ruský s touto jemu nepríjemnou formou pasoval, až naostatok, keď do sily prišiel, ju ako ťarchu ovažujúcu odhodil (290).

... bez reči materinskej vo verejnom živote sedí vo svete ako v dákom kútiku odhodený (139).

Prirovnania s vedľajšou vetou:

Ani chýru dakedy o tých mladých zapálencoch nepočuješ, tak býva často po ich roztratení sa, tak sa za nimi zavrie, keď vstúpia do života, ako keby si hodil kameň do vody (71).

... Tak je s nimi oboznámený, ako keby sám v nich bol žil ... tak ich rád vidí, ako keby sám bol veľkosť a slávu ich zažil a blesk ich i jeho osvietil, tak vznešene postavou svojou vyzerá, ako keby sám jeden z mužov a hrdinov tých vekov bol (234).

Z tohto citátu vidieť aj ďalší charakteristický znak Štúrovho publicistického štýlu: opakovať rovnaké vetné členy, pravda, len tie, ktoré sú zaťažené určitou funkciou, a tak dosahovať účinnú gradáciu.

Treba však poznamenať, že Ľ. Štúr často využíva aj iné prostriedky prirovnania. Popri slovku *ako* často používa spojenia so *sťa, od* s komparatívom, *za roveň, rovne, na spôsob, podobajúc sa:*

Ani seba nevidel, ale len sťa klát druhým pod nohami ležal (145).

Urbárska ledajaká služobnosť, čo náš ľud horšie od zajatia egyptského, v ktorom Židia stonali, zožierala (208).

Vitaj nám sto ráz, ty verná družica Slováka, ktorá za roveň jeho Váhu hneď prudko tečieš, ... hneď sa nesieš bystro (239).

... aby samo sa namáhajúc nevyschlo a rovne v daromnej namáhavosti tiež len ledabolo živorilo (244).

Tam všade vidíme čerstvo kvitnúci, na spôsob zdravého, pekného stromu rozvitý život duchovný národa (243).

Na viacej stranách svojho života zakrpatie, podobajúc sa tu i tam zeline, ktorá ... chápe sa síce, chápe k životu na zemi jej nesúrodnej ... (243).

Takéto príklady by sa dali hojne rozmnožiť. Treba však upozorniť na ich základný charakter: sú názorné, veľmi ľahko sa v nich dá nájsť dôvod prirovnania.

Okrem toho sú dynamické, ako svedčí prevaha prirovnaní so slovesami, a využívajú sa v nich aj formálne rozmanité prostriedky, ba aj opakovanie. Opakujú sa nielen celé vety, ako sme už ukázali, ale aj holé prirovnania:

Tam, kde by sa obrana bola vyhľadávala, mlčal a sa ako zajac, ako baba krčil (81).

Časté sú u Ľ. Štúra aj široké, rozvité prirovnania, ktoré majú dlhú tradíciu v antickej poézii. Štúr azda vedome nadväzuje na túto antickú tradíciu, ako vidieť z prirovnania, ktoré cituje z Homéra:

Listy opadajú na stromoch a hora opustne, ale príde jar, zase sa stromy ošatia listami a zase je život po horách, a tak je i s pokoleniami ľudskými (67).

Môžeme uviesť aj Štúrovo vlastné prirovnanie tohto druhu:

Strom kvitne len vtedy pekne, len vtedy plne, keď sa všetky jeho konáre a haluze rozzelenajú a zakvitnú; vlasť tiež vtedy len do kvetu sa rozpustí, keď všetci sa starostlivo opatrujú, vzdelávajú, keď sa všetci ako synovia, ako nápadníci jedného dedičstva považujú (58).

Vzájomnosť slovanská je po hustých mračnách nad slovanským svetom naším vykukajúce slnko, i ako toto všetko zahrieva a každú byľku k životu a rozkvetu privádza, tak aj slnko našej vzájomnosti všetkým poliam slovanským svieti (255).

Niekedy sú takéto prirovnania poňaté záporne, čím sa značne blížia typickým slovanským prirovnaniam známym napr. z bylín:

Nevyrastie ti šľachetnejší, poludňajší strom pod mračným a studeným podnebím, ani naše ovocie nevydarí sa ti na ďalekých polnočných stranách, a tak veru ani človek neostane ľudským, len tam, kde všetko to, čo cit jeho udúša, sa odstráni (119).

Napokon treba upozorniť na ten typ prirovnaní, v ktorom sa neuvádzajú všetky členy prirovnania, ale vyslovuje sa iba stotožnenie:

... bez osvety národ je hrach pri ceste, ktorý každý šklbe, je blato, ktoré každý šliape (143).

Ohromný je národ čínsky, ... celý ale tento národ ohromný je mužík, je len takrečeno šepleta v histórii a ľudstve (78).

Všetko, čo tu uvádzam, je iba viac-menej formálny výpočet. Má iba preukázať, že publicistický štýl vo všeobecnosti hodne získa nielen na formálnej dokonalosti, ale aj na názornosti, ak sa v ňom na vhodných miestach používajú náležité prirovnania.

Z hľadiska individuálneho štýlu Ľ. Štúra by bolo ešte treba skúmať, čo sa v týchto prirovnaniach vyjadruje, pravda, v tom najširšom zmysle slova. Ak napr. V. Kochol[3] zisťuje, že u Kráľa je dominantným prvkom pohyb, u Chalupku priestor, u Sládkoviča zmyslový syntetizmus s prevahou auditívnosti a u Bottu vizuálne predstavy, malo by sa skúmať, pravda, na rozsiahlejšom materiáli, čo je dominantným prvkom u Štúra vôbec a ako sa tento dominantný prvok prejavuje práve v prirovnaniach.

Rozumie sa, že okrem zaradenia do širších súvislostí u samého Štúra nemalo by tu chýbať ani stopovanie súvislostí s tvorbou ostatných štúrovcov a ich predchodcov.

---

[3] Viktor Kochol, *Poézia štúrovcov*, Bratislava 1955.

VÝVIN SLOVENSKÉHO SKLOŇOVANIA PODSTATNÝCH MIEN OD ŠTÚRA

Katarína Habovštiaková

V tomto príspevku chceme si všimnúť skloňovanie podst. mien v Štúrovej *Nauke reči slovenskej*[1] a zároveň naznačiť, ako sa v spisovnej slovenčine vyvíjala gramatická teória o skloňovaní podst. mien od Štúra podnes. Aby lepšie vyniklo Štúrovo dôkladné spracovanie skloňovania podst. mien, ktoré sa stalo pevným základom pre spisovný jazyk, budeme ho porovnávať s Hattalovou *Mluvnicou jazyka slovenského*[2] ako s ostatným Hattalovým normotvorným spracovaním spisovnej slovenčiny, ďalej s Czamblovou *Rukoväťou spisovnej reči slovenskej,*[3] ktorá bola dôležitou normatívnou príručkou začiatkom tohto storočia, a s Damborského *Slovenskou mluvnicou pre stredné školy a učiteľské ústavy.*[4] Pri odvolávaní sa na súčasný jazykový stav opierame sa o vydania *Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931, 1940, 1953* a o *Slovenskú gramatiku* z r. 1955.[5] Pravda, hlavný dôraz kladieme na skloňovanie podst. mien u Štúra. Skloňovanie podst. mien v poštúrovských gramatikách si všímame iba vo vzťahu k Štúrovmu skloňovaniu.[6]

Skloňovanie podst. mien, „mjen samostatních", Ľ. Štúr delí na sedem tzv. „skloňovaní", v ktorých je jedenásť vzorov. Pri tomto rozdelení opiera sa predovšetkým o zakončenie kmeňov v súčasnom jazyku a len sekundárne kladie dôraz aj na rod podst. mien.[7] Štúr síce vychádza z tej historickej skutočnosti, že pri skloňovaní v staroslovienčine bolo podstatné zakončenie, nie gramatický rod podst. mien, ale nedá sa ňou ovplyvniť. Rozhodujúcim činiteľom pri delení skloňovania podst. mien je preňho súčasný jazykový stav, spôsob skloňovania v súčasnom jazyku. Napr. podst. mená mužského rodu delí na tri tzv. oddelenia *(král, dvor, sluha),* pretože v súčasnom jazyku už nie sú staré kmeňové rozdiely, ale do popredia vystupuje gramatický rod pri menách typu *sluha* na jednej strane a životnosť, prípadne neživotnosť pri vzore *král* a *dvor* na druhej strane.[8]

---

[1] Ľudovít Štúr, *Nauka reči slovenskej.* V Prešporku 1846. — Otázky skloňovania podst. mien u Štúra sa dotkol už Ľudovít Novák v štúdii *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia XI, 82 n., ale zaoberal sa len nom.-ak. sg. typu *znamenia.*

[2] Martin Hattala, *Mluvnica jazyka slovenského,* Pešť 1864.

[3] Samo Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* III. vyd., Turč. Sv. Martin 1919.

[4] Ján Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy,* V. vydanie, opravené a značne doplnené. Nitra 1930.

[5] Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Slovenská gramatika.* Druhé prepracované a rozšírené vydanie. Martin 1955.

[6] Pri odvolávaní sa na jednotlivých autorov budeme používať spomenuté vydania gramatík. Pre úsporu miesta nebudeme osobitne pripomínať názov gramatiky, ale iba v zátvorke uvedieme číslo strany, odkiaľ citujeme.

[7] Podla pohlavja patrja slová ťjež k rozličním skloňeňjam, inakšje sa skloňujú slová mužskjeho, inakšje ženskjeho, inakšje ňijakjeho pohlavja, hoc aj ňje je to podstatní ohlad pri rozďjelnosťi skloňeňí, ale len bočňí, z druhej podstatnej určitosťi viťekajúci. Podstatná táto určitosť pri rozďjele skloňeňí sú koncovki pňov slov samostatních, bo podla toho sú aj inšje a inšje víchodi alebo koncovki pádou v skloňení, že ale koncovki slov alebo račej pňov slovních ako sme už aj hore spomenuli v spojeňí sú s pohlavím, preto aj slová rozličnjeho pohlavja na rozličnje sa rozchoďja skloňeňja. (*Nauka,* 117).

[8] Pňe slov mužskích vichádzavali za starodávna na „o" alebo „i" alebo inšú samohlásku a končjevali sa aj na spoluhlásku... Z doveďenjeho vidno že máme v mužskích

Pri určovaní vzorov skloňovania Štúr teda vychádza predovšetkým z rozdielov pri skloňovaní, pričom je uňho zrejmá tendencia nedávať príliš veľa vzorov. Podst. mená mužského rodu tvoria len jeden typ skloňovania s troma oddeleniami. Vzory, tzv. „obrazi", sú *král, dvor* a *sluha*. Štúr správne nerozdeľuje mužské životné podstatné mená do dvoch skupín podľa zakončenia na tzv. tvrdú alebo mäkkú spoluhlásku, ako to robí Hattala *(chlap, muž;* 66), lebo to je zbytočným historizmom. Na druhej strane však jediný vzor *dvor* pre všetký neživotné podst. mená muž. rodu, ako to robí Štúr, je príliš zjednodušujúci postup. Prehľadnejšie a odôvodnenejšie je delenie neživotných mužských mien na dve skupiny, ako to vidíme už u Hattalu (vzory *dub* a *meč;* 66). No Hattala nedáva osobitný vzor *sluha,* ale priraďuje podst. mená mužského rodu zakončené na *-a* ku vzorom *chlap* a *muž,* podľa toho, či je pred *-a* tvrdá alebo mäkké spoluhláska, s poznámkou, že gen., ak. a vok. sg. týchto mien sa tvorí podľa vzorov *ryba* a *duša*. Štúrovo delenie mužských podst. mien prevzal Czambel (34—35). Damborský (177) má pre mužské podst. mená štyri vzory: *chlap, dub, sluha, meč*. Rovnaké delenie je aj v Slovenskej gramatike *(chlap, hrdina, dub, stroj;* 153—162).

Podst. mená ženského rodu delí Štúr na tri skloňovania. V jeho prvom skloňovaní sú dve oddelenia so vzormi *ruka* a *ulica*. Do druhého skloňovania patria podst. mená typu *cirkev* a do tretieho podst. mená typu *noc*. Štúr nedáva osobitný vzor skloňovania pre mená typu *dlaň*. Hattala vynechal neproduktívny typ *cirkev,* ale zato pridáva samostatný vzor *dlaň,* takže má štyri vzory: *ryba, duša, kosť, dlaň* (71). Podobné delenie (vzory *ryba, ulica, kosť* a *dlaň*) je aj u Czambla (46—47) a u Damborského (190). V Slovenskej gramatike sa k nim pripája ešte ďalší vzor *gazdiná* (162).

Podstatné mená stredného rodu delí Štúr na tri skupiny. Do prvého skloňovania patria vzory *delo* a *pole,* do druhého skloňovania vzor *staveňja,* do tretieho vzor *káča*. Hattala oddeľuje od pôvodných *-nt*-kmeňov pôvodné *-n*-kmene, má teda päť vzorov: *delo, pole, znamenie, semä, kurä* (75). Štúrovské delenie na štyri

---

slovách petorakuo končeňja pňou. 1. Na samohlásku „o", na pr. *ďedo, ujco*. 2. Na samohlásku „a", na pr. *sluha, vodca*. 3. Na spoluhlásku lebo pouspoluhlásku, kde dávno „o" odpadlo, na pr. *chlap, rataj, šuhaj, dub, strom*. 4. Na spoluhlásku za ktorou „i" poodpadalo ale šlak svoj v zmekčeňí predchádzajúcej spoluhláski ostavilo, na pr. *hosť, kuoň, oráč atď*. 5. Na puovodnú spoluhlásku lebo pouspoluhlásku, na pr. *kameň, običaj* atď. Podla tohoto malo bi biť peť rozličních skloňeňí v slovách mužskjeho pohlavja, a kdo dobre pozoruje medzi všetkimí timíto slovami rozličnosť v skloňuvaní najďe, že ale tento rozďjel je malí, skloňeňja sa skráťiť muože. Slová, ktorje vo pňach samohláski „o" a „i" poutrácali, tím samím rovnimí sa stali slovám s puovodnou na konci pňa samohláskou, a slová s koncovkou „o" ťjež temer na rovnakí s ňimí spuosob príveski skloňeňja berú, prečo všetkje tjeto pod jedno skloňeňja prísť muožu. Slová s koncovkou „a" patrili bi vlastňe ku skloňeňú s rovnakou koncovkou t. j. *riba* z ktorjeho i daktorje pádi majú na pr. genitív *sluhi* ak. *sluhu,* že ale vo vetšiňe pádov rovnakje príveski s druhimí mužskimí berú, sem ích pod osobitním odďeleňím pripojiť muožeme. Na ten spuosob mali bi sme zo všetkích tíchto slov jedno skloňeňja vo dvoch odďeleňjach, že ale reč naša, plná bistrjeho pozoruvaňja, rozďjel robí medzi živimí a ňeživimí, ba práve medzi živimí osobnimí, živimí ňeosobnimí a ňeživimí a v daktorích pádoch inakšje takjeto skloňuje, buďeme mať v prvom skloňeňí mužskích troje odďeleňí. K tomuto teda skloňeňú patriť budú všetkje mužskje či sa na spoluhlásku hrubú lebo mekkú lebo pouspoluhlásku lebo samohlásku končja a to k prvjemu odďeleňú prídu a) všetkje životnje na spoluhlásku alebo pouspoluhlásku sa končjace, k druhjemu b) všetkje ňeživotnje na spoluhlásku lebo pouspoluhlásku vichádzajúce, k treťjemu c) na samohlásku sa končjace, všetkje životnje (*Nauka,* 117—119).

vzory je aj u Czambla *(delo, plece, obilie, jahňa;* 56); u Damborského (198) a v Slovenskej gramatike (168) sú štyri vzory: *mesto, srdce, vysvedčenie, dievča.*

Skloňovanie podst. mien Štúr vysvetľuje postupne podľa jednotlivých vzorov. Najprv podáva paradigmu, potom bližšie osvetľuje jednotlivé pády. Uvádza sedem pádov. V paradigme dáva do zátvorky aj dvojtvary, zvyčajne tvary menej používané alebo — podľa Štúrovho názoru — pre spisovný jazyk menej vhodné.

Pri hodnotení Štúrovho skloňovania podst. mien budeme postupovať podľa Štúrovho delenia. Kriticky si povšimneme, v čom sa odlišuje skloňovanie v Štúrovej Nauke reči slovenskej od skloňovania v súčasnom jazyku, ako nadväzovali na Štúra najvýznamnejší poštúrovskí gramatici Hattala, Czambel a Damborský a v čom doplnili štúrovský základ spisovnej slovenčiny.

Skloňovanie podst. mien mužského rodu

Vzor k r á l: Štúr zaraďuje do vzoru *král* všetky životné podst. mená mužského rodu zakončené na spoluhlásku alebo na *-o (ďedo, ujco, sváko; Janko, Pavko, Jožko),* tieto druhé s poznámkou, že tvoria nom. pl. vždy na *-ovia* a inštr. pl. na *-ami.*

Paradigma *král* sa od dnešného spôsobu skloňovania podstatne neodlišuje (sú v nej iba rozdiely hláskoslovné a pravopisné: *l* namiesto *ľ* a písanie gen.-ak. pl. foneticky s príponou *-ou).*

Pri vzore *král* Štúr pripomína, že: „vokatív u nás Slovenou je rovní nominatívu, predca však daktorje slová majú osobitní vokatív, na pr. *Boh-Bože, oťec-otče, chlapec-chlapče, človek-človeče, pán-paňe, Hospoďin-Hospoďiňe*" (133). O vokatíve sa Štúr potom zmieňuje už len pri vzore *sluha.* („Vokatív je vždy rovní nominatívu napr. *družba-družba, Černo-Černo* atď."; 140). Štúr nespomína vokatívy s príponou *-u,* napr. *králu, sinu, sinku, priatelu,* ani nárečové vokatívy ženských životných mien na *-o* typu *mamo, ženo, Zuzko.* Kodifikuje najpoužívanejšie stredoslovenské formy oslovenia, v ktorých vokatív formálne splýva s nominatívom.

Štúr správne postihol vývinovú tendenciu slovenského jazyka nahradiť osobitné formy vokatívu tvarmi nominatívu. Poštúrovskí gramatici neboli natoľko dôslední. Zaviedli do všetkých vzorov osobitné tvary vokatívu, tvary, ktoré často ani nie sú známe v slovenských nárečiach alebo niektoré z nich sú známe len na určitej oblasti. Tak napr. Hattala má *chlape, dube, vrahu, Vojtechu, pluhu, sluchu, mužu, meču, ribo, dušo, kosti, dlani* atď. (121 n.). Osobitné tvary vokatívu uvádza v paradigme aj Czambel, ale on už nemá absurdné vokatívy singuláru *kosti, dlani,* ale tvary *kosť, dlaň.* V Slovenskej gramatike sa vokatív uvádza len pri životných podst. menách. Vokatív sa odlišuje od nominatívu len pri vzore *chlap: chlape* (153), pri ostatných vzoroch je vokatív taký ako nominatív, teda *hrdina, žena, dievča* (156, 162, 172).

V dat. a lok. sg. Štúr uvádza príponu *-ovi.* V poznámke však pripomína, že podst. mená *Boh, duch, človek, čert* a *pán* „v spojení s druhými menami" majú obyčajne príponu *-u.* Štúr správne kodifikoval súčasný živý stav, kým Hattala pri vzore *chlap* v dat. a lok. sg. na prvé miesto kladie príponu *-u,* charakteristickú pre o-kmene v staroslovienčine, a len na druhé miesto príponu *-ovi.* V poznámke vysvetľuje, že „*Boh, duch, človek* vždy a *pán* čo prídavok majú v dat. *u* m. *ovi,* vlastného viacej menám osobných než neosobných bytostí, na pr. *pánu kmotrovi, pánu strýcovi* atď." (67—68). Czambel správne opravuje spomenuté Hattalovo

tvrdenie ovplyvnené historizujúcim postojom k súčasnému jazyku, tvrdiac, že „príponu *-ovi* zpravidla dostávajú životné mená bez ohľadu na to, či sú osobné alebo neosobné (zvieracie)" (38). Štúrovo normovanie prípony *-ovi* v dat. a lok. sg. pri vzore *král* bolo teda správne a platí bez zmeny podnes,[9] pretože Štúr vychádzal zo skutočného jazykového stavu.

Ďalším pozoruhodným pádom pri vzore *král* je nominatív plurálu. Štúr tvrdí, že okrem najčastejšej prípony *-i* sú ešte prípony *-ja (-je), -a, -ovja, -e.* Príponu *-ja (-je)* podľa Štúra majú slová končiace sa na *d, t, n, l,* ktorých ostatná slabika je krátka: *suseďja, žiďja, kresťaňja, pohaňja, učňja, hosťja, zaťja, učiťelja, spasiťelja, prjaťelja.* Od tohto Štúrovho jednoduchého pravidla sa spisovný jazyk v jednotlivostiach odklonil. Z uvedených príkladov nemajú v súčasnej spisovnej slovenčine príponu *-ia,* ale *-i učni, -ovia zaťovia;* od podst. mena *pohan* je v pl. dvojtvar *pohania/-i.*[10] Štúr nespomína príponu *-ia* v niektorých slovách zakončených na *-č* s predchádzajúcou krátkou slabikou ako *rodičia, dedičia.* V týchto slovách je podnes kolísanie. Napr. Czambel (41) má *rodičia, pohoničia, vodičia, kuričia,* kým v súčasnom jazyku je síce *rodičia,* ale *pohoniči, vodiči, kuriči.*[11] Pri slovách zakončených na *-č, -r* s predchádzajúcou dlhou slabikou Štúr dáva prednosť prípone *-i: zváči, oráči, krčmári, stolári,* lebo nárečová prípona *-a* (t. j. skrátená prípona *-ja*) splýva s príponou gen. sg. *-a: zváča, oráča, krčmára, stolára.* Príponu *-a* majú u Štúra dakedy aj slová končiace sa na *-j: rataja, zloďeja, radodaja, šuhaja* (134). Hattala sa o slovách zakončených na *-áč, -ár* a *-j* osobitne nezmieňuje. Czambel (40) dáva v slovách na *-j, -ár* príponu *-i: šuhaji, zloďeji, rataji, richtári, stolári, kamenári, notári* atď.

Príponu *-ovia* v nom. pl. Štúr hodnotí ako mravne povyšujúcu. Podobne ju hodnotí aj Hattala ako vznešenejšiu od *-i* (68) a pokúša sa štylisticky diferencovať používanie prípony *-ovia* a prípony *-i: „pánovia* a *svatovia* na pr. rieka sa v slávnom oslovení, inačej s *-i: páni* a *svati"* (68).

Príponu *-e* uvádza Štúr pri mužských menách tzv. neosobných, t. j. zvieracích. Zvieracie mená v množnom čísle skloňuje podľa neživotných. Prípony životných majú zvieracie mená len pri personifikácii. Ako neživotné skloňuje zvieracie mená v množ. č. aj Hattala (125). Czambel tvorí od zvieracích mien množ. č. podľa životných: *barani, ďatli, orli, kozli, sokoli, medvedi, jeleni, sršni* (40). Aj Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 (55—56) normujú tvary podst. mien v pl. podľa životných, ale od vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 platia v spisovnom jazyku zase tvary podľa neživotných: *orly, sokoly, hady; zajace, medvede, jelene* (81).

V lok. pl. Štúr dáva popri prípone *-och* do zátvorky aj príponu *-ach,* ktorá sa podľa neho používa pri neosobných podst. menách: *volach, jeleňach, koňach.* Prípona *-ách* pri životných podst. menách mužského rodu sa v spisovnom jazyku neujala.

Inštr. pl. pri vzore *král* Štúr tvorí dlhou príponou *-mí, -amí,* čo je jeden z najcharakteristickejších znakov Štúrovho morfologického systému. Kvantita v prípone *-mí* a *-amí* je u Štúra nielen pri podst. menách, ale aj pri prídavných menách, zámenách a číslovkách. Štúr však pripúšťa aj tvary bez kvantity. Tak krátku príponu *-mi* dáva do zátvorky pri vzore *dvor, ruka, ulica, cirkev, noc, ďelo.* Pri vzore *pole* a *káča* sú len dlhé prípony. V inštr. pl. je kvantita aj pri ostatných

[9] Porov. J. Damborský, c. d. 178; podobne *Slovenská gramatika,* 155.
[10] *Pravidlá slovenského pravopisu,* Bratislava 1953, str. 357, 390, 281.
[11] Pozri *Pravidlá* 1953, str. 314, 281, 371, 212.

slovných druhoch, iba zriedkavo sú v paradigme v zátvorke aj tvary s krátkou príponou. Od Hattalu počnúc je v tejto prípone vždy len krátke *-i*.

Štúr správne vystihol vývinové tendencie slovenského tvaroslovia, keď v inštr. pl. normoval novotvary na *-mí, -amí (-mi, -ami)*, a nie staršie, v slovenskom jazyku odumierajúce inštrumentály s príponou *-y* (prípadne *-i*), ktoré sú aj v slovenských nárečiach na ústupe. Historizujúci Hattala má na prvom mieste príponu *-y* a len na druhom *-mi* alebo *-ami: chlap-y, -ami, dub-y, -ami, muž-i, -mi, meč-i, -mi; del-y, -ami, pol-i, -'mi/-'ami, semen-y, -ami, kurat-y, -ami.* Podľa Hattalu (69) sa prípona *-y* alebo *-i* v inštr. pl. najčastejšie používa pri menách určených „prídavkom": *ostrými zuby, peknými spôsoby.* Czambel o kratších príponách inštr. pl. pri podst. menách mužského rodu konštatuje, že sú takrečeno na vymieraní (43), ale pri podst. menách stredného rodu zase tvrdí, že niet rozdielu medzi príponami *-y, -i, -ami, -mi* a radí používať kratšiu príponu s predložkou alebo v spojení s prívlastkom (59—60). Damborský dáva v inštr. pl. na prvé miesto prípony *-ami, -mi,* ktoré „sa používajú podľa lepšieho zvuku: *s chlapmi — chlapami, pod stromami, mečami — mečmi*". Prípony *-y, -i* sa podľa Damborského v živej reči málo používajú a majú sa používať len v spojení s predložkou (183). V tomto Damborský nadväzuje na Czambla. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 sa už staršie prípony -y/-i nepripúšťajú a pri podst. menách muž. rodu ustaľuje sa prípona *-mi;* prípona *-ami* má sa používať len v tom prípade, keby vznikla ťažko vysloviteľná skupina spoluhlások (81 n.). Príponu *-mi* uprednostňuje pred príponou *-amí* aj Ľ. Štúr v poznámke pri vzore *král.* Štúr však dáva príponu *-ami* aj v takých prípadoch, keď v súčasnom spisovnom jazyku je prípona *-mi: prjaťelamí, sedljakamí, zaťamí, medveďamí, volamí*". No správne pripúšťa iba príponu *-amí,* „kďe bi sa spoluhláski tak stretli že bi sa slovo s koncovkou *mí* visloviť ňedalo . . . na pr. *sršňamí, ďatlamí*" (135). Aj v inštr. pl. kodifikovaním prípony *-mi, -ami* Štúr správne vystihol vývinové tendencie slovenského tvaroslovia.

Vzor d v o r: Do tohto vzoru Štúr zaraďuje „všetkje ňeživotnje samostatnje mená mužskjeho pohlavja na spoluhlásku lebo pouspoluhlásku sa končjace" (136), teda nerozlišuje dve skupiny podľa pôvodného mäkkého alebo tvrdého zakončenia.

Pri vzore *dvor* v jednotnom čísle niet odchýlok od spôsobu skloňovania v súčasnej spisovnej slovenčine. V množnom čísle má Štúr v dat. *dvorom (am),* v lok. *dvorach (och),* v inštr. *dvoramí (mi),* teda na prvom mieste má novotvary s príponami utvorenými analogicky podľa typu *žena,* ktoré sú známe aj zo súčasných stredoslovenských nárečí.

Pri vzore *dvor* Štúr správne tvorí gen. sg. na *-a.* Na veľkom množstve príkladov ilustruje, kedy sa tvorí gen. sg. príponou *-a,* kedy príponou *-u* a kedy sa používajú obe prípony. Presnejšie pravidlá o používaní jednej alebo druhej prípony nedáva. Hattala pri vzore *dub* má príponu *-u,* pri vzore *meč* príponu *-a.* Príponu *-a* pri neživotných menách hodnotí ako zachovanie staršieho stavu. Za pravidelnú príponu pri vzore *dub* uznáva *-u,*[12] hoci tvar *bez dubu* sa v slovenských nárečiach

---

[12] „Prípona genitívu *a,* za starodávna i menám neživotných bytostí vlastná, zachovala sa podnes u mnohých často užívaných jako: *chlieb, chliev, dvor, kostol.* I mená miest jako: *Krakov, Lvov, Trenčín, Rím* a iné, ktoré čo obecné vyšly z úžitku, dostávajú vždy *a;* iné osobitne složené s *hrad, sad* a podobnými obecnými držia sa pravidla: *z Most-u, do Českého Brod-u, Petrohrad-u, Novohrad-u, Novosad-u* atď." (67).

nevyskytuje, a v skutočnosti prípona *-a* je pri tomto vzore oveľa častejšie ako prípona *-u*. Pri type *meč* sa Hattala tvorením gen. sg. osobitne nezaoberá, ale normuje príponu *-a*. Správny je Hattalov postreh, že vlastné mená zakončené na *-hrad* a *-sad* majú príponu *-u*.

Jazykový vývin dal Hattalovi v otázke tvorenia gen. sg. za pravdu iba v tom, že v nových slovách, v slovách cudzieho pôvodu, a najmä pri abstraktných podst. menách je v gen. sg. produktívnejšia prípona *-u* ako *-a*. Spôsob tvorenia gen. sg. príponou *-a* alebo *-u* podrobne rozoberá aj Czambel (37—38). Aj on zisťuje produktívnosť prípony *-u* v gen. sg. Damborský zhrňuje a rozvádza staršie pravidlá o tvorení gen. sg. príponou *-a* alebo *-u*. Výsledky skúmania starších gramatikov v otázke tvorenia gen. sg. doplňujú sa novými postrehmi v Slovenskej gramatike (158—159, 161).

Pretože Štúr zahŕňa do jedného vzoru všetky mužské neživotné substantíva, v poznámkach osobitne určuje rozdiely pri tvorení lok. sg. a nom. pl. tzv. tvrdých a mäkkých mien. Pri lok. sg. pripomína, že mená zakončené na hrdelné spoluhlásky majú okrem pravidelnej prípony *-u* zriedkavejšie aj príponu *-e* s palatalizáciou predchádzajúcej spoluhlásky: *v roce, v potoce, v roze, v kožuse.* Hattala v slovách tohto typu určuje len príponu *-u: na skutku, po brehu, v kožuchu* (68). Prípona *-u* je aj v ďalších gramatikách.

V dat. pl. je podľa Štúra prípona *-om.* Výnimkou je tvar *časam,* ale aj tu Štúr za správnejšie pokladá *časom.* Hattala a ďalší majú len príponu *-om.*

V lok. pl. pri vzore *dvor* Štúr dáva príponu *-ach* na prvé miesto a do zátvorky aj príponu *-och.* Prenikanie prípony *-ách* od podst. mien ženského rodu k podst. menám mužského rodu je zjav v slovenských nárečiach známy. Podľa Štúra „lokál obojakí *ach* i *och* je običajní a dobrí" (138). Hattala v paradigmách mužských mien má len príponu *-och.* V poznámke (68—69) však spomína aj zriedkavejšiu príponu *-iech,* pred ktorou sa *h, ch, k* menia na *z, s, c: roziech, mňisiech, potociech.* Štúr tieto tvary neuvádza. Príponu *-ách* má Hattala v slovách *vo snách, časách.* Czambel uvádza len príponu *-och.* O lok. *vo snach, v časach* sa osobitne nezmieňuje. Damborský (187) má lok. *vo snách.* V Slovenskej gramatike (160) je dvojtvar *vo snoch / vo snách.*

Napokon Štúr poukazuje na príkladoch, kedy pri skloňovaní vypadujú samohlásky *e, o.* So súčasným stavom sa Štúrove príklady úplne zhodujú, iba od podst. mena *lev* má Štúr gen. *lva* (138); Czambel má tvary *levy* (43), *od levov* (44). V Pravidlách z r. 1931 je skloňovanie *lev, ľva* (168). V Pravidlách z r. 1940 sa zavádza czamblovský genitív *leva* (241).

Vzor s l u h a: Podľa tohto vzoru Štúr skloňuje podst. mená muž. rodu končiace sa na *-a* a *-o.*

Skloňovanie Štúrovho vzoru *sluha* sa líši od dnešného iba v lok. pl. príponou *-ách (sluhách).* V zátvorke však Štúr dáva aj príponu *-och.*

Pri tomto skloňovaní Štúr poznamenáva, že mená sem patriace v gen. sg. dakedy, podobne ako aj v ak. sg., „preskacujú" do prvého skloňovania ženských podst. mien, napr.: *sluha-sluhi, družba-družbu i družbi, Černo-Černu i Černi, Miko-Miku i Miki* (140). Štúr kodifikuje novotvar s príponou *-u,* ktorý platí aj dnes v spisovnom jazyku. Hattala maskulína na *-a* zaraďuje k vzorom *chlap* a *muž,* ale gen., ak. a vok. tvorí podľa vzoru *ryba* a *duša* (67, 70). Od slov zakončených na *-ca* Štúr uvádza gen. na *-u* alebo *-a,* ako keby sa tieto slová končili v nom. sg. na *-ec.* Gen. sg. na *-i* od týchto slov netvorí. Czambel pri slove *sluha* zdôrazňuje, že v gen. sg. je len prípona *-u: od sluhu, od sudcu, od ochrancu* (38).

Nom. pl. pri vzore *sluha* Štúr tvorí príponou *-ovia*. Len slová zakončené na *-ca* môžu mať u Štúra aj príponu *-i*, napr. *zradca, ochranca* majú *zradcovja, ochrancovja,* ale aj *zradci, ochranci.* Hattala pri slovách vzoru *sluha* tvorí nom. pl. príponou *-ovia,* iba v slovách na *-ta* a *-sta* pripúšťa aj *-i* popri *-ovia: husiti, basisti.* Czambel pri type *sluha* má príponu *-ovia: sluhovia, sudcovia, obrancovia* s výnimkou slov končiacich sa na *-ista (41).* Tak isto aj Damborský: *sudcovia,* ale *huslisti* (181). Dvojtvar s príponou *-i* v niektorých slovách na *-ca* zavádzajú Pravidlá z r. 1953: *záujemcovia* i *záujemci, výhercovia* i *výherci,* ale len *obrancovia, správcovia* (64).

Skloňovanie podst. mien ženského rodu

Vzor ruka: Do tohto skloňovania zaraďuje Štúr „všetkje ženskje, ktorje sa na ‚a' končja a pred ňím hrubú alebo stredňú ‚s', ‚z' majú" (141).

Skloňovanie vzoru *ruka* sa celkom zhoduje s dnešným skloňovaním. Iba v inštr. pl. je na prvom mieste tvar *rukami,* a len v zátvorke *rukami.*

V dat. a lok. sg. Štúr dáva tvary *ruke* bez pôvodnej palatalizácie. Ďalej však rozvádza, že v dat. sg. sa používajú aj tvary s palatalizáciou *k, h, ch* > *c, z, s: múce, suce, dúze, noze, muse, lase* (141). Štúr neurčuje, ktoré z týchto tvarov sú správnejšie, ale ponecháva to na ľubovôľu hovoriacich: „Nach užíva teda z tíchto to každí čo sa mu zdá" (141). Predsa sa nám však vidí, že Štúr uprednostňuje tvary bez palatalizácie, pretože len tieto dáva do paradigmy *ruka.* Hattala o tejto otázke konštatuje, že „v dative a lokali jedn. hrdelnice *k, ch, h* a *g* mali by sa meniť v *c, s, z* a *dz;* čo sa však len miestami stáva. Väčšina Slovákov naopak zanedbáva s Rusy rozlišovanie to, riekajúc: *ruke, streche, nohe, strige* miesto *ruce, strese, noze, stridze"* (72). Czambel za spisovné uznáva len tvary bez palatalizácie: „podaj piť *matke, dcérke, Katke,* počul som to *v prípoviedke, v rozprávke"* (53). V spisovnom jazyku sa teda ujali novotvary typu *ruke,* ktoré kládol na prvé miesto aj Ľ. Štúr.

Gen. pl. pri vzore *ruka* Štúr tvorí buď bez prípony predĺžením ostatnej krátkej slabiky *(nuoh, huor, osuob, strán, pjet, barín* ale *víšin, ňížin),* buď pomocou vkladných samohlások *á, je, o (sestár, karát, maták* alebo *sestjer, karjet, matjek; dávok, zámok, opálok, čiarok, pjecok, trjesok* atď.; 141—142). Vkladné *-á-* je u Štúra na prvom mieste, aj v Nauke ho najčastejšie používa. Pri vzore *ruka* Štúr nespomína ako vkladnú hlásku *-e-* a dvojhlásku *-ô-.*

Hattala tvorí gen. pl. bez prípony predĺžením iba od dvojslabičných slov. Tak má *rýb, dôsk, rázg, pôšt, právd, lôbt* i *lôpd, brýndz, flint, júcht,* ale *kapust, bavln, stodol* (79—80). Z vkladných samohlások v gen. pl. spomína *e, ie, o, á: sest-er, -ier, -ár, slivok, stužek, panen, ovec, vojen* (80). Czambel sa veľmi podrobne zaoberá tvorením gen. pl. podst. mien ženského rodu (49—52). Podáva už pravidlá, akým spôsobom sa tvorí gen. pl., a ilustruje ich množstvom príkladov. Czambel hovorí aj o vkladnom *ô* a *e.* Súčasný spisovný jazyk sa od Czamblových pravidiel odchýlil najmä preferovaním vkladného *ie,* namiesto vkladného *á* a vkladného *ô* (dnes sú častejšie tvary *vidiel, metiel, zlatiek, stoviek; židoviek, lopatiek, labiek,* namiesto Czamblových *vidál, metál, zlaták, stovák; Židovôk, lopatôk, labôk* atď.).

V inštr. pl. Štúr kladie na prvé miesto príponu *-ami* a len do zátvorky príponu *-ami,* hoci v poznámke (142) pripomína, že krátka prípona *-ami* je najčastejšia. Na tom istom mieste konštatuje, že u niektorých Slovákov táto prípona znie aj

-ámi. Hattala (71) má pri vzore *ryba* príponu *-ami,* aj príponu *-ámi.* Pri iných vzoroch nemá v inštr. pl. dvojtvar s príponou *-ámi.* Czambel (66) dôrazne žiada používať v spisovnom jazyku iba príponu *-ami* bez kvantity. Obe prípony s kvantitou *(-amí, -ámi)* pokladá za nespisovné.

K vzoru *ruka* Štúr priraďuje aj slová *gazďiná, striná,* s pripomienkou, že gen. a dat. sg. je *gazďinej, strinej,* nom. pl. *gazďinje, strinje.* Hattala (72) tieto podst. mená pridáva k vzoru *ryba.* Spomenuté pády tvorí podľa flexie príd. mien, ale nom.-vok. sg. má bez kvantity *kráľovna, gazdina, strýna, ujčina,* podobne aj v nom., ak., vok. pl. má krátku príponu *-e.* Gen., dat. a lok. sg. tvorí príponou *-ej.* Czambel sa o týchto podst. menách osobitne nezmieňuje. Damborský (197) má osobitný vzor *kráľovná,* ktorý v jednotnom čísle skloňuje dvojako: 1. podľa vzoru *pekná;* na rozdiel od Štúra je pri tomto skloňovaní dlhá prípona aj v ak. sg.: *kráľovnú;* 2. podľa vzoru *ryba.* V množnom čísle skloňuje tieto podst. mená iba podľa vzoru *ryba.* V Pravidlách z r. 1931 (60) sú tvary *kráľovna, gazdina,* gen. *kráľovny, gazdiny,* ale *stryná, strynej* (281). V Pravidlách z r. 1940 (86) ustaľujú sa tvary v jednotnom čísle podľa vzoru *dobrá,* v pl. okrem nominatívu a akuzatívu podľa vzoru *žena.* V Slovenskej gramatike (167) sa uvádza aj osobitný vzor *gazdiná.*

Vzor u l i c a: Podľa tohto vzoru skloňuje Štúr „všetkje slova ženskjeho pohlavja, ktorje sa na ‚a' končja a pred ňím mekkú lebo stredňú lebo mekkou biť majúcu majú" (142). K tomuto skloňovaniu pripojuje aj cudzie slová a vlastné mená zakončené na *-ia:* na pr. *lalia, pivonia, malária, Asia;* pomnožné podst. mená ako *husle, sane, kvasnice, noselnice* a mená miest a dedín: *Košice, Čachtice* a i.

Skloňovanie vzoru *ulica* sa líši od skloňovania v súčasnom spisovnom jazyku iba v datíve, lokáli a inštrumentáli pl. Štúr má *ulicam (ulicjam), ulicach (ulicjach), ulicamí (ulicami).*

Štúr osobitne vysvetľuje aj tvorenie nom. pl. príponou *-e* v slovách, ktoré mali pôvodne mäkkú spoluhlásku: *ňeďele, chvile, konope.*

Gen. pl. pri vzore *ulica* tvorí Štúr 1. bez prípony predĺžením ostatnej slabiky a v istých prípadoch aj vkladnými samohláskami *e, je,* dokonca aj *á (plác, košjel, bíl, chvíl, pijavíc, jaskiň, opíc; stuďjen, vihjeň, stajeň, husjel, husál),* 2. príponou *-í: veží, medzí, koží.* Oba spôsoby tvorenia pripúšťa v slovách *sadzí-sjadz, kuší-kúš, duší-dúš, rohoží-rohuož, konopí-konuop.* Czambel v širšom meradle ako Štúr používa oba spôsoby tvorenia. Tak na rozdiel od Štúra má aj *kôž, mriež* (49) aj *studní, jaskyní, huslí, košelí* (52). Damborský má dvojtvary *koža — kôž — koží, studňa — studieň — studní,* ale uprednostňuje príponu *-í.* Pri takýchto mäkkých menách sa dnes v spisovnom jazyku ustálila prípona *-í: koží, mreží, sadzí, studní.*[13]

V dat. a lok. pl. má Štúr prípony *-am, -ach,* v zátvorke aj *-jam, -jach.* Hattala má len prípony s dvojhláskou: *duš-iam, duš-iach (72).* Od Hattalu počnúc sa prípony s dvojhláskou bez kolísania ujali v slovenských gramatikách (Czambel, 46; Damborský, 191).

Vzor c i r k e v: Vzor *cirkev* tvorí druhé skloňovanie ženských podstatných mien u Štúra. Štúr sem zaraďuje „všetkje ženskje na ‚u' na pr. *krú* alebo na pouspoluhlásku ‚v' s predchádzajúcou samohláskou sa končjace, ktorích ale je malí počeť" (144).

Skloňovanie vzoru *cirkev* sa líši od dnešného zachovaním pôvodnej *ū*-kmeňovej

---

[13] Pozri *Pravidlá slovenského pravopisu,* 1953, str. 207, 233, 321, 338, a *Slovenská gramatika,* 165.

prípony *-e* v gen. sg. a v nom.-ak. pl. a krátkymi príponami *-am, -ach* v dat. a lok. pl. V inštr. pl. má Štúr obvyklú dĺžku *cirkvami*, ale v zátvorke aj tvar bez dĺžky *(cirkvami)*. Pôvodné *ū*-kmene už v staroslovienčine často prijímali v gen. sg. a v nom.-ak. pl. príponu *-i* podľa *i*-kmeňov. Aj v spisovnej slovenčine sa tieto slová zaradili k vzoru *kosť*, hoci v slovenských nárečiach sú známe aj pôvodné *ū*-kmeňové prípony, ktoré zaviedol do spisovného jazyka Ľ. Štúr.

Pretože skloňovanie typu *cirkev* je v slovenčine neproduktívne, poštúrovskí gramatici mu nevenovali osobitnú pozornosť. Hattala sa skloňovaním slova *cirkev* nezaoberá. Czambel zaraďuje toto slovo k vzoru *kosť*, poznamenávajúc, že ostatné slová na *-ev* ako *korúhev, rakev, mrkev, obrv, húžev* sa viac používajú v podobe *korúhva, rakva, cirkva, mrkva, obrva, húžva*, a vtedy sa skloňujú podľa vzoru *ryba* (48). Tak isto postupuje aj Damborský (193). Vydaním Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 sa v spisovnom jazyku normujú tvary *vetva, mrkva, koruhva* (86). Slová *cirkev, krv* majú v súčasnom spisovnom jazyku tvary podľa vzoru *kosť*, v gen. sg. a v nom.-ak. pl. *-i*.[14]

V dat. a lok. pl. žiada Štúr používať krátke prípony, nenáležite historicky to odôvodňujúc: „Bo za starodávna koncová hláska mekká bívala a tak teda len *cirkvam, cirkvach* a ňje *cirkvám, cirkvách* atď." (144). Hattala a Czambel sa o týchto tvaroch osobitne nezmieňujú. Damborský (194) má len tvary *cirkvám, cirkvách*, ktoré platia aj v súčasnej spisovnej norme.[15]

Vzor n o c: Tento vzor tvorí tretie skloňovanie ženských podst. mien u Štúra. Patria sem „všetkje tje slová ženskjeho pohlavja, ktorje sa na mekkú alebo mekkú biť majúcu spoluhlásku lebo stredňú končja, za ktorimí dakedi za starích časou ‚í' stávalo. I tje sem pristupujú v ktorích táto samohláska do pouspoluhláski ‚j' poprechádzala" (144). Štúr teda zaraďuje do tohto skloňovania pod jeden vzor *noc* pôvodné ženské *i*-kmene a niektoré pôvodné *ia*-kmene, teda tie podstatné mená, ktoré sa od Hattalu počnúc v slovenských gramatikách preberajú vo dvoch vzoroch *kosť* a *dlaň*.

Od súčasného spôsobu skloňovania sa vzor *noc* líši v dat., lok. a inštr. pl. dvojtvarmi *nocam (nocjam), nocach (nocjach), nocamí (nocami)*, z ktorých sa v spisovnom jazyku ujali tie tvary, ktoré Štúr uvádza v zátvorkách. Sám Štúr však za správnejšie pokladá tvary bez dvojhlásky.

Pretože Štúr v rámci vzoru *noc* preberá oba dnešné typy skloňovania *kosť* i *dlaň*, v poznámkach vysvetľuje rozličný spôsob tvorenia gen. sg. a nom.-ak. pl. Nepodáva síce pravidlá, ktoré podstatné mená tvoria gen. sg. príponou *-i* a ktoré príponou *-e*, ale ilustruje to na príkladoch. Príponou *-i* tvorí gen. sg. od slov: *moc, radosť, kosť, miš, reč, sol, misel, hus, chuť;* príponou *-e* od slov: *púšť, húšť, jabloň, višeň, kaluž, rohož, obruč, zem, oťep, kúďel, dúčel, húčel, kolomaž, mosadz, kolaj;* príponou *-e* aj *-i* od slov: *reťaz, meď, spoveď, čelaď, háveď, mokraď, inovať, žlč, maťer, tvár*. Na rozdiel od Štúra Hattala dáva len príponu *-i* v slovách *čeľaď, meď, žlč, kolomaž, mosadz, myseľ, tvár* (zaraďuje ich k vzoru *kosť*, 74). Od *mať* tvorí gen. sg. len príponou *-e: matere* (74). Tie slová, v ktorých má Štúr príponu *-e* aj *-i* (ale v nom. pl. len *-e)* a slová *húšť* a *púšť*, od ktorých Štúr tvorí gen. sg. príponou *-e*, Czambel skloňuje podľa vzoru *kosť*. V súčasnom spisovnom jazyku sa spomenuté slová (okrem *meď* a *tvár*) skloňujú podľa vzoru *dlaň*. Od ostatných Štúrových príkladov sú v súčasnom spisovnom jazyku len tieto odchýlky. Štúr má

---

[14] Porov. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 1953, 72.
[15] Porov. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 1940, 153.

gen. sg. *mysli,* v Pravidlách z r. 1953 (234) je len *mysle,* ale na str. 72 a v Slovenskej gramatike (167) je dvojtvar *mysle/mysli;* Štúr má gen. sg. *oťepe,* Pravidlá z r. 1953 (266) *otepi;* Štúrovo *dúčel — dučele* prešlo k vzoru *žena; dučela,* -y, ž. (Pravidlá z r. 1953, 158). Z uvedených príkladov tvorenia gen. sg. príponou *-e* alebo *-i* je zrejmé, že Štúr v porovnaní s Hattalom a Czamblom riešil túto otázku najlepšie.

Ďalší rozdiel pri tomto skloňovaní je v nom. pl. Štúr ho správne vysvetľuje takto: „Nominatív množní končí sa na ‚i', tje ale, ktorje v genitíve jednotnom majú ‚e' alebo samuo alebo aj s ‚i', majú v nominatíve vždy ‚e', na pr. *noc, kosť, miš, reč* majú *noci, kosťi, miši, reči,* ale *púšť, jabloň, obruč, kúdel, kolaj, reťaz, maťer, tvár* majú *púšťe, jabloňe, obruče, kúďele, kolaje, reťaze, maťere, tváre* atď." (145).

Pri vzore *noc* Štúr dôsledne uplatňuje zákon o rytmickom krátení. Pripomína, že dlhá prípona *-í* sa v gen. pl. po predchádzajúcej dlhej slabike skracuje. Podobne aj v dat. a lok. pl. je v takýchto prípadoch krátka prípona, teda *púšťi, húšťi; púšťam, húšťam; púšťach, húšťach.* V spisovnom jazyku sa rytmický zákon v gen. pl. porušil.[16]

V inštr. pl. Štúr má príponu *-amí (nocamí, radosťamí, obručamí, húšťamí, púšťamí, mokraďamí, mišamí),* ale „dakďe kďe to lahkuo visloveňja dopúšťa je aj *mí" (vecmí, rečmí, kolajmí, ňiťmí).* Hattala má vo vzoroch *kosť* a *dlaň* príponu *-mi* (74), Czambel príponu *-ami* (46—47), ale pripúšťa aj príponu *-mi: dlaňmi, kosťmi, matermi.* Pravidlá z r. 1940 (85) normujú pri vzore *kosť* a *dlaň* príponu *-ami,* čo platí aj pre súčasný spisovný jazyk.

K vzoru *noc* Štúr pripojuje aj podst. meno *pani,* ktoré sa v pl. okrem nom., ak., vok. *paňje* skloňuje ako *noc,* ale v sg. má gen., dat., lok. *paňej,* ak. *paňu.* Štúrovo skloňovanie podst. mena *pani* sa líši od dnešného monoftongickými pádovými príponami (ak. sg. *paňu,* dat., lok., inštr. pl. *paňam, paňach, paňamí).* Hattala priraďuje slovo *pani* k vzoru *duša.* Ak. sg. má ako Štúr *paňu,* v množnom čísle má však diftongické prípony *-iam, -iach, -iami.* U Czambla je už v ak. sg. *-iu (paniu)* a v inštr. pl. *-ami (paňami),* teda tak ako v súčasnom spisovnom jazyku.

Skloňovanie podst. mien stredného rodu

Vzor delo: Podľa tohto vzoru sa u Štúra skloňujú „všetkje slová ňijakjeho pohlavja na ‚o' sa končjace" (146).

Skloňovanie vzoru *delo* sa od dnešného skloňovania líši iba príponou inštr. pl. *-amí,* ale v zátvorke je aj tvar s krátkou príponou *-ami.*

Pri tomto skloňovaní Štúr upozorňuje na alternáciu *d, t, n/ď, ť, ň* v lok. sg. *(v brďe, staďe, koleňe, poleňe, seňe, mesťe, cesťe).* V slovách zakončených na hrdelné spoluhlásky dáva príponu *-u (vojsku, strňisku, smeťisku, bruchu, uchu, ligu).* Aj Hattala (76), Czambel (58) a Damborský (199) majú v týchto prípadoch len príponu *-u.*

Ďalej Štúr venuje pozornosť tvoreniu gen. pl., ktorý tvorí predĺžením korennej samohlásky a v prípade ťažko vysloviteľnej skupiny spoluhlások vsúvaním *-je-* a *-á- (stád, blát, mjen, vík, pruos, kuol, brúch, zŕn, bŕd, jabĺk,* ale *slov; skjel, hrďjel, okjen, osjen, jarám i okán, osán).* Tvorenie pomocou vkladného *-o- (lýtok, čielok* nespomína). Od slov zakončených na *-dlo/-lo* uvádza dvojaký gen. pl.:

[16] Pozri L. Dvonč, *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine,* Bratislava 1955, 111 n.

nosidál, motovidál, i *nosiďjel, motoviďjel, saďjel, krjeďel* alebo *krjel, sál, nosil, motovíl.* Hattala (79—80) podobne ako pri vzore *ryba* tvorí gen. pl. od slov s jednoslabičným koreňom predĺžením *(mesto — miest),* od viacslabičných slov bez predĺženia *(kopyt, strnisk, strnišť).* Na gen. pl. utvorený pomocou vkladných hlások má tieto príklady: *pravidel, metál, vesál, jarem, vajec, hajen.* Czambel v gen. pl. má aj vkladné *-ô- (dievčatôk, kopytôk, zvieratôk;* 58—59). Sú to tvary umelé. Spomína ich aj Damborský, ktorý pridáva príklady aj na vkladné *-o-* v dôsledku rytmického krátenia *(lýtok, sítok, pravítok;* 204). V súčasnom spisovnom jazyku v porovnaní so štúrovčinou je na ústupe tvorenie gen. pl. pomocou vkladného *-á-* v prospech vkladného *-ie-: jedál/jediel, vrecák/vreciek, jutár* (Slovenská gramatika, 170). Štúrove tvary *jarám, okán, osán* sa nepoužívajú. Od slov zakončených na *-stvo* Štúr tvorí gen. pl. dvojako: 1. bez prípony *(panstv, královstv, nábožjenstv);* 2. ak je ťažko vysloviteľná skupina spoluhlások, príponou *-í (nebezpečenství, zbojství, panství).* Hattala o týchto slovách učí, že „radšej majú príponu *-í,* nežli vsuvku: *biskupství, tovaryství*" (80). Aj Czambel (59) tvorí gen. pl. príponou *-í (zbojství, panství, nebezpečenství)* a odmieta tvorenie bez prípony alebo vkladným *-ie- (nebezpečenstv, nebezpečenstiev).* Damborský (204) má *nebezpečenství* aj *nebezpečenstiev, panství* aj *panstiev.* V súčasnom spisovnom jazyku sa ustálil gen. pl. s vkladným *-ie- (nebezpečenstiev).*[17]

Štúr upozorňuje, že slová na *-stvo* majú v množnom čísle krátke prípony *(bohatstva, panstva, biskupstva; bohatstvam, panstvam, biskupstvam; bohatstvach, panstvach, biskupstvach).* Hattala sa o týchto pádoch osobitne nezmieňuje. V nom.-ak. pl. podst. mien stredného rodu má však zvyčajne krátku príponu *(del-a/-á, poľ-a/-ia, znamen-ia, semen-a, kurat-a;* 75—78), ktorá je historicky pôvodná a je aj v jeho rodnom trstenskom nárečí. Od Czambla počnúc je v týchto príponách v spisovnom jazyku dĺžka.

K vzoru *delo* Štúr pridáva aj nepravidelné skloňovanie mien *oči, uši,* ktoré si zachovali niektoré tvary duálu. Štúr ich skloňuje takto: gen. *očú, ušú (očí, uší);* dat. *očam, ušam;* lok. *očach, ušach;* inštr. *očima, ušima.* V spisovnom jazyku sú pôvodné duálové tvary týchto podst. mien na ústupe.[18] Staré duály *očú, ušú* sa používajú iba v ustálených spojeniach. Duálová prípona *-ima* sa v inštr. nahradila plurálovou *-ami (očami, ušami).*

Vzor p o l e: Štúrovo skloňovanie typu *pole* sa líši od dnešného tvarmi množného čísla (nom., ak., vok. *polá,* gen. *puol,* dat. *polám,* lok. *polách,* inštr. *polami).* Hattala má v množnom čísle tieto prípony *poľ-a, -ia,* gen. *-í,* dat. *-iam,* lok. *-iach,* inštr. *-i, '-mi, '-ami.* Štúr v paradigme síce dáva v mn. čísle iba prípony *-á, -ám, -ách,* ale ďalej poznamenáva, že slová na *-ce* môžu mať v množnom čísle aj prípony *-ia, -iam, -iach* (ale *-ami)* napr. *plecja, vrecja, plecjach, vrecjach* atď. V spi-

---

[17] Porov. *Pravidlá slovenského pravopisu,* 1940, str. 271; *Pravidlá,* 1953, str. 74, 243, a *Slovenská gramatika,* str. 170.

[18] H a t t a l a má tieto tvary: gen. *oč-í, -ú, uš-i, -ú;* dat. *oč-iam, uš-iam;* lok. *oč-iach, uš-iach;* inštr. *oč-ima, uš-ima* (82); C z a m b e l: *oči,* gen. *-ú,* dat. *-iam,* lok. *-iach,* inštr. *-ami (-ima)* (290); *uši,* gen. *-í (-ú),* dat. *-iam,* lok. *-iach,* inštr. *-ami (-ima)* (315); P r a v i d l á s l o v e n s k é h o p r a v o p i s u z r. 1931: *oči,* gen. *očí* i *očú,* dat. *očiam,* lok. *očiach,* inštr. *očima* (202); *uši,* gen. *uší* i *ušú,* dat. *ušiam,* lok. *ušiach,* inštr. *ušima* (313); P r a v i d l á z r. 1940: *oči,* gen. *očí,* dat. *očiam,* lok. *očiach,* inštr. *očima* (284); *uši,* gen. *uší,* dat. *ušiam,* lok. *ušiach,* inštr. *ušami* (duál gen. *ušú,* inštr. *ušima*) (422); P r a v i d l á z r. 1953 *oči, očí (očú), očiam, v očiach, očami* (260); *uši, uší (ušú), ušiam, uši, ušiach, ušami* (359).

sovnom jazyku sa ustálil Štúrov variant tvorenia množného čísla diftongickými príponami v gramatických príručkách už od Hattalu počnúc.[19] Iba v nom.-ak. pl. má Hattala ešte dvojtvar *poľ-a, -ia.*

Gen. pl. Štúr tvorí predĺžením korennej samohlásky: *puol.* Tvar *polí* je u Hattalu (76), Czambla (59), Damborského (201) i v súčasnom spisovnom jazyku. Predĺžením korennej samohlásky tak ako u Štúra tvorí sa gen. pl. napr. od slov *plece, slnce, srdce, schodište: pliec, sĺnc, sŕdc, schodíšť,* ale *polí, morí, ojí.*[20]

V inštr. pl. má Štúr systémový tvar *polamí.* Krátky variant osobitne nespomína. U Hattalu sú až tri tvary: *pol-i, -'mi, -'ami.* Dvojtvary s príponou *-i/-ami* sa v spisovnom jazyku držali až do vydania Pravidiel slovenského pravopisu v r. 1940.

K vzoru *pole* Štúr pridáva aj slovo *ňebe (ňebo),* ktoré podľa neho nemá množné číslo a slovo *plúce,* ktoré nemá jednotné číslo.

Vzor znameňja: Do tohto skloňovania Štúr zaraďuje podstatné mená stredného rodu zakončené na *-ja (-je)* a hromadné podstatné mená ako *lísťa, smrječa, huora,* zdôrazňujúc, že sa pri nich uplatňuje zákon o rytmickom krátení.

Od tohto charakteristického Štúrovho skloňovacieho typu sa slovenský spisovný jazyk radikálne odklonil hodžovsko-hattalovskou reformou v troch veciach: 1. v nom.-ak. sg. namiesto prípony *-ja* kodifikovala sa prípona *-ie*; 2. v dat. sg. sa kodifikovala prípona *-iu* namiesto *-u;* 3. porušil sa rytmický zákon v slovách ako *lístie, skálie, smrieočie.* „Opravené" tvary sa ujali v gramatikách bez kolísania.

Vzor káča: Štúr do tohto vzoru zaraďuje pôvodné *nt*-kmene a *n*-kmene, ale poznamenáva, že slová ako *sema, vema, plema, ťema* mávajú aj tvar *semeno, vemeno, plemeno, ťemeno,* a vtedy sa skloňujú podľa vzoru *delo.*

Skloňovanie Štúrovho vzoru *káča* sa od dnešného líši v dat. pl., kde má Štúr príponu *-om: káčatom.* V spisovnom jazyku je *-ám* od Hattalu počnúc.[21] V lok. pl. má Štúr popri tvare *káčatách* aj tvar s príponou *-och káčatoch.* V spisovnom jazyku sa zaužívala iba prípona *-ách.*[22] V inštr. pl. má Štúr *káčatami,* v zátvorke aj *káčatmí.* V spisovnom jazyku sa ustálila prípona *-ami.* V množnom čísle Štúr má tvary *káčatá, káčat, káčatom* atď., ale spomína aj tvorenie príponou *-ence, -ce.* V tomto sa spisovný jazyk od štúrovčiny neodklonil. Podnes sú možné oba spôsoby tvorenia množného čísla.

Štúr pripojuje k tomuto vzoru aj skloňovanie slova *dieťa* v množnom čísle, ktoré sa od dnešného líši tvarom lokálu pl. *ďeťach,* (v zátvorke má Štúr aj *ďeťoch)* a tvarom inštr. pl. *ďeťmí, ďjetkamí.* Hattala (79) slovo *dieťa* priraďuje k vzoru *kurä* s poznámkou, že množné číslo *ďeti* sa skloňuje podľa vzoru *kosť, dietky* podľa *ryba.*

Na základe uvedeného materiálu o spôsobe skloňovania podst. mien v Štúrovej Nauke reči slovenskej môžeme urobiť tieto uzávery:

Štúr pristupoval k úlohe vypracovať základy pre spisovný jazyk dôkladne teoreticky pripravený s pozoruhodnými vedomosťami o slovenských nárečiach. Na základe stredoslovenských nárečí vedecky vypracoval systém skloňovania podst. mien v spisovnom jazyku.

---

[19] Pozri Hattala, 148, Czambel, 56, Damborský, 200, Slovenská gramatika, 170.

[20] Porov. *Slovenská gramatika,* 170.

[21] Hattala (78): *kurat-ám,* Czambel (56): *jahňat-ám,* Damborský (202): *dievčat-ám.*

[22] Hattala (78): *kurat-ách,* Czambel (56): *jahňat-ách,* Damborský (202): *dievčat-ách.*

Treba vyzdvihnúť, že Štúr správne vystihol vývinové tendencie slovenského tvaroslovia. Svedčí o tom napr. to, že do spisovného jazyka zaviedol tvary nominatívu vo funkcii vokatívu, ďalej, že dával do paradigmy tvary bez alternácie zadopodnebných konsonantov v datíve a lokáli sg. pri vzore *ruka* a v lok. pl. pri vzore *dvor* (hoci poznal aj nárečové tvary s historickou palatalizáciou) a že normoval v inštr. pl. prípony *-mí, -amí* (v zátvorke aj bez kvantity *-mi, -ami)*, a nie odumierajúce prípony *-y, -i*. Po Štúrovi sa do spisovného jazyka opäť zaviedli odumierajúce tvary vokatívu a zastarané prípony inštr. pl. *-y, -i*, ktoré sa v spisovnom jazyku umelo držali až do vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940. Pravda, aj Štúr dakedy urobil ústupky historizujúcemu hodnoteniu jazykových faktov, napr. pri utvorení osobitného skloňovania pre neproduktívny typ *cirkev,* ale historizujúci postup je u neho oveľa zriedkavejší ako u Hattalu.

Je pozoruhodné, ako vecne správne riešil Štúr mnohé otázky slovenského tvaroslovia. Analyzoval ich na množstve príkladov s jemným rozlišovacím zmyslom, napr. tvorenie gen. sg. príponou *-a/-u* pri vzore *dub,* tvorenie gen. sg. a nom. pl. príponou *-i/-e* pri vzore *noc,* tvorenie gen. pl. pri vzore *ruka, ulica, ďelo* a i.

V porovnaní s Hattalom Štúr spracoval deklináciu substantív oveľa dôkladnejšie a vecne správnejšie ako Hattala. Hattala často podliehal historickému hodnoteniu súčasných jazykových faktov, nedbal dostatočne o skutočný spôsob skloňovania v súčasnom jazyku, ale dával sa strhnúť historickou interpretáciou súčasných jazykových javov, napr. pri rozdelení skloňovania mužských živ. mien na vzory *chlap* a *muž,* pri skloňovaní mužských mien typu *sluha, sudca,* v otázke prípony gen. sg. *-a/-u* pri vzore *dub.* Okrem spomenutého historického činiteľa na Hattalu mohlo vplývať aj jeho rodné trstenské nárečie vyznačujúce sa okrem iného aj nedostatkom kvantity a *-e*-ovými jerovými striednicami a *-e*-ovými vkladnými hláskami, a to pri normovaní takých tvarov bez kvantity, ako sú nom.-ak. pl. neutier *ďela, poľa* popri *polia, kurata, semena,* nom. sg. a nom. pl. *gazdina/-e, kráľovna/-e,* gen. pl. viacslabičných mien ženského a stredného rodu ako *kapust, strňisk, stodol,* a čiastočne aj pri uprednostňovaní vkladného alebo jerového *-e-* v gen. pl. podst. mien ženského a stredného rodu, napr. *stužek, ovec, sester (sestier, sestár); pravidel, jarem.*

Na kodifikátorskú činnosť Ľ. Štúra zreteľne nadväzuje Samo Czambel vo svojej Rukoväti spisovnej reči slovenskej. Czamblova závislosť od Štúra je zrejmá napr. aj z voľby väčšiny tých istých vzorov skloňovania, ako má Štúr, a z mnohých Štúrových príkladov. Czambel si kriticky overoval štúrovskú kodifikáciu spisovného jazyka a v jednotlivostiach ju upravoval a dopĺňal. Spresnil a rozviedol napr. pravidlá o prípone *-a/-u* v gen. sg. podst. mien muž. rodu, pravidlá o tvorení nom. pl. podst. mien muž. rodu, o tvorení gen. pl. podst. mien žen. a stred. rodu a i. V niektorých otázkach Czambel správne naznačil vývin spisovného jazyka, napr. uprednostňuje tvary *korúhva, rakva, mrkva* pred tvarmi *korúhev, rakev, mrkev.* V jednotlivostiach sa, pravda, spisovný jazyk od Czambla odklonil, (napr. v otázke zbytočných dvojtvarov v gen. pl. fem. *kôž — koží, mriež — mreží* alebo pri tvare *nebezpečenství,* ktorý Czambel uznával za správny), no i tak je Czamblova gramatická práca záslužná.

V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 neprinášajú sa do otázky skloňovania podst. mien závažnejšie zmeny. Možno pripomenúť, že sa ďalej rozpracúva otázka vkladných hlások v gen. pl. feminín a neutier v zmysle Czamblových normujúcich pravidiel.

V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 sa zo spisovného jazyka odstra-

ňujú niektoré zastarané tvary, napr. prípona inštr. pl. *-y/-i,* tvary pôvodných *ū*-kmeňov *mrkev, húžev,* ustaľuje sa skloňovanie typu *kráľovná,* skloňovanie zvieracích mien v množnom čísle podľa neživotných ako u Štúra (Czambel zaviedol tvary podľa životných), gen. pl. typu *nebezpečenstiev* a i.

V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 nadväzuje sa na Štúrovu Nauku pripustením dvojtvarov s príponou *-i,* popri *-ovia* v niektorých slovách mužského rodu zakončených na *-ca,* napr. *záujemci/-ovia, výherci/-ovia.* Na druhej strane sa však Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 odchyľujú od Štúra ďalším porušením rytmického zákona dvojtvarmi s vkladným *-ie-* v gen. pl. podst. mien žen. a stred. rodu *(húžev/húžiev, zámen/zámien).*

Záverom opätovne konštatujeme, že Štúrovo spracovanie skloňovania podst. mien v Nauke reči slovenskej stalo sa pevným základom pre skloňovanie v spisovnom jazyku. Hoci sa hodžovsko-hattalovskou reformou spisovný jazyk čiastočne odklonil od štúrovčiny (predovšetkým v skloňovaní podst. mien typu *znamenia*) a hoci sa spisovná norma v jednotlivostiach i po Štúrovi ustavične spresňovala, predsa sa v spisovnom jazyku v podstate i dnes vychádza zo Štúrovho skloňovania podst. mien. Ľ. Štúr rozpracoval skloňovanie podst. mien veľmi podrobne s hlbokým uvážením vývinových tendencií slovenského jazyka a s primárnym zreteľom na súčasný jazykový stav.

ĽUDOVÍT ŠTÚR A JAZYKOVÁ KULTÚRA

Pavol Ondrus

Ľudovít Štúr rýchlo spoznal spoločenskú úlohu spisovného jazyka v dobe formovania národa. A tak celá jeho činnosť smerovala k tomu, aby nový spisovný jazyk, budovaný na stredoslovenských nárečiach prostredníctvom tlače, novín a kníh, prostredníctvom spolkov kultúrnych i hospodárskych, prostredníctvom osvetovej a výchovnej činnosti, stal sa majetkom najširších národných más, aby sa stal nástrojom boja za rozvoj národných síl a morálno-politickej jednoty mladého slovenského národa.

Rozvoj kapitalistických vzťahov a rast revolučného hnutia v XIX. storočí sa odrazil aj v našom jazyku. Rozšíril sa okruh používania spisovného jazyka, a to nielen v podobe písanej, ale aj ústnej. Štúrovci, tvorcovia a nositelia ideológie mladej slovenskej buržoázie, volali ním pod zástavy revolučnej triedy slovenský ľud.[1] Tieto okolnosti mali veľký spoločenský dosah a vyvolali boj za správne používanie slov, gramatických foriem, boj za správnu výslovnosť a jazykovú kultúru vôbec. Boj za normalizáciu nového slovenského spisovného jazyka bol podmienený nielen celonárodným charakterom tohto nového spisovného jazyka, ktorý mal byť spojivom národa,[2] ale aj bojom za uznanie samostatného slovenského jazyka — v podmienkach nelikvidovaného feudalizmu a slabo rozvinutého kapitalizmu.[3]

---

[1] Ľudovít Štúr, *Hlasy o živote,* Bratislava 1943, 18—19.

[2] Porov. k tomu Ľudovít Štúr, *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nareči.* Martin 1943. — Tu i ďalej citujeme z tohto vydania, nie z pôvodného, ktoré vyšlo v Bratislave 1846.

[3] Endre Arató, *Sociálne motívy slovenského národného hnutia 1845—48.* Martin 1952, 25, 67.

Štúr vedel, že po uvedení národného jazyka do písaných prejavov nastane najprv istý stav neustálenosti. Predpokladal však, že sa jazyk po určitej dobe ustáli.[4] Zavrhoval pritom myšlienku, že by niekoľkí spisovatelia, ktorí by chceli písať „strakatinou a vymyslenou plátaninou", boli silnejší ako národ sám, o čom svedčí tento jeho výrok: „Nie dakoľko hláv tvorí a vymýšľa reč, ale reč si vytvorí národ sám, a povinnosť jeho vzdelaných synov je tou rečou, ktorá je jeho, sa k nemu prihovárať a o tom, čo znajú, ho vyučovať."[5]

Šírka úloh národného jazyka slovenského a nejestvujúce presné normy v oblasti používania slov, gramatických foriem a výslovnosti nútili priamo, aby sa našli spôsoby, ako utvoriť z nového spisovného jazyka jazyk zrozumiteľný pre celý slovenský národ, ako urobiť z toho jazyka nástroj boja a rozvoja novej spoločnosti, nástroj, ktorý zaistí možnosť maximálne jasného a zrozumiteľného vyjadrenia obsahu myšlienky, ktorý maximálne uspokojí potreby národa pri jeho formovaní.

Štúr správne pochopil hlas ľudu, ktorý sa často žaloval, že nedobre rozumie knihám, ktoré dostával z Čiech.[6] No Štúr vedel aj odhadnúť potreby národa. Preto postavil požiadavku povýšiť za spisovný jazyk „reč vlastnú ľudu nášho, ktorú on samu dokonale rozumie a ktorá sama k jeho srdcu i k jeho mysli najlepší prístup má."[7] Z požiadavky maximálneho uspokojenia potrieb národa pri jeho formovaní vyviera dôraz na sémantické a lexikálne odlišnosti medzi českým a slovenským jazykom,[8] dôraz na frazeologickú odlišnosť medzi českým a slovenským jazykom, ako aj dôraz na nepotrebnosť kalkov z nemeckého jazyka, ktorých počet v „zgermanizovanej" češtine — ako hovorí Štúr — je veľký.[9]

Na odlišný rozvoj národného jazyka českého a slovenského poukazuje skutočnosť, že v prácach zasielaných do českých časopisov robili redaktori veľmi často také úpravy, ktoré privádzali k pokriveniu básnického obrazu a neželateľnej zmene významu slov.[10]

Štúr správne pokladal rozvoj národnej lexiky za otázku historickú, otázku vývinu.[11] S rozvojom nových spoločensko-politických vzťahov a rastu výroby vznikali celé vrstvy novej lexiky, utvorené často na podklade nárečovom. Vrstvy novej lexiky boli výsledkom tvorenia z domáceho fondu, ale boli často aj výsledkom prevzatí.[12] Štúr aj v tejto oblasti zasiahol premyslene do normalizácie slovníka. Vo svojich článkoch a publikáciách ustaľoval význam slov zo spoločensko-politickej a jazykovednej oblasti tak, že za neznámymi alebo málo známymi slovami, najmä termínmi, v zátvorkách uvádzal význam po nemecky alebo po latinsky. Tak „brúsil", vypracúval, obohacoval nový, mladý spisovný jazyk slovenský.[13]

Štúr vedel bystro postihnúť, ktoré slovo patrí za hranice celonárodného jazyka do miestnych nárečí. Sám používal takéto nárečové slová len ako štylistický prostriedok v polemike s príslušníkmi tábora, do ktorého patrili nepriatelia mladého slovenského spisovného jazyka.[14]

Štúrove práce, najmä jazykovedné, stali sa základom aj pre normalizáciu gramatickú. Obdobie predrevolučné, v ktorom vychádzali práce písané štúrovčinou, je vôbec charakterizované tendenciou ku gramatickej normalizácii spis. jazyka.

---

[4] Porov. *Nárečie,* 73. [5] Porov. *Nárečie,* 95. [6] Porov. *Nárečie,* 89. [7] Porov. *Nárečie,* 92. [8] Porov. *Nárečie,* 83—87. [9] Porov. *Nárečie,* 87—88. [10] Porov. *Nárečie,* 46. [11] Porov. k tomu Ľudovít Štúr, *Hlasy o živote,* 12—13. [12] O tom Ľudovít Novák, *Jazykovedné glosy k československej otázke.* Martin 1935, 107. [13] Porov. k tomu *Hlasy o živote,* 13—14. [14] Porov. *Hlasy o živote,* 27—29, 33—43. [15] Porov. *Hlasy o živote,* 27—29,

Normalizácia gramatických foriem sa uskutočňovala hlavne jazykovednými a jazykovo-obrannými prácami Ľ. Štúra. Odstraňovali sa prežitky miestnych nárečí, odstraňovali sa tie prvky, ktoré podľa Štúra nemožno pokladať za správne, vzorové, typické.[15] Podľa princípu typickosti vnášal Štúr do mladého spisovného jazyka také prvky, ktoré odporujú princípu štatistického priemeru v jazyku. Pri normalizácii berie do úvahy zákony vývinu jazyka, jestvujúce nezávisle od vôle ľudí, a tvrdí, že len poznanie štruktúry jazyka dáva pevný základ pre normalizáciu spisovného jazyka.[16] Zamieta subjektívne, individuálne hodnotenie javov národného jazyka.[17] Konkrétne historické štúdium a zistenie, ktoré z ustaľovaných foriem sú gramatickými archaizmami, priviedlo Ľ. Štúra napr. k tomu, aby zavrhol tvary podstatných mien *v roce, v potoce, v roze, v kožuse* ako gramatické archaizmy.[18] Podobne odmietol tvar privlastňovacieho prídavného mena typu *macosin*.[19]

Pri ustaľovaní a výbere foriem bolo pre Štúra spoľahlivým vodidlom aj sémantické hľadisko. Napr. o tvare *oráča* hovorí Štúr, že v niektorých miestnych nárečiach sa môže používať aj ako podmet v nominatíve, aj ako predmet v akuzatíve: „aby sa vlastné znaky nominatívu zachovali, i pre vyvarovanie sa dvojzmyselnosti, napr. *oráča hladali* môže sa rozumieť *oráča* aj ako podstavník v nominatíve v množnom aj ako predmet v akuzatíve jednotnom, a radšej nech sa miesto týchto koncoviek užíva *i: zváči, oráči, krčmári, stolári* atď."[20]

Ohľad na celonárodný základ jazyka viedol Štúra aj k zdôrazneniu gramatických kategórií podstatných mien *ten obyčaj, tá odev, tá obuv, tá reťaz, to hrozno, ten zver* atď.[21]

Rozumie sa, že normalizácia gramatického systému sa mohla pomerne dosť rýchlo uskutočniť aj preto, že v prvej polovici XIX. storočia došlo k veľkému preskupeniu štýlov, za ktorého sa literárno-umelecký, a najmä publicistický štýl dostal veľmi do popredia.

Hľadisko typickosti rozhodlo aj o vyslovovaní a písaní *ä*, ktoré — ako píše Štúr — zaniká.[22] Toto hľadisko rozhodlo o písaní *y*, ktoré sa vyslovuje iba na slovensko-poľských hraniciach v Tatrách.[23] Toto hľadisko rozhodlo aj o vyslovovaní a písaní *ľ*: Štúr tvrdí, že mäkké *ľ* sa vyskytuje len u daktorých Slovákov a pomaly zaniká.[24] Hľadisko správneho a čisto slovenského hovorenia viedlo Štúra k tomu, že radil vyslovovať *račej, vlasný, mnísky, meský, levocký*,[25] a výslovnosť typu *vlastný* pokladal za miestnu, nesprávnu a netypickú.

Hľadisko „čisto slovenské" viedlo Štúra k tomu, aby vyzdvihol rytmický zákon v slovenčine za jav typický v prípadoch *viažu, hýbu, lížu, hádžu, lieta, bŕka, krásny, krásneho, piaty* atď.[26] Toto hľadisko rozhodlo aj o osude časomiery, ktorá — ako vraví Štúr — „nie je národnou formou pre naše básnictvo".[27]

Štúr normalizoval nielen používanie slov a ich významov, ale aj používanie tvarov a syntaktických konštrukcií, a normalizoval i výslovnosť. Normalizoval spisovný jazyk nie na podklade individuálnych záľub, ale na podklade spoločenských úloh jazyka ako najdôležitejšieho prostriedku styku, vývinu a boja spoločnosti.

47—60. [16] Porov. *Hlasy o živote*, 47—60. [17] Porov. *Hlasy o živote*, 59. [18] *Nauka reči slovenskej*, 137. [19] *Nauka*, 152. [20] *Nárečie*, 230—231 i *Nauka reči slovenskej*, 134. [21] *Nárečie*, 83. [22] Porov. *Nauka*, 101, 106. [23] Porov. *Nauka*, 106. [24] *Nauka*, 101—102, 107. [25] *Nauka*, 103—104, 110. [26] *Nauka*, 104, 111. [27] *Hlasy o živote*, 59.

Táto normalizácia mala veľký spoločenský význam v tom, že mala za cieľ zotrieť a vylúčiť miestne jazykové záľuby a návyky, že nad miestne prvky kládla jednotu celonárodného jazyka, ktorú bolo treba vyzdvihnúť hlavne na prechode z feudalizmu do kapitalizmu. Táto normalizácia je charakterizovaná výberom tých jazykových prostriedkov, ktoré sa ako vzorové, najtypickejšie podriadili normalizácii a uzákonili ako „správne". Štúr má teda veľkú zásluhu o jazykovú kultúru slovenského jazyka preto, že ustálenie, normalizáciu slovenského spisovného jazyka opieral nielen o fond slov, výrazov, zvratov a konštrukcií známych celému národu a najcharakteristickejších i najtypickejších pre celonárodný jazyk, ale aj preto, že rozvážne vedel preberať slovníkové, frazeologické i syntaktické prvky z iných jazykov. Štúr ako pokrokový národovec v časoch nastupujúceho kapitalizmu tvorivo obohacoval náš národný jazyk nielen kvantitatívne, ale aj kvalitatívne.[28]

ZA ÚČINNEJŠIE ZAPOJENIE ŠTÚROVHO JAZYKOVEDNÉHO ODKAZU DO VÝCHOVY NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

Gejza Horák

Možno povedať, že sme sa doteraz nepribližovali k dielu Ľudovíta Štúra s takou pozornosťou a vážnosťou, ako si to ono zaslúži. Bolo tak preto, že sme Štúra dostatočne nepoznali, alebo poznali nepravdivo, skreslene. Nedostatočné a nekritické poznanie diela Ľudovíta Štúra zvádzalo aj na druhú stranu — kde-tu sme jeho dielo preceňovali a prácu na kodifikovaní spisovnej slovenčiny chápali ako skutok geniálneho jednotlivca, ktorý o slovenskom spisovnom jazyku rozhodol svojím premysleným krokom, a úspech Štúrovho kodifikátorského činu sme pripisovali silnej pôvodcovej osobnosti bez dostatočného prihliadania na hospodársko-spoločenské okolnosti tohto ďalekosiahleho podujatia.

Nedostatočné poznanie diela Ľudovíta Štúra sa doteraz odrážalo aj v školskej praxi, a to aj na školách vysokých. Len sa rozpamätajme na svoje štúdiá. Neštudovali sme Štúra, ako by si to bol zaslúžil jeho významný kultúrno-politický čin, a zďaleka nie v tom rozsahu, ako by bolo vyžadovalo organické nadväzovanie na jeho dielo v záujme vedeckej pravdy a vedeckého pokroku.

A predsa, ako ukázala nedávna konferencia Historického ústavu SAV a teraz aj táto naša konferencia, dielo Ľudovíta Štúra je žriedlo, z ktorého možno čerpať veľa popudov pre ďalšiu jazykovednú prácu. — Nedostatočne sme sa opierali o jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra preto, že sme ho dosť nepoznali. Včera i dnes sme videli, že Štúra začíname správne poznávať a že v jeho jazykovednom diele máme na čo nadväzovať.

---

[28] Slovenský purista Henrich Bartek v knihe *Ľudovít Štúr. Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nareči,* Martin 1943, vo svojej štúdii Ľ. Štúr a slovenčina na strane 371—372 hodnotí Štúrove zásluhy o kultúru jazyka očami ideológa reakčnej slovenskej klérofašistickej buržoázie. Bartek sfalšoval historický význam Štúra pre kultúru nášho jazyka v záujme svojej triedy: a to je pre buržoáznu vedu charakteristické.

Ako ukázali referáty doc. E. Jónu, doc. V. Blanára a diskusné príspevky — najmä príspevok univ. prof. E. Paulinyho — Štúra začíname až teraz v pravom zmysle objavovať a začíname doterajšie výsledky výskumu o jeho diele prehodnocovať z pozície marxizmu-leninizmu.

Možno očakávať, že po tejto našej konferencii sa rozvinie živá pracovná diskusia okolo Štúrovho jazykovedného diela aj na našich vysokých školách, že náš učiteľský i vedecký dorast bude pokračovať v objavovaní Ľudovíta Štúra a priam tak v jeho živom prenášaní do praxe.

Často zabúdame na naše jazykovedné dedičstvo a postupujeme tak, ako by sa slovenská jazykoveda bola začala rozvíjať len po roku 1918, ako by sme sa z neho nepotrebovali a nemali čo učiť — na škodu slovenskej jazykovedy a jej všestranného pokrokového rozvoja.

Vysokoškolskí učitelia a školitelia nášho vedeckého dorastu, ktorí sa zúčastnili na tejto konferencii, sú zárukou, že jazykovedné dedičstvo Ľudovíta Štúra rozprúdi živú aktivitu na poli slovenskej jazykovedy. To bude praktická pracovná daň našej generácie veľkolepému Štúrovmu dielu.

NIEKOĽKO POZNÁMOK O ŠTÚROVI JAZYKOVEDCOVI

Jozef Ambruš

V prednesených referátoch a diskusných príspevkoch sa nám nesporne dostalo niekoľko nových osvetlení Štúrovej osobnosti a diela, čomu sa tešia najmä tí, ktorí sa dlhší čas zapodievajú touto postavou slovenských novodobých národných dejín a poznajú spleť rozličných mienok, v ktorej dosiaľ väzilo Štúrovo dielo.

Predovšetkým je to nová metóda, ktorá pomohla zo Štúra a jeho diela odpratať nános starých čias, keď najmä otázka uvedenia spisovnej slovenčiny bola kameňom úrazu vo vedeckom hodnotení, a to sprava i zľava, v prospech i v neprospech Štúra a jeho diela. No okrem toho treba vyzdvihnúť aj skutočnosť, že slovenskí jazykovedci premohli v sebe konečne nedôveru — ak nie priam odpor — voči Štúrovmu dielu, zakladajúcu sa na zámernom a aprioristickom znižovaní Štúra, čo zas pramenilo zo snahy potláčať zdravé vlastenecké cítenie. Slovenskí jazykovedci sa až dnes bližšie prizreli problematike súvisiacej napr. s *Naukou reči slovenskej*. Referát doc. Blanára jasne ukázal, že Štúrova *Nauka* je dielo majúce ešte aj dnes platné hodnoty a dotýkajúce sa svojím významom dokonca aj širšej, slovanskej jazykovedy. Nazdávam sa, že v tomto prípade ide priam o objaviteľský čin.

Napokon nech nezostane bez náležitého povšimnutia ani výzva, aby sa neustávalo v ďalšom výskume Štúrovho diela a aby sa v tomto skúmaní práve takýmto spôsobom pokračovalo, veď Štúrovo dielo je nielen veľmi dôležitým medzníkom v našom národnom vývine, ale aj zdravým zdrojom nášho vlastenectva.

Dovoľte mi však, aby som ako nejazykovedec upozornil na niektoré drobnejšie nedostatky a ukázal prípadne na potrebu riešiť isté otázky v tejto súvislosti.

V referátoch sa akosi nápadne obišlo meno profesora Augusta Fridricha Potta v konkrétnom vzťahu k Štúrovmu jazykovednému dielu. Vieme — ako spomenul doc. Jóna v referáte — že Štúra odporúčal Pottovi do Halle Pavol Jozef Šafárik, a to najprv v osobnom rozhovore a potom listom, v ktorom Šafárik výslovne hovorí, že na Štúrovom „dôkladnom filologickom a historickom vzdelaní nám veľmi mnoho záleží. Presvedčíte sa čoskoro a ľahko, ako ďaleko sa v Uhorsku dopracoval a čo sa dá na tomto základe ďalej budovať. Pán Štúr je zbehlý

vo viacerých slovanských nárečiach a my by sme ho radi videli raz ako profesora slovanského jazyka a literatúry na lýceu v Bratislave". Istaže tu nejde o všedné, azda zdvorilostné odporúčanie, čo ešte podčiarkúva skutočnosť, že Štúr pri svojej ceste do Halle (z tých čias je Šafárikovo odporúčanie) býval súkromne dlhší čas u Šafárika a tam vtedy došlo za prítomnosti poniektorých pražských vlastencov k zásadným rozhodnutiam o ďalšej Štúrovej životnej kariére. Ako zas vysvitá zo Štúrovho listu Pottovi z 1. júla 1844, Pott očakával od Štúra napísanie porovnávacej gramatiky slovanských jazykov, čo rozhodne nadostač potvrdzuje, že Pott videl vo svojom bývalom žiakovi, ktorého dobre poznal za dvojročného štúdia v Halle, nanajvýš schopného človeka s predpokladmi pre budúcu vedeckú činnosť. Okrem toho Štúr v tom istom liste priznáva, že jeho práca *O rozboru jména přídavného* sú „predovšetkým iba corollárie, ktoré vďačný žiak vyťažil z hlboko premysleného systému svojho majstra" (doslovne v pôvodine: „da es ja hauptsächlich nur Corollarien sind, welche der dankbare Schüler aus dem tief durchdachten System seines Meisters gezogen hat"). — Spomínam tieto skutočnosti preto, lebo ukazujú, že bude potrebné bližšie sa prizrieť otázke Pott — Štúr v oblasti jazykovedného vzdelávania sa i neskoršej Štúrovej jazykovednej práce, aj keď nateraz o tejto otázke nevieme ešte vyniesť nijaký konkrétny úsudok. Štúrova pracovná zaneprázdnenosť v období od návratu z Halle až po uzákonenie spisovnej slovenčiny, a to skoro výlučne mimo rámca jazykovedných záujmov, nás priam pobáda k tomu, aby sme hľadali prameň Štúrových nadobudnutých jazykovedných poznatkov v hallskom období. Bude teda načim bližšie si všimnúť Pottove jazykovedné práce, pátrať prípadne po jeho prednáškach na univerzite počas Štúrovho pobytu v Halle a nevynechať vari ani dvojzväzkové dielo *Die Zigeuner in Europa und Asien,* na ktorom Pott pracoval už za Štúrových štúdií v Halle (toto dielo aspoň z hľadiska metodologického).

Podobne chýbalo v prednesených referátoch aj rozoberanie dôležitej otázky vzťahov medzi básnikom Jánom Hollým a Ľudovítom Štúrom práve v súvislosti s myšlienkou uvedenia spisovnej slovenčiny. Je známe, že Štúr až nápadným spôsobom prebúdza a pestuje v bratislavskej mládeži lásku k *slovenskému* (jazykom i námetmi) dielu Jána Hollého ešte v čase, keď nebol rozhodnutý pre spisovnú slovenčinu, neskôr nadväzuje s týmto významným reprezentantom bernolákovského spisovného jazyka časté osobné styky a napokon ho získava pre myšlienku novej spisovnej slovenčiny. Je zaujímavé, že hneď po návrate z Halle, teda po rozhovoroch so Šafárikom v Prahe, navštevuje Štúr Hollého v Maduniciach a strávi s ním v rozhovoroch celú noc. O tejto ceste uverejní Štúr v Květoch črtu, ale odtláča ju bez označenia autora. Vieme tiež, že Štúr zahrňuje nevšednou oslavou Hollého v spise *Nárečie slovenské* a vždy sa o ňom veľmi pekne vyslovuje aj v súkromnej korešpondencii. — To všetko nasvedčuje, že Hollého dielo a vari aj sám básnik osobne ukazovali Štúrovi cestu k slovenčine, a nie je vylúčené, že aj rovno k strednej slovenčine. Či nájdeme ďalšie konkrétne doklady pre riešenie tejto otázky, nevedno, ale ani tak nesmieme pri výskume problémov okolo uvádzania spis. slovenčiny spúšťať zo zreteľa významný vzťah Hollý — Štúr.

Konečne rád by som upozornil slovenských jazykovedcov na závažný Štúrov článok, ktorý vyšiel v Havlíčkových *Národných novinách* z 2. mája 1848 s názvom *Pohled na hýbání západních a jižních Slovanů.* Štúr v tomto článku vysvetľuje dodatočne českej verejnosti, ako došlo k uvedeniu spisovnej slovenčiny. Niektoré Štúrove argumenty v článku sú známe aj zo spisu *Nárečie slovenské,* ale nie je bez zaujímavosti ich formulácia, a preto ich aspoň v skratke načrtnem.

Štúr dôvodí, že v čase pred uvedením slovenčiny sa bol rozvinul v Uhorsku silný život politický a spoločenský. V týchto pomeroch Slováci nemohli obstáť s literatúrou ako jediným hýbadlom národného života. Slovákom vyčítali mnohí — jedni úprimne, iní neúprimne — že chcú síce zasahovať do politického a spoločenského života uhorského, ale pritom sa priznávajú k inej vlasti, pridržajú sa českej literatúry, hoci nie sú politicky s Čechmi spojení. Nemôžu si teda ani nárokovať nijaké práva pre svoju národnosť. Štúr výslovne priznáva, že na tomto základe sa budili prvé myšlienky o slovenčine, podporované ešte inými okolnosťami. A medzi nimi spomína snahu získať katolíckych bernolákovcov, ktorých je oveľa viac než evanjelických Slovákov, pričom vysvetľuje, že nebolo možné pristúpiť k reči „tak zvané bernolácké, samé v sobě velmi neurčité, bez jistého rázu jsoucí, na Trnavu a její okolí obmezené", ale že bolo treba vybrať „řeč mezi námi užívanou . . ., řeč střední slovenskou, v samém Slovensku nejrozšířenější a mající jistý ráz". Keďže sa katolíkom nepovolilo v jazyku, bolo treba ustúpiť aspoň v pravopise, aj keď sa tento pravopis nepokladal za slovanský. Ďalej uvádza Štúr, že v tých časoch čeština, používaná u evanjelikov v chrámoch, nebola ani u evanjelického slovenského ľudu natoľko známa, aby sa mohla „za dokonalý orgán snažení se národního považovati, nebo lid se jí nikdež neučil a sami duchovní kazatelé a učitelé, vesměs mluvě, jak nedokonalí a nezběhlí v ní byli!" Napokon Štúr zhrňuje: „Majíce všecko toto na mysli a nemohouce v okolnostech tehdejších pod bičem maďarským žádným způsobem zavést vyučování řeči české po školách, i z této příčiny chopili jsme se řeči lidu, jemu již ze života známé a povědomé, a tak slovenčina měla za úlohu spojit stavy, získat na kolik možno stav ten, jenž zastupoval u nás život politický, vydobýt pro nás půdu domácí pevnou, na níž by nás nikdo z nevlasteneckého smýšlení anebo z něčeho horšího obviňovati nemohl, spojit strany literární, zmírnit a zcela vyrovnat odpor stran náboženských, získat lid, pohnout jeho srdcem a naklonit úmyslům naším." Ako vidno, Štúr tu pohnútky pre uvedenie spisovnej slovenčiny formuluje oveľa precíznejšie a otvorenejšie než v *Nárečí slovenskom* a celej veci priznáva aj *politicum,* no nie *politicum Hungaricum* v tom zmysle, ako ho osnovala časť buržoáznej vedy v minulosti. Štúrovo politicum bolo iba jednou z mnohých pohnútok, ktoré boli predovšetkým jazykové.

Uviedol som tento článok nielen preto, že sa naň v referátoch pozabudlo, ale najmä v súvislosti s nadhadzovanými otázkami, ktoré príčiny viedli k uvedeniu spisovnej slovenčiny. Register týchto príčin sa bude postupným výskumom istotne rozširovať a v ňom nebudeme môcť zamlčať ani nabádanie slovenského zemianstva, ktoré z neznalosti úradnej reči, často prameniacej z celkovej nízkej kultúrnej úrovne, na stoličných zhromaždeniach domáhalo sa hlučným spôsobom slovenčiny a z tých istých pohnútok bolo nápomocné Štúrovi aj pri vymáhaní povolenia na vydávanie slovenských politických novín. No pri tom všetkom neslobodno strácať zo zreteľa, že pre slovenčinu sa Štúr odhodlal hlavne ako pre nástroj na prebudenie a pozdvihnutie slovenského zanedbaného ľudu.

Ináč súborná Štúrova korešpondencia aj do tejto otázky donesie viac svetla; bolo by len želateľné, aby nám po vyjdení Štúrových listov boli v súborných edíciách sprístupňované aj korešpondencie ďalších členov tejto významnej generácie nášho národného obrodenia, lebo to sú pramene, ktoré nám poskytujú bezprostrednejší pohľad do problematiky a pritom boli dosiaľ najmenej povšimnuté.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Hlavný redaktor univ. doc. dr. Eugen Jóna
Výkonná redaktorka Marta Marsinová
Redakčná rada: univ. doc. dr. V. Blanár, univ. doc. dr. E. Jóna, M. Marsinová, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, univ. doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Stanislav.

SLOVENSKÁ REČ
časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník XXI, 1956, číslo 3—4
Vydalo v Bratislave roku 1956
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor univ. doc. dr. Eugen Jóna
Výkonná redaktorka Marta Marsinová
Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3.
X-20027.
Cena tohto dvojčísla Kčs 6,—.